

T.C.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE’NİN SİYASAL DÖNÜŞÜMÜNDE
SHP’NİN YERİ

Güler ÜMÜT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İstanbul 2020

ALTINBAŞ
UNİVERSİTESİ

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SIYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN SİYASAL DÖNÜŞÜMÜNDE SHP’NİN
YERİ**

Güler ÜMÜT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi EYLEM AKDENİZ GÖKER

İSTANBUL (2020)

(Öğrenci adı soyadı) Güler ÜMÜT tarafından hazırlanmış olan bu çalışma 20 /02 /2020 tarihinde yapılan Tez Savunma Sınavında tarafımızca incelenmiş olup, kapsam ve kalite açısından Yüksek Lisans / Doktora tezi olmaya **oy birliği/oy çokluğu** ile yeterli bulunmuştur.

Dr. Öğretim Üyesi Eylem AKDENİZ GÖKER
(Danışman)

Tez Savunma Sınavı Jüri Üyeleri

Dr. Öğretim Üyesi

Eylem AKDENİZ GÖKER
(Danışman)

Altınbaş Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi
Berna EKAL

Altınbaş Üniversitesi

Doç.Dr. Ahmet BEKMEN

İstanbul Üniversitesi

Bu çalışma bir Yüksek Lisans tezinin tüm gerekli şartlarını taşımaktadır.

Dr. Öğretim Üyesi Eylem AKDENİZ GÖKER
(Anabilim Dalı Başkanı)

Doç. Dr. Nur Banu KAVAKLI
Enstitü Müdürü

Sosyal Bilimler Enstitüsü onayı: 20/02/2020

Bu dokümandaki tüm bilgilerin akademik kural ve etiğe bağılı kalınarak yazıldığını ve tez yazım kuralları kapsamında bu çalışmada bulunan ve özgün olmayan bütün bilgi ve materyallerin referanslandırıldığını temin ederim.

[Güler ÜMÜT]

TEŐEKKÜR

Bir ağaca sarılmakla başladı her Şey...

Anneme ve Babama...

Hep yanımda olan, bana güç veren sevgili kardeŐlerime teŐekkür ederim.

Bana inanan güvenen değerli hocam Dr. Eylem Akdeniz Gökler'e teŐekkür ederim.

ÖZET

TÜRKİYE’NİN SİYASAL DÖNÜŞÜMÜNDE SHP’NİN YERİ

Güler ÜMÜT

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı

Altınbaş Üniversitesi

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi EYLEM AKDENİZ GÖKER

Tarih: 20.02.2020

Bu çalışmada, Sosyal Demokrat Halkçı Parti’nin (SHP) 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası Türkiye’de siyasal ve toplumsal alanlarda baskıcı, kısıtlayıcı ve yasakçı yönetim ve uygulamalara karşı demokratikleşme sürecinin kilit bir aktörü olduğu tartışılmaktadır. Çalışma, SODEP’in HP ile birleşmesinden doğan SHP, 1995 yılında CHP ile birleşmesine kadar olan 10 yıllık süreçte partinin ideolojisi, kimliği, söylemleri, toplumsal olaylara bakışını incelemiş, sosyal demokrat kimlikli ve iddialı bu siyasal aktörün dönemin yapısal sınırlılıkları içindeki siyasal manevralarının izini sürmüştür. SHP parti programında özgürlük, eşitlik, adalet ve dayanışma ilkeleri net bir biçimde yer almış emek en önemli değer olarak belirtilmiştir. Ancak SHP, tek başına iktidar olamadığı ve siyasal anlamda kimi zafiyetler gösterdiği için bu programı gerçek anlamıyla hayata geçirememiştir. İktidar ortağı olduğu dönemde demokratikleşme, insan hak ve özgürlükleri alanındaki çalışmaları bazı kesimler tarafından yetersiz görülmüş ve eleştirilmiştir. Yine de tüm bu zaafılara ve siyasal yalpalamalara karşın, SHP dönemi Türkiye siyasal hayatında sosyal demokrasi anlamında kısa süreli bir zaferini temsil etmektedir. SHP pek çok alanda açık ve net bir demokratikleşme söyleminin taşıyıcısı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: SHP, 12 Eylül askeri darbesi, merkez sol, sosyal demokrasi, Erdal İnönü.

ABSTRACT

SOCIAL DEMOCRATIC POPULIST PARTY (SHP) IN TURKEY'S POLITICAL LIFE

Güler ÜMÜT

Political Science and International Relations Master's Program
Altınbas University

Supervisor:

Asst. Prof. Dr. Eylem Akdeniz GÖKER

Date: February 20, 2020

In this study, it has been contended that Social Democratic Populist Party (SHP) has stood to be a key agent in political and social terrains of Turkey's post-12 September 1980 coup atmosphere against the repressive and oppressive practices. The study has examined the identity, ideology, discourse and social perspective of SHP, which has emerged as the merging of Social Democratic Party (SODEP) and Populist Party (HP) and has traced the political maneuvers of SHP, as a political party with a clear and determined social democratic identity within the structural constraints of the era. The principles of liberty, equality, and justice has been clearly defined and the 'labor' has been identified as the key value. Nevertheless, SHP was unable to materialize this political programme since it was not in power alone. During its coalition partnership, SHP's attempts on democratization, human rights and liberties has been regarded as insufficient and severely criticized. Still, despite all of its political weakness, SHP period has been representative of a short-lived victory of social democracy in Turkey. SHP has been the carried of a clear democratization discourse in several fields.

Key Words: Social Democratic Populist Party, SHP, military coup of September 12, center left, social democracy, Erdal İnönü.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL DARBE SONRASI SOSYAL DEMOKRASİ: SODEP VE HP

1.1.12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİNİN NİTELİĞİ.....	5
1.1.1.12 Eylül Askeri Darbesinin Siyasal ve Toplumsal Hayata Etkileri.....	5
1.3 12 EYLÜL DARBESİNİN SİSLERİ ARASINDA KURULAN PARTİLER.....	13
1.3.1 Karizmatik Liderin 'Arayış'ı: Ecevit'in Yol Haritası.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ GÖLGESİNDE SOL ARAYIŞLAR

2.1 SOSYAL DEMOKRASİDE ARAYIŞLAR.....	24
2.1.1 Sol Kanatta Partileşme Çalışmaları.....	24
2.1.2 Solun Kurtarıcısı İnönü ve Sosyal Demokrat Bir Parti SODEP.....	25
2.1.3 SODEP'in Kuruluşu, Kimliği ve İdeolojisi.....	29
2.1.4 SODEP'in Programı.....	30
2.1.5 SODEP Neden Veto Edildi?.....	30
2.1.6 CHP Gölgesinde Bir SODEP Mi? Yeni Kimliği ve İdeolojisi Olan Bir Parti Mi?.....	31
2.2 SOLDA BİRLEŞME ÇABALARI.....	32
2.2.1 1983 Genel Seçimleri- Düşük Yoğunluklu Demokrasi.....	32
2.2.2.SODEP ve HP'nin Birleşme Çılgınlıkları.....	34
2.2.3 Birleşmede Aydın Güven Gürkan Rolü.....	35
2.2.4.'Birleşme': SHP'nin Kuruluşu.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SHP'NİN YÜKSELİŞ SÜRECİ

3.1 1980 SONRASI SOSYAL DEMOKRASİNİN SEÇENEK HALİNE GELMESİ	38
3.2 YEREL SEÇİMLERE GİDERKEN	44
3.2.1 Yerel Seçimlerde SHP'nin Seçim Stratejisi.....	47
3.2.2 SHP'nin Yerel Seçim Zaferi	48
3.2.3 Yerel Seçim Zaferi'nden Genel Seçime	51
3.2.4 SHP'nin Çıkmazı, Kürt Sorunu	52
3.2.5 Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....	55
3.2.6 Kurultaylar Partisi SHP	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SHP'NİN İKTİDAR ORTAĞI OLMA SÜRECİ

4.1 1991 GENEL SEÇİMLERİ VE SONRASI	59
4.1.1 SHP-HEP İttifakı	60
4.1.2 1991 Seçimleri	62
4.1.3 DYP-SHP Koalisyonu: Hayal Kırıklığı	62
4.1.4 DYP-SHP Koalisyonunda İş Bölümü.....	64
4.1.5 DYP-SHP Koalisyonunda Demokratikleşme Çabaları.....	65
4.1.6 Kürt Meselesi ve Tırmanan Şiddet Ortamı	67
4.1.7 Utanç Günü 2 Temmuz 1993 -Sivas Katliamı.....	69
4.1.8 SHP'nin Neo-liberal Ekonomiye Teslim Olması	70
4.1.9 SHP'nin Düşüşü-Son Düzlük	71
4.1.10 SHP'den CHP'ye İnce bir Yol.....	74
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	82

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ANAP	: Anavatan Partisi
BTP	: Büyük Türkiye Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMUK	: Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu
DEP	: Demokrasi Partisi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
HP	: Halkçı Parti
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İHD	: İnsan Hakları Derneği
İİŞŞP	: İstanbul İşçi Sendikaları Şubeleri Platformu
İSKİ	: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MKYK	: Merkez Karar Alma ve Yürütme Kurulu
MSP	: Milli Selamet Partisi
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PSAKD	: Pir Sultan Abdal Kültür Derneği
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
SP	: Saadet Partisi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TEKEL	: Tütün Mamulleri ve İçki Üretimi Yapan Devlet tekeli altındaki İşletmeler
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
TV	: Televizyon
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

Türkiye uzunca süre, askeri darbelerin yarattığı kesintilere karşın bulunduğu coğrafyadaki diğer ülkelere kıyasla nispeten istikrarlı bir parlamenter rejimin temsilcisi sayılabilecek ülkelerden biri olarak görülmüştür. Türkiye siyasal hayatının askeri müdahale ve darbelerle kesintiye uğradığı dönemler toplumsal hayata derin izler bırakmış demokratikleşme sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu çalışmada, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin hemen ardından Türkiye siyasetinin yeniden biçimlenme sürecinde ortaya çıkan temel aktörlerden biri olan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)'nin Türkiye'de demokratikleşme sürecine katkısı incelenmiştir.

Sosyal demokrat bir iddia ile siyasal alanda yer alan ve darbenin yarattığı anti-demokratik atmosferi demokratikleştirme gibi ağır bir misyon taşıyan bu siyasal partinin irdelenmesi Türkiye siyasetinin kilit sorunlarına ışık tutmak açısından elzemdir. Askeri yönetimin bireysel hak ve özgürlüklerin tümünü baskıladığı, sivil toplum örgütlerini ve kitle örgütlerini yasa dışı ilân ederek siyasal ve toplumsal hayatın dışına attığı ve toplumu yasaklarla yönettiği bir iklimde siyaset yapma iddiası büyük bir iddia ve misyondur. Askeri yönetim kamuoyunda gücünü sağlamlaştırmak için kendi medyasını yaratmış, kolaylıkla denetleyebilecekleri (ya da en azından denetleyebileceklerine inandıkları) kendi siyasal partilerini oluşturmuştur. Demokratik kitle örgütleri, sendikalar, halk hareketleri tasfiye edilmiştir. Türkiye'de sol, sosyal demokrat taban, siyasal hayatın yeniden başlaması ile kendilerini temsil eden bir partiye ihtiyaç duymuşlardır. İşte bu sebeple, Sosyal demokrat Halkçı Parti (SHP) kurulmuştur. Programını demokratikleşme üzerine kuran SHP'nin irdelenmesi bu tarihsel süreci ve zemini anlamak açısından da önemlidir.

Bu çalışmanın başlıca amacı, Türkiye siyasal hayatında sosyal demokrat kimlikli ve sosyal demokrasi iddiasındaki bir siyasal parti olan SHP'nin rolü ve işlevini irdelemektir. Bahse konu olan dönemde, darbe ürünü 1982 Anayasası'na göre sivil toplum kuruluşları, sendikalar, toplumsal hareketler, hali hazırdaki yasaklar dolayısıyla demokratik haklarını kullanamazken SHP'nin yer yer moral desteğini yer yer işleyişlerini kolaylaştıracak hamlelerini arkalarına alarak hareketlenebilmişler ve siyasal ve toplumsal alanda bir devinim sağlayabilmişlerdir. Kuşkusuz bu ilişki tek taraflı olmamış, SHP de kitle örgütlerinin desteğiyle konumunu sağlamlaştırabilmiş ya da siyasal hamlelerini daha sağlam bir zeminde hayata geçirebilmiştir. Ancak bizatihi siyasal bir aktör (siyasal parti) olarak SHP'nin kitlelerini demokratikleşme taleplerini yüksek sesle ifade etme sürecindeki kilit rolünü yadsımak mümkün görünmemektedir. Bu çalışma, sosyal demokrat kimlikli bir siyasal partinin demokratikleşme sürecindeki rolü ve işlevinin fotoğrafını çekmeyi ve bu süreçteki bir dizi yapısal ve siyasal engeli, sorunu anlamayı hedeflemektedir.

En geniş anlamda, çalışmanın kapsamını, 12 Eylül 1980 sonrası Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik açıdan demokratikleşme sürecinde deneyimlenen sorunlar, ideolojik hamleler, kurulan siyasal partiler, sendikal hareketler ve işçi eylemleri oluşturmaktadır. Bu arka plan üzerinde sosyal demokrat bir siyasal partinin siyasal hamleleri, karşılaştığı yapısal veyahut kendinden kaynaklı kısıtlamalar ve sınırlılıklar çalışmada konu edinen başlıklardır.

Bu tez çalışması, dönemin gazete arşivlerinin incelenmesine, SHP'nin parti programı ve yayınlarının incelenmesine dayanmaktadır. On yıllık siyasal hayatı olan SHP'nin kuruluşu ve CHP ile birleşmesine kadar olan süreci kapsayan çalışma esas olarak

literatür taramasına dayanıyor da olsa, yer yer Meclis tutanakları incelenmiş ve SHP'nin hangi yasa tekliflerinde bulunduğu değerlendirmeye konu edilmiştir.

Yinelemek gerekirse, SHP, 10 yıllık siyasal hayatında tüm olumsuz koşullara karşın sol, sosyal demokrat, aydın, işçi ve emek hareketlerinin, demokratik kitle örgütlerinin umudu olmuş bir bakıma onların reel siyaset düzleminde destek gücü halini almıştır. Bu tezin temel iddiası, SHP'nin 12 Eylül 1980 askeri darbesinin hemen ardındaki süreçte ve Türkiye siyasal hayatının en can alıcı sorunları sayılabilecek Kürt siyasal hareketinin ve siyasal İslam'ın rejimin yerleşik sınırlarını zorladığı bir tarihsel dönemde demokratikleşmenin taşıyıcı aktörlerinden biri, hatta en önde geleni olduğudur.

Çalışma, dört bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, 12 Eylül darbe sonrası, darbenin siyasal ve sosyal hayata etkileri, yasaklar anlatılmıştır. Sivil siyasete geçerken, askeri yönetimin siyasal zemine müdahalesi ve vetosu ile siyasi partilerin kuruluşları aktarılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, askeri yönetim gölgesinde sosyal demokratların arayışları ve partileşme çabaları incelenmiştir. Solun umudu olarak görülen SODEP'in kuruluşu ideolojisi ve kimliği tartışılmış, solu birleştirme çabaları ve HP ile birleşmesi ile oluşan SHP anlatılmıştır. Üçüncü bölümde, SHP'nin yerel seçim stratejileri, başarıları ve seçim sonuçlarının değerlendirilmesi ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı seçim stratejisi tartışılmış, SHP'nin olağanüstü kurultayları ve parti içinde Kürt sorununa bakışı ve yaklaşımı ortaya konulmuştur.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise, DYP-SHP koalisyonun açmazları, koalisyon içinde SHP'nin devinim koşulları ve demokratikleşme yönündeki adımları tartışılmıştır. Sosyal demokratların beklentilerine karşılık olarak, SHP'nin siyasi hayatını CHP çatısı altında birleşmesi anlatılmıştır. Sonuç bölümü tartışmasında açıkça

sosyal demokrat nitelikli bir siyasal partinin Türkiye'nin doksanlı yıllarında karşı karşıya kaldığı engeller ve açmazlar bir kez daha ele alınmış ve SHP'nin ülkenin demokrasi mücadelesindeki rolü irdelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL DARBE SONRASI SOSYAL DEMOKRASİ: SODEP VE

HP

1.1.12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİNİN NİTELİĞİ

1.1.1.12 Eylül Askeri Darbesinin Siyasal ve Toplumsal Hayata Etkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli siyasal uğraklarından biri olan 12 Eylül 1980 darbesine giden süreçteki siyasal, toplumsal, iktisadi zeminin irdelenmesi ilgili dönemde ortaya çıkan siyasal haritayı anlamlandırmak açısından elzemdir. Askeri darbeler ve akabinde yaşanan askeri diktatörlükler, ülkelerin yönetimlerinde onarılması uzun süren siyasal, toplumsal ve iktisadi hasarlara sebebiyet verirler. Türkiye'de de askeri darbeler ile parlamenter sistemin kesintiye uğraması siyasal hayatta izleri uzun seneler sürecektir sorunların tetikleyicisi olmuştur. 12 Eylül askeri darbesi ile pek çok siyasal ve toplumsal aktör siyaset alanından tasfiye edilmiş siyasal alan yeniden tanımlanmıştır. Siyasal alanın daralması Türkiye üzerine çalışan pek çok siyaset bilimcinin ortak saptamasıdır. Siyaset alanında daralma belli ideolojilerin, özellikle de solla irtibatlı ideolojilerin, siyasal alanın dışına itilmeleri ve siyaset alanında cunta rejiminin makbul saydığı ideolojilere alan açılması olarak ifade edilebilir. Bu dönemde kimi toplumsal aktörler bütünüyle siyasal alanın dışına çıkarılırken kimilerinin de rejimce törpülenmeleri, sivri uçlarının ortadan kaldırılarak deyim yerindeyse ehlileştirilmeleri söz konusu olmuştur (Akdeniz-Göker, 2019). Baskı ortamının paradoksal görünen bir sonucu rejim tarafından makbul görünmeyen kimi aktörlerin bu süreçten beklenmedik bir toparlanma ve tazelenme ile çıkmaları olmuştur. Sosyal Demokrat Halkçı Parti nezdinde kendini gösteren sosyal demokrat hareket bu toparlanışa güzel bir örnek olarak düşünülebilir (Akdeniz-Göker, 2019).

12 Eylül 1980 sabahı saat 04.30'da silahlı kuvvetler, devletin organları işlemediği için ülke yönetimine el koyduklarını ilan etmiştir (Zürcher, 1995, s. 401). Akabinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırıldığı, parlamentonun

dağıtıldığı, bakanların görevlerinin sonlandırıldığı bildirilmişti. Askeri darbe sadece iktidar ve yönetime değil aynı zamanda tüm siyasal partiler ve sendikaların da faaliyetlerini durdurmuş ve kapatmıştır. Siyasal parti liderlerinin tümü tutuklanmış, darbenin yapıldığı andan itibaren ülkenin tamamında olağanüstü hal ilan edilmiştir. Ordu sadece parlamenterlerin siyasal hayatına dokunmamış, aynı zamanda belediye başkanları ve belediye meclis üyelerinin de görevlerine son vermiştir. Kenan Evren başkanlığında Milli Güvenlik Konseyi kurularak, devlet yönetimi ve iktidar konsey başkanı seçilen Kenan Evren'e verilmiştir. Bir hafta sonra tamamı bürokrat ve emekli subaylardan oluşan Bakanlar Kurulu ataması yapılmış, başkanlığına emekli amiral olan Bülent Ulusu getirilmiştir. Geniş yetkilere sahip bu kurul, eğitim, basın, ticaret odaları ve sendikaların başlarına yine geniş yetkilere sahip komutanlar getirerek bütün kurumları kendi kontrolleri altına almışlardır. Büyük şehirlerde, gazeteler kapatılmış, gazeteciler tutuklanarak hapse atılmıştır. Hatta 1924 yılında Atatürk'ün özendirilmesi ile kurulan Cumhuriyet Gazetesi de kapatılmıştır. MGK, anayasayı askıya alıp parlamentoyu feshetmiş, partileri kapatıp liderlerini de gözaltına alarak işe başlamıştır. İşçi sendikalarının faaliyetleri askıya alınmış; grevler yasadışı ilan edilmiş ve işçilere işlerine dönmeleri emredilmiştir. İşverenler, yapılanları yeni bir ekonomik yapı oluşturma yolunda atılan adımlar olarak kabul etmiş ve alkışlamışlardır. Siyasal bağlantıları nedeniyle kendilerinden şüphelenilen yerel yöneticiler, belediye başkanları ve valiler görevden alınarak, yerlerine askeri personel yerleştirilmiştir. (Ahmad, 2014, s. 160)

Türk-İş'e bağlı Petrol-iş Sendikası'nın genel merkezi ile bazı şubeleri mühürlenmiştir. Sıkıyönetim adli müşavirliği yetkilileri sendikacıların bir süre gözetim altında bulduklarını, gözetimin daha sonra gözaltına çevrildiğini bu nedenle de 30 günlük yasal gözaltı süresinin henüz dolmadığını bildirmişlerdir (Cumhuriyet Gazetesi 28 Ekim 1980 , s. 7).

MGK'nın tüm uygulamaları sivil yöneticileri tasfiye etmeye yönelik olmuştur. Kendilerine yakın kamu görevlilerini veya ordudan emekli olmuş kişileri atamışlardır. Örneğin; 27 ilin valisinin yerine, ordudan emekli olmuş kişiler ve kendilerine yakın olan kamu görevlileri atanmıştır.

12 Eylül 1980 askeri darbesi hem siyasal hayata hem de sivillere yönelik darbe yaparak Türkiye Cumhuriyeti'nde onarılamaz yaralar açmıştır. Siyasetçiler, seçilmiş belediye başkanları, belediye meclis üyeleri, demokratik kitle örgütleri liderleri ve üyeleri, gazeteciler ve basın çalışanları ile birlikte 1980 yılı sonunda toplam 30 bin kişi tutuklanmıştır (Zürcher, 1995, s. 403).

Orgeneral Evren, geleceğin Türkiye'sinde eski siyasetçilere yer olmayacağını kesin bir dille belirtmiştir. Siyasal parti liderleri Demirel ve Ecevit ekim ayında serbest bırakılırken Erbakan ve Türkeş (Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal düzenini değiştirmeyi tasarladıkları suçlamasıyla) yargılanmış, ama her ikisi için de sonunda beraat kararı verilmiştir. Haziran 1981'de siyasal konuların alenen tartışılması yasaklanmıştır (Zürcher, 1995, s. 403).

Kendince bir düzen kuran MGK, Ekim 1981'de yeni bir anayasa hazırlaması amacıyla bir 'Danışma Kurulu' atamıştır. Bu sırada, siyasal partileri ortadan kaldıran ve malvarlıklarına el koyan bir yasa da kabul edilmiştir (Ahmad, 2014, s. 160).

Geçmişten köklü bir kopuşun zorlama gayreti içindeki generaller, geçmişin kendisini de yok etmeye çalışmış; partilerin arşivleri ortadan yok olmuş ve muhtemelen imha edilmiştir. Buna Cumhuriyet Halk Partisi'nin son 30 yıllık arşivi de dahildir. (CHP arşivinin önceki kısımlarına evvelce Demokrat Parti hükümeti tarafından 1950'lerde el konulmuştur) (Zürcher, 1995, s. 403).

MGK sadece siyasal partileri kapatmakla kalmamış, sendika başkanı ve üyelerinin, belediye başkanı ve üyelerinin görevlerini de feshetmiştir. Aynı zamanda bir tutuklama furyası başlamıştır. Darbe hazırlığı bir yıldan öncesine uzanmaktadır. 'Şüpheliler' listesi de önceden kaleme alınmıştır. Darbeden sonraki ilk altı hafta içinde 11.500 kişi tutuklanmış; 1980 sonunda bu sayı 30 bine çıkmış ve bir yıl sonra toplam 122.600 kişi tutuklanmıştır. Darbeden iki yıl sonra, Eylül 1982'de hala 80 bin kişi hapiste bulunmuş; bunlardan 30 bini yargılanmayı beklemiştir (Zürcher, 1995, s. 403). Bu süreçte yakalanan ve tutuklananlar sadece şüpheli teröristler olmamıştır. Saygın sendikacılar, meşru siyasetçiler, üniversite öğretim üyeleri, öğretmenler, gazeteciler ve hukukçular, kısacası Eylül 1980 öncesinde doğrudan ya da dolaylı biçimde solcu (ya da kimi durumlarda İslamcı) görüşlerini dile getirmiş olanlar soruşturmaya uğramışlardır.

Üniversiteler, bütün dekan ve rektörleri doğrudan atayan Yüksek Öğretim Kurulu'nun oluşturulmasıyla sıkı merkezi denetim altına alınmıştır. 1982 sonlarında 300'ün üzerinde akademisyenin işine son verilmiş, bunu 1983 başlarında ikinci bir işten çıkarma dalgası izlemiştir. Diğer birçoğu ise kendi isteğiyle istifa etmiştir. Çünkü atılanlar, emeklilik maaşlarını ve kamu kesiminde yeniden işe girme haklarını da yitirmişlerdir (Zürcher, 1995, s. 404).

Çok sayıdaki kişisel davaların yanında, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, TİP, DİSK, Devrimci Sol ve Kürt örgütü PKK aleyhinde toplu yargılamalar gerçekleştirilmiştir. Çoğu davada, duruşmalar askeri mahkeme önünde ve sıkıyönetim altında yapılmıştır. Darbeyi izleyen iki yıl boyunca yaklaşık 3600 idam cezası istenmiş; yargılamalar sonunda bunlardan sadece 20'si infaz edilmiştir. Ayrıca on binlerce kişiye, bundan daha hafif cezalar verilmiştir (Zürcher, 1995, s. 404-405). Adalet Bakanlığı'nın resmi verilerine göre sayılar aşağıdaki gibidir:

“Gözaltına alınanların toplamı 650 bin kişi, tutuklananların sayısı ise 52 bin kişi, fişlenen kişi sayısı da 1 milyon 680 bin, vatandaşlıktan çıkartılanların sayısı da 14 bindir. Sıkıyönetim mahkemelerinde 210 bin dava açılmış ve toplamda 230 bin kişi farklı suçlardan yargılanmıştır. Bunların 7 bini hakkında idam cezası istenmiştir” (Bbc News 13 Eylül 2018).

1. 2 İNŞA SÜRECİ: SOSYAL DEMOKRATLARIN TOPARLANMA EVRESİ

1.2.1 Siyasal Yapının ve Yasal Zeminin Yeniden Oluşturulması

23 Ekim 1981'de ilk kez 160 üyeli bir Danışma Meclisi toplanmıştır. Danışma Meclisi yasasının bir maddesinde, *“Danışma Meclisi'ne mevcut siyasi partilerden kontenjan üyesi aday gösterilemez”* (Doğan, 1985, s. 133) ilkesi yer almıştır. Askerlerin karşısına yeniden partiler ve onların yöneticileri çıkmıştır (Doğan, 1985, s. 134). Danışma Meclisi'nde yer alan üyeler toplantılar yapmış ve kulis faaliyetlerine girişmişlerdir. Demokratik sisteme yeniden geçildiğinde siyasi faaliyetleri yeniden harekete geçirmenin ön adımları atılmıştır. Başta Orhan Aldıkaçtı olmak üzere Şener Akyol, Ender Cinel, Tevfik Fikret Alpaslan, İhsan Göksan, İbrahim Göktepe, Doğan Gürbüz, Bekir Sami Daça, Siyami Ersek, Halil Evliya, Mehmet Pamak, Aydemir Aşkın,

Erdoğan Bayık, Mehmet Akdemir, Yıldırım Avcı, Turhan Güven gibi üyelerle birlikte yaklaşık 40 üyenin bir araya geldiği Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Misafirhanesi salonlarında toplantılar düzenlenmiştir. Bu toplantılarda sıklıkla telaffuz edilen kavram 'Atatürkçü Liberaller' idi. Bu süreçte 'Atatürkçü Liberaller artık ciddi bir partileşme sürecine mi girmişlerdi?' soruları sorulmaya başlanmıştı (Doğan, 1985, s. 169). Anlaşılan odur ki Kemalizm'in verili sınırlarının sol ile temasını kesen sağ bir Atatürkçülük yorumu bu toplantıların ortak paydası olagelmıştır. Danışma Meclisi içindeki bu gruplaşmalar nihayetinde MGK'yı kızdırmıştır. Danışma Meclisi bir komisyon kurarak 'siyasal faaliyet' yürüten üyelerini sorgulama yoluna bile gitmiştir. (Aydın & Taşkın, 2018, s. 333).

Danışma Meclisi'nden üyeler 1983 Mayıs'ı geldiğinde çeşitli partilere kurucu ya da milletvekili adayı olarak dağılmışlardır. Aralarından iki parti başkanı çıkmıştır: Muhafazakâr Parti Genel Başkanı Mehmet Pamak ile Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Yıldırım Avcı. Pamak daha sonra MGK tarafından veto edilmiş, Avcı ise yoluna devam etmiştir (Doğan, 1985, s. 186). Danışma Meclisi'nin yoğun kulislerine rağmen halk oylamasına sunulacak Anayasa hazırlanmış ve 7 ret, 12 çekimser oy ile kabul edilmiştir. 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulacak anayasa tasarısı hazırlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı ve Anayasa oylamasının ayrı ayrı yapılması gerektiği Kenan Evren'e birçok kişi tarafından iletilmiştir. Kenan Evren bütün söylenenleri duymazdan gelerek seçime girmiştir. Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin statüsünü Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeliğine dönüştüren, eski siyasilere on yıllık siyaset yasağı getiren, MGK'nın görev süresini seçimden sonra oluşacak yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi Başbakanlık Divanı'nın oluşumuna dek saptayan anayasanın geçici maddeleri MGK sekreteryası ile Genelkurmay'da hazırlanmıştır (Doğan, 1985, s. 188). Konsey üyeleri, seçimlerden sonra başlayacak dönemde artık 'politik kimlik' edinmiş ve altı yıl süreyle Cumhurbaşkanlığı konseyi adı altında yeni bir makamın üyeliğini oluşturmuşlardır (Doğan, 1985, s. 189).

Anayasa tasarısı MGK'nin kendisine bağlı komisyonları tarafından önemli değişiklikler yapılarak kamuoyuna 19 Ekim'de açıklanmıştır. 7 Kasım 1982 günü yapılan Anayasa halkoylaması sonucu %91,37'lik bir kabul oyu ile yeni Anayasa kabul edilmiştir. Anayasaya olumlu oy vermek, Askeri Yönetimin sona ermesi ve demokrasiye biran

önce geçmek anlamına gelmiştir. Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Orhan Aldıkaçtı 26 Ocak 1982 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'ne bu sonucu destekler nitelikte bir açıklama yapmıştır:

“Bizim Anayasamızın kabul edileceği bana göre kesindir. Çünkü Anayasanın kabul edilmesi demek siyasal partiler kanununun yapılması ve seçime gidilmesi demektir. Seçmen biran evvel normal düzene geçilmesi için Anayasa'ya oy verecektir” (Cumhuriyet Gazetesi 26 Ocak 1982 , s. 1).

9 Kasım 1982'de Kenan Evren Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı olmuştur.1961 Anayasası'nın yerine; özgürlüklerin kısıtlanmasına, laikliğin zedelenmesine, devlet yapısının çarpıtılmasına ve toplumun tutuculaşmasına yol açan 1982 Anayasası'nın getirilmesi; Türkiye'nin gelişme doğrultusunu tersine çevirerek, 'karşı devrim'e yönelmiş bir yeni süreci başlatmıştır (Topuz, 2017, s. 236).

1982 Anayasası'nda iktidar çoğunluğunun yasama tarafından denetlenme imkanları büyük ölçüde budanmıştır. Cumhurbaşkanı yetkileri artırılmış, Başbakan ve Cumhurbaşkanı'nın benzer anlayışta olmaları, yürütme erini yasama erki karşısında fazlasıyla güçlendirmiştir. Bu ikisi arasında gerilim olduğundaysa, Cumhurbaşkanı'nın oransız yetkileri hem yürütmenin bir kanadının hem de yasanın güç yitirmeleri nedeniyle hızlı karar alma ve uygulamayı engelleyici gerilimler oluşturmuştur (Aydın & Taşkın, 2018, s. 335).

Gerilimlerden etkilenen aynı zamanda MGK idi. MGK yetkilerini genişletici kararları yeni Anayasa da değişiklikler yaparak belirtmiştir (Aydın & Taşkın, 2018, s. 336). 1985 tarihinde 3162 sayılı bir yasayla yapılan değişiklikle askeri harcama olarak bilinen askeri alımlar ve bunların sözleşmeleri denetim dışında bırakılmıştır. 12 Eylül Anayasası kısıtlamalarının en önemli maddelerinden biri de 16. Madde olmuştur. Bu maddelerle,12 Eylül'de yönetime el koyanların ve oluşturdukları yönetim yapısının denetimden kaçırılması amaçlanmıştır.

Kenan Evren, büyük bir oy kabulü ile yeni Cumhurbaşkanı seçilmiş, 6 yıllığına Cumhurbaşkanı Konseyi oluşturulmuş ve konsey üyelerine milletvekili dokunulmazlığı zırhı verilmiştir. Böylelikle, 12 Eylül yönetimi yürütmeyi elinde toplamış, yönetim yapısını denetimden kaçırmış ve yetkilerini arttırmıştır. Askeri darbe, 12 Eylül öncesi

siyasal parti liderlerine, yöneticilerine, milletvekillerine siyaset yasağı getirmiştir. Anayasanın kabulü ile birlikte bu yasaklar ortadan kalkmamıştır. Siyasetin normalleşmesini sağlamak ve Demokrasiye geçmek isteyenler ise yeni düzen içerisinde bir şey yapamamışlardır.

Yeni Anayasa'nın kabulünden, 6 Aralık 1983'e kadar birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Bunların en önemlisi, Siyasal Partiler ve Milletvekili Seçimi kanunlarının yapılması olmuştur. Bu kanun ile Cumhuriyet Senatosu kaldırılmış ve çift yapı sona erdirilmiştir (Aydın & Taşkın, 2018, s. 338).

1.2.2 'Normalleşme' veyahut İktidarın Devri Sorunu

Anayasanın kabulünden sonra, 12 Kasım'da Devlet Başkanı Kenan Evren, şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Parlamentar demokrasiyi gerçekleştirme programımızın son aşaması olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Anayasamız hükümleri çerçevesinde oluşması hedefine yaklaşmış bulunuyoruz. Bu maksatla milletvekili genel seçimlerinin, mühim ve makul bir sebep olmazsa, 1983 Ekim ayı içinde yapılmasına imkân vermek üzere gerekli kanunların hazırlanmasına başlanmıştır” (Cumhuriyet Gazetesi 13 Kasım 1982, s. 1).

Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi MGK kendi felsefelerine uygun siyasetçi arayışına girmiştir. 24 Nisan 1983 tarihinde yeni siyasal partiler yasası yürürlüğe girmiş, MGK 25 Nisan 1983 tarihinde siyaset yasağını ortadan kaldırmıştır. Yeni siyasetçiler, MGK tarafından herhangi bir sebepten dolayı veto edilebilmiştir. Böylece yeni partiler de '12 Eylül rejimi' olarak bilinen sürecin mirasını kabul etmek zorunda kalmışlardır (Ahmad, 2014, s. 162).

İktidarın kime devredileceği sorusu Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve MGK üyelerinin kafalarını meşgul eden temel soru olmuştur. Bu soru üç yıl boyunca Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından çeşitli vesilelerle sürekli vurgulanmıştır: *“Türkiye'de demokrasiyi yeniden kuracağız. Ama, o şekilde kurmalıyız ve öyle bir siyasal ortam yaratmalıyız ki, Türkiye bir daha 12 Eylül öncesini yaşamassın. Ülke 12 Eylül ortamına*

bir daha sürüklenmesin. Ordu bir daha ülke yönetimine müdahale etmek zorunda kalmasin” (Doğan, 1985, s. 202-203).

Bu düşünce iktidarın askeri yönetimden sonra kime devredileceği sorusuna yaşamsal bir önem kazandırmıştır. İşte, ‘Devlet Partisi’ ya da ‘Merkez Partisi’ bu sorunun ve buna bağlı düşüncenin ürünü olmuştur (Doğan, 1985, s. 203).

MGK’nın veto engelini üç parti aşmıştır. Bu partiler şöyle sıralanabilir: Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) Prof. Erdal İnönü tarafından kurulmuştur. Diğer parti ise Büyük Türkiye Partisi’dir (BTP). Ancak Büyük Türkiye Partisi’ni MGK kapatmış SODEP’in adaylarını da seçime girmemeleri için veto etmişlerdir. Bir diğer siyasi parti, Anavatan Partisi(ANAP) ise Turgut Özal tarafından kurulmuştur. Cuntanın da yoğun desteğiyle, Emekli Orgeneral Turgut Sunalp, Merkez sağ iktidar partisi olma iddiası ile Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)’yi kurmuştur. Yine cuntanın örtülü desteğiyle Necdet Calp önderliğinde Halkçı Parti (HP) kurulmuştur.

Generaller, Sunalp ve Calp’in 12 Eylül felsefesine bağlı yeni siyasetçiler olabileceklerini hesaplamışlardır. Bir görüşe göre, generaller Özal’a da hayırhah yaklaşmış, siyaseten önemsiz bir partinin başında kalabileceğini düşünmüşlerdi. Neticede Turgut Özal, ne de olsa 1977’de İslamcı Milli Selamet Partisi’nden aday olup seçilememiş başarısız bir politikacıydı. Zamanında MSP’den seçilmiş olsaydı, muhtemelen Özal da generaller tarafından veto edilecekti (Ahmad, 2014, s. 163).

MGK, siyasi partiler yasasını çıkarırken merkez sağda Turgut Sunalp’in başkanlığında bir sağ parti, merkez solda ise Necdet Calp başkanlığında bir sol parti kurulmasını düşünmüşlerdir. O yüzden de MDP ve HP dışındaki diğer bütün partileri veto etmişlerdir. Bunun nedeni Turgut Özal başkanlığında ANAP’nin seçimleri kazanmasının zayıf bir ihtimal olarak görmelerinden kaynaklanmıştır.

1983 Milletvekili Genel Seçimlerine katılabilecek üç partinin liderlerinin ortak noktaları dikkat çekici olmuştur. Üç lider de Askeri Yönetimin ‘mutemet’ unsurlarıydı ve üç lider de Askeri Yönetim ile değişik şekillerde iş birliği yapmışlardır. Özal başbakan yardımcılığı, Calp Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Sunalp eski bir yüksek komutan olarak yeni rejimin başbakanı olarak tasarlanmıştır. Bu anlamda Sunalp,

Askeri Yönetimin veliahdı olarak algılanmış, partisi ise ‘devlet partisi’ anlayışının tipik temsilcisi olmuştur (Tanör, 2005, s. 56).

1.3 12 EYLÜL DARBESİNİN SİSLERİ ARASINDA KURULAN PARTİLER

1.3.1 Karizmatik Liderin ‘Arayış’ı: Ecevit’in Yol Haritası

Ecevit’in 7 Eylül 1980 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde yer alan İstanbul Petrol-İş Sendikası’nda yaptığı konuşmadan anlaşılacağı gibi askeri bir darbenin yapılacağını öngörmüştür. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, siyasal partileri ve politikacıları sahada maç yapan takımlara, halkı maçı seyreden tribündeki seyircilere benzeterek şu açıklamada bulunmuştur:

“Sahada oynanan tatsız, kanlı, çirkin maç, seyircileri tuttıkları takıma bile kızar hale getirmiştir. Toplum tribünde seyirci, partiler sahada oyuncu olursa demokrasi giderek yozlaşır” demiştir (Cumhuriyet Gazetesi 7 Eylül 1980 , s. 1).

Ecevit, aynı kurulda demokrasi mücadelesinde işçilerin rolünü ise şöyle açıklamıştır:

“Türk işçileri demokrasiye geçerlik kazandırmak, haklarına sahip çıkmak için birleşmelidirler. Toplu sözleşme stratejisinde birleşmeleri bile büyük başarıdır. Bu yalnız işçiye değil can çekişen demokrasiye güç katar. Tribünlerden sahaya ininiz, işçi hareketinin politika ve stratejisini saptayınız. Gücünüzü birlikte kullanabilirseniz, siz de demokrasi de toplum da kurtulur. Sahadaki kavga da böylece biter” (Cumhuriyet Gazetesi 7 Eylül 1980 , s. 9).

Bu konuşması ile Ecevit, demokrasiye olan inancından bahsetmiş ve Türkiye’de siyasetin artık partilerin elinde olmadığını, halkın da seyirci kaldığını belirtmiştir.

12 Eylül 1980’de siyasal parti başkanları MGK kararıyla, ‘can güvenliklerinin sağlanması amacıyla Türk Silahlı Kuvvetleri’nin koruma ve gözetiminde’ olmak kaydıyla, belirli yerlerde ikamete tabii tutulmuşlardır. Demirel ve Ecevit, Gelibolu Hamzakoy’a, Erbakan da İzmir Uzunada’ya gönderilmiş, bazı milletvekilleri ile DİSK’in üst düzey yöneticileri ise gözaltına alınmıştır. Aslında bu zorunlu ikametler bir tür gözdağı ve sindirmenin en erken adımlarıdır.

29 Ekim 1980 günü MGK Genel Sekreterliği'nin yayınladığı bildirden sonra Bülent Ecevit, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel başkanlığından istifa etmiştir. Ancak siyasal nitelikli beyanatlari, kamuoyu ile paylaştığı çözümlerle ile siyasette her daim etkin bir aktör olmaya devam etmiştir. Bu sebeple de siyaset yasağını çiğnediği gerekçesiyle sürekli olarak tutuklanıp cezaevine konmuştur (Bilâ, 1999, s. 357).

16 Ekim 1981 günü MGK Siyasal partilerin feshine ilişkin yasayı kabul etmiş, partilerin kapatılmasıyla 62 yıllık CHP tarihi sona ermiştir. Buna tek tepki ise Bülent Ecevit'ten gelmiştir.

12 Eylül'de sabahın erken saatlerinde bir tebliğ alan Ecevit, ordunun ülke yönetimine el koyduğunu resmen öğrenmiştir. Bu açıklama, Emekli Orgeneral ve CHP'den İçişleri Bakanlığı da yapmış İrfan Özaydınlı tarafından Ecevit'e iletilmiştir. Bu tebligatla Ecevit gözetim altına alınan siyasî liderlerden biri olmuş ve eşile beraber mecburi ikamete tabi tutulacağı adrese götürölmek üzere Ankara dışına çıkarılmıştır. Yaklaşık bir ay sonra Gelibolu Hamzakoy'da askerî dinlenme tesislerinde gözetim altında tutulan Ecevit 10 Ekim 1980'de Ankara'ya getirilmiştir (Özdemir, 2004, s. 17). Ecevit ile birlikte zorunlu ikamete tabi tutulan diğer siyasi parti lideri de Süleyman Demirel'dir. Demirel de 10 Ekim 1980'de Ankara'ya getirilmiş ve zorunlu ikamet her iki siyasi parti lideri için son bulmuştur. Ankara'ya getirildikleri zaman, liderlere havaalanında bir tebligat imzalatılarak evlerine dönmelerine müsaade edilmiştir. Altında MGK genel sekreterinin imzası bulunan bu tebligatta, liderlerin uymaları gereken koşullar belirtilmiştir. Liderlere imzalatılan bu tebliğde siyasal faaliyette bulunmalarının bundan böyle yasadışı sayılacağı açıkça belirtilmiştir. Ev toplantılarının dahi yasak sayıldığı altı çizildiği bu metinde Ankara dışı seyahatlerin sıkıyönetim komutanının bilgilendirilmesi ile mümkün olacağı aktarılmıştır (Özdemir, 2004, s. 19).

Hamzakoy'dayken siyasal faaliyetlerin durdurulması kararıyla nasıl başa çıkacağını düşünen Ecevit'in Ankara'ya dönüşünde bireysel olarak da kısıtlamalara tabi tutulması sebebiyle iyice zor durumda kalmıştır. Kendisine yönelik kısıtlamaların CHP Genel Başkanı sıfatını taşımasından kaynaklandığını düşünen Ecevit, kendine alan açmak için bu görevden istifa etmeyi düşünmüştür. Nitekim bir müddet sonra havaalanında kendisine imzalatılan bildiriye, o bildirideki kısıtlamalara uyacağı için değil yalnızca tebligatı aldığına dair imzaladığını söylemiştir (Bayar, 2018, s. 13). 31 Ekim 1980

tarihli Cumhuriyet gazetesinde Ecevit'in CHP Genel Başkanlığından istifası "Ecevit liderlikten Çekildi" (Cumhuriyet Gazetesi 31 Ekim 1980 , s. 1) manşeti ile yer almıştır. Ecevit'in istifasını duyurduğu metin siyasal içerikli bir manifesto olarak görülmüştür. MGK tarafından sakıncalı bulunan Ecevit'in istifa metni aynen şöyledir:

"Bugün Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı'ndan ayrılmış bulunuyorum. Zorunlu olacağı anlaşılan bu ayrılışı şimdi gerçekleştirmekte yarar gördüm. Bu dönemde tüm parti çalışmaları yasaklandığı gibi, genel başkanlık görevlerini yerine getirebilmem de olanaksızdı. (... ..) Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı'ndan ayrıldıktan sonra da Atatürk'ün ilkeleri ışığında, Cumhuriyetin sürekliliği ve demokrasinin kökleşmesi için, Türk halkının özgürlüğü ve mutluluğu için ömrüm boyunca çalışmayı, görevlerin en değerlisi bileceğim (...) (Kumaş, 1999, s. 280).

Ecevit'in istifası gazeteciler ve siyasetçiler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Gazeteci Mehmet Barlas, Milliyet Gazetesi'nde yaptığı yorumda Ecevit'in tepkisinin 12 Eylül darbesine karşı mücadele vermek üzere baskı ve ön yargılara karşı bir tepki olarak değerlendirmiştir (Milliyet Gazetesi 31 Ekim 1980 , s. 1).

Ecevit'in istifasında etkili olan nedenler arasında, CHP yöneticilerinin bazılarının askeri darbeyi gerçekleştiren cuntayla uyumlu çizgi takip etmek istemeleri gösterilmiştir. Ankara'ya döndükten sonra CHP'nin üst düzey yöneticilerinin düşünceleri Ecevit'e Genel Sekreteri Mustafa Üstündağ tarafından şöyle aktarılmıştır;

"Efendim, siz yokken, biz şöyle bir değerlendirme yaptık, önce şuna baktık ve karar verirken İsmet Paşadan yararlanalım dedik. 12 Mart'a İsmet Paşa nasıl bir tepki göstermiş? İsmet Paşa'nın o tarihte yaptığı konuşmaları taradık. Bu konuşmaların birinde İsmet Paşa aynen şöyle diyor; 'Askerler ancak başarılı olursa kışlaya dönerler, buna çok dikkat etmek gerek, yani onların başarılı olmalarına ve kendilerini başarılı hissetmelerine.' Bu sözden bizim anladığımız, askerleri sıkıntıya sokmamak gerek, dönüş yollarını açık tutmak gerek. Ne kadar kısa sürede başarılı olduklarına güvenirlerse, o kadar kısa süre içinde kışlalarına dönerler. Bu görüşten hareket ederek üç maddelik bir strateji geliştirdik. Bir; 12 Eylül kaçılmazdı. İki: Türk Ordusu Güney Amerika ordusu

değildir, geleneği vardır, geleneğinde demokrasi vardır. Geçmişteki müdahalelerine baktığınızda hep sözünde durmuş ve kıyasına dönmüştür. Üç: bunlardan hareketle biz parti olarak askerlere yardımcı olmaya çalışmaktayız. Sayın Genel Başkanım, bu nedenle 12 Mart'a gösterilen tepkiler 12 Eylül harekâtından sonra geçeli olmayabilir bunun için de dikkatli olmak zorundayız.” (Doğan, 1985, s. 68-69).

Ecevit, 12 Eylül askeri darbesi sonrası düşüncelerini ve özgürlükten yana tavrını bulunduğu koşullar altında bile sürdürmek ve mücadele etmek için istifa ettiğini söylemiştir. Arkadaşlarının askeri yönetimle iyi geçinmek fikrini doğru bulmayan Ecevit, demokrasi mücadelesinin sürdürülmesi gerektiği kararlılığını Arayış dergisi ve çeşitli yayın organlarına yazdığı yazılarla ifade etmiştir.

28 Ekim 1980 günü MGK Genel Sekreteri Haydar Saltık'ın basın açıklaması eski siyasal liderlerin olmayacağı şeklindeki beyanı, Ecevit'in CHP içinde dönüm noktası teşkil eden istifasında önemli etken olmuştur. Ecevit istifa nedenlerini şöyle sıralamıştır;

“Belli ki, ben siyasal faaliyete izin verildiğinde genel başkanlık görevini yapamayacağım, bu yasaklanacak. O halde CHP'liler şimdiden bunun sorumluluğunu idrak ederek genel başkanlık konusunu düşünmeye başlasınlar. Bu birinci yargım. İkincisi, hiçbir yetkisi olmayan, parti merkezine gidemeyen, örgütü ile temas kuramayan, açıklama yapamayan bir genel başkan olarak sorumluluklarımı taşımaya devam edemezdim. Üçüncüsü, olup bitenler karşısında sessiz kalamazdım.” (Bayar, 2018, s. 10-13).

Ecevit her ne kadar istifa nedenini askeri rejimin kısıtlamalarından olduğunu söylese de siyasal partilerin kapatılması sonrası yazmış olduğu bildirin hiçbir yerde yayımlanması üzerine CHP üst düzey yöneticilerinden Anayasa Mahkemesi'ne dava açarak ortak bir bildiri yayımlamalarını istemiştir. CHP yöneticileri bildiri yayımlamanın teknik olarak mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Ecevit, askeri rejime karşı demokrasi mücadelesi verirken yalnız bırakıldığını, CHP'li yöneticileri ve arkadaşlarını rejime karşı tavır almamakla suçlamıştır. CHP'nin kapatılmasında parti yöneticilerinin sessiz kaldığını ve yeterince duyarlı davranmadıklarını düşünmüştür.

Emre Kongar, 26 Temmuz 2018 tarihli ‘Aydınlanma’ adlı köşe yazısında Ecevit’in 12 Eylül askeri darbe öncesi CHP içindeki rahatsızlıklarını kendisini istifaya götüren süreci Ecevit’in Baykal-Topuz çekişmesinden bıkmaması ve parti içi hihiplerden bezmesi ile açıklamıştır. Kongar’a göre, Ecevit, parti örgütlerinin yeterince çalışmadıklarından da şikayetçidir. Parti örgütleri çıkar gruplarının etkisinde kalmakta ve yerel çıkar çatışmalarını, ülke sorunlarının önüne geçirme eğilimleri taşımaktadır. Kongar’ın aktardığına göre, Ecevit’in tüm bu sakıncaları ortadan kaldırmak için önerdiği model ise, resmi parti teşkilatlanması yerine, yüz yüze temasa dayalı, aile benzeri, birincil gruplar gibi karşılıklı güvene dayalı çalışan yepyeni bir örgütlenme biçimidir. (Cumhuriyet Gazetesi 26 Temmuz 2018 , s. 2).

Genel seçimlerin 1983 yılında yapılacağı ve siyasal partilere izin verileceği açıklaması üzerine CHP’liler, Ecevit’in kapısını çalmışlardır. Eski genel yönetim kurulu üyeleri yeni bir parti kurma noktasında Ecevit’in görüşlerini merak etmiş, hatta böyle bir girişim için talimat almayı beklemişlerdir. CHP Genel Yönetim Kurulu üyelerinin ‘Yeni bir parti kurulması için neler yapalım?’ sorusuna Ecevit şu cevabı vermiştir:

“Konuyu açtığınıza sevindim. Bu vesileyle düşüncelerimi de söylemek isterim. CHP zaten bir burjuva partisiydi. O misyonunu tamamladı. Sosyal demokrat bir parti olamadı. 1977’deki gücüyle, parasıyla, arabalarıyla, binalarıyla verseniz artık gözümde yok. O kapatıldı. Bende sorumluluklarımdan kurtuldum.” (Doğan, 1985, s. 193).

Ecevit ayrılma gerekçelerini askeri yönetimin kısıtlamaları ve CHP yönetimi tarafından yalnız bırakılmak olarak açıklamıştı. 1980 ve 1983 yılları arasında birçok kez cezaevine girip çıkan Ecevit, kısa süreli hapis cezaları da almıştı. Bu süreçte Ecevit CHP’ye açılan davalarda partisi tarafından yalnız bırakıldığını sıklıkla ifade etmiştir. (Koloğlu, 2001, s. 583) Altan Öymen’e göre Ecevit yalnızlığı kendisi seçmişti (Milliyet Gazetesi 29 Eylül 1985 , s. 9).

Ecevit, Hamzakoy’dan döndüğü günlerde, dergi projesi için Aydın Doğan ile görüşmüş ve Aydın Doğan’ın Milliyet gazetesinde günlük yazılar yazma teklifini reddetmiştir. Bir dergi çıkarma niyetinde olduğunu söyleyen Ecevit’e Aydın Doğan, kendisini

destekleyeceğini ifade etmiştir (Çetingüleç, 2018, s. 159). Aydın Doğan'ın fiili desteği derginin 13.sayısına kadar devam etmiştir.

Arayış dergisi, 12 Eylül döneminde sosyal demokrat kanadın sesi olmuştur. Bülent Ecevit, CHP Genel Başkanlığı'ndan istifa ettikten sonra 'tek kişilik ordu' gibi muhalefet etmeye çalışmıştır. Dergi fikri Bülent Ecevit'e aittir ancak Ecevit yeterli maddî kaynağa sahip olamamıştır. Milliyet Ankara Temsilcisi Orhan Tokatlı'ya bir mesaj göndermiş; gazetenin- o dönemdeki- sahibi Aydın Doğan ile görüşme isteğini iletmiştir. Bülent Ecevit ve Aydın Doğan, Emirgan'daki Abdullah Efendi Lokantası'nda buluşmuştur. Sonuçta bir dergi çıkarılması, masrafların Doğan Grubu'nca karşılanması; sahiplik ve hukuki sorumluluğun Ecevit ve- o günkü- arkadaşlarınca omuzlanması kararlaştırılmıştır. Orhan Tokatlı da dergi harcamalarının dökümünü tutmuştur. Görüşmeden iki ay sonra, Reşit Galip Caddesi'nde uygun bir daire tutulmuş; dayanıp döşenmiştir. Akademisyen ağırlıklı bir kadro oluşturulmuş ve Başyazar Bülent Ecevit'in ismi künyede 'yayın danışmanı' olarak geçmiştir. Derginin kurucu kadrosunda Hürriyet'i yıllarca yönetecek Ertuğrul Özkök de bulunmuştur. 21 Şubat 1981'de ilk sayısı yayınlanan Arayış 100 bin adet basılmıştır. (İnce, 2019)

Haftalık olarak yayınlanan 'Arayış' dergisi, 1 Mart 1982'de Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldığında, 54 sayı basılmıştır. Arayış, yayını boyunca bir kez toplatılmış, iki kez de hakkında dava açılmıştır. Ecevit'in 'gazeteciliği' yaklaşık üç buçuk ay sürmüştür.6 Haziran 1981 tarihinde yayınlanan 16.sayısı "Ecevit Veda Ediyor" kapağı ile çıkmıştır (Bayar, 2018, s. 28). Demokrasi mücadelesi veren Ecevit 12 Eylül 1980 sonrası yargılanarak hapse atılmıştır.

Milli Güvenlik Konseyi, 17 Ekim 1981 tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu ifadelere yer vermiştir:

"12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan ve faaliyetleri MGK'nin 7 numaralı bildirisi ile yasaklanmış bulunan bütün siyasal partiler, tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları temsilcilik, lokal ve diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş ve yan organları ile birlikte feshedilmiştir." (Cumhuriyet Gazetesi 17 Ekim 1981 , s. 1).

MGK, siyasal partilerin para dahil, taşınır ve taşınmaz tüm mal varlıklarının da hazineye devredildiğini bildirmiştir. (Resmi Gazete 16 Ekim 1981 Sayı:17486)

1.3.2 Halkçı Parti (HP)

22 Nisan 1983 tarihinde yayınlanan Siyasal Partiler Yasası'ndan hemen sonra parti kurma çalışmalarını tamamlayan kesimle içerisinde elini çabuk tutan ikinci parti Halkçı Parti olmuştur. MGK tarafından “orta sağdaki” partinin karşısına “orta soldaki” parti olarak tasarlanmıştır.

Partinin Genel Başkanlığı'na Necdet Calp seçilmiştir.¹ HP, oldukça geleneksel devletçilik politikasının savunucusu olarak beliriyor ve daha çok da, kapatılmış CHP'nin oylarının almaya aday bir parti görünümü vermiştir. Ne var ki, Halkçı Parti ve Genel Başkanı Necdet Calp da tıpkı Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Genel Başkanı Turgut Sunalp gibi, seçmenden, “*en fazla müsaadeye mazhar parti*” ya da “*icazetli parti*” damgasını yemiştir. MDP'nin karşısında başka oluşumlar belirlediği gibi HP'nin karşısında da sosyal demokrat oylara göz dikmiş daha başka partiler, Örneğin SODEP belirlemiştir. (Soysal, 1985, s. 2134)

MGK partilerin kuruluş çalışmalarına müdahale ederek SODEP'i veto etmiş, BTP'nin yerine kurulan Doğru Yol Partisi (DYP)'nin kurucular listesindeki 34 kişiden 30'unu da veto ederek seçimlere girmelerine engel olmuştur. Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Doğru Yol Partisi (DYP), Refah Partisi (RP), Huzur Partisi (HP) vetolar nedeniyle 1983 seçimlerine katılamamışlardır. Kenan Evren bu partileri eski partilerin uzantısı olarak gördüklerini söylemiştir. Veto edilme gerekçelerini ise, ülkede huzuru ve istikrarı sağlamak için yapıldığını söylemiştir.

1983 seçimleri, Milletvekili Seçim Yasası'na göre D'Hont sistemi-Çift Barajlı (Ülke ve Bölge) seçim sistemine göre yapılmıştır (Haydaroglu, 2016, s. 57). Üç partinin ANAP, MDP, HP'nin katıldığı seçimler de ANAP, 211 milletvekili çıkararak tek başına iktidara gelmiştir. Solda yer alan tek parti olan Necdet Calp liderliğindeki HP ana muhalefet

¹Yapılan görev dağılımında Günseli Özkaya, Şerafettin Uğur, Niyazi Aras ve Ayhan Fırat Genel Başkan yardımcılığına seçilmişlerdir. Genel Sekreterliğe Özer Gürbüz seçilmiş, Genel Sekreter yardımcılıklarına ise, Cemal Saltık, Kemal Aydar, Yılmaz Hastürk, Paşa Sarıoğlu getirilirken, Rahmi Tuncagil de Genel Saymanlığa getirilmiştir. (Soysal, 1985, s. 2134)

partisi olarak 117 milletvekili çıkarmış, MGK'nın desteğini alan ve seçimden birinci parti olarak çıkmasını bekledikleri MDP ise 71 milletvekili çıkarabilmiştir. (Yüksek Seçim Kurulu 06 Kasım 1983 Seçim sonuçları)²

Generallerin açık desteğine rağmen –kimbilir belki de bu destek yüzünden- Sunalp kaybetmiştir. Özal 6 Kasım seçimlerinden partisi ANAP ile oyların 45,14'ünü alarak tek başına iktidar olmuştur. Calp'ın Halkçı Partisi oyların yüzde 30,46'sını toplamış, Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi yüzde 23,27 ile üçüncü parti olmuştur (Ahmad, 2014, s. 163).

6 Kasım 1983 Genel Seçimleri biçimsel olarak demokrasiye geçişin bir adımıdır. Demokrasinin sadece sandıkla tanımlandığı dar bir tanımdan hareket edildiğinde bu adım anlam kazanır. Cuntanın tasarladığı siyasal restorasyonun büyük kısmı seçimden çok önce gerçekleşmiştir. Seçimler, iktisadi ve kültürel restorasyon sürecinin taşlarının döşenmesinde önemli bir uğraktır. (Aydın & Taşkın, 2018, s. 347)

1.3.3 MGK'nın Vetosu ile Kurulan Partiler

Halkçı Parti kurucu kadrolarını oluşturma çabalarını sürdürürken, program ve tüzük üzerinde de çalışmalar yürütülmüştür. Başbakanlıkta görevli olarak çalışmaya devam eden Necdet Calp durum değerlendirmeleri yapmıştır. Çekirdek kadroyu Engin Aydın, Aytekin Yıldız, Turhan Temuçin ve Şeref Uğur'la oluşturmuş sık sık bir araya gelerek tartışmışlardır. (Doğan, 1985, s. 267). Calp'in çalışmalarını çekirdek kadrosundan bile gizlediği kuşkusuz hâkim olmuştur. Hatta Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile görüşmesini çekirdek kadrosu gazetelerden öğrenmişlerdir. Bu durum Calp'e karşı güvensizliğin ilk zeminini oluşturmuştur.

Calp her seferinde Ecevit'e olan hayranlığından bahsetmiştir. Ecevit ile görüşmek istediğini yeni bir parti kurulacaksa Ecevit'in izni ve onayı olmadan yapamayacağını söylemiştir. Calp, Ecevit'in Or-An Sitesi'ndeki evindeki buluşmada parti kuracaklarını ve kendisinden izin istediğini belirtmiştir. Calp bu görüşmede Ecevit'e kendisini sosyal demokrasinin doğal lideri olarak gördüğünü ve günü geldiğinde parti başkanlığını ona

² 1983 milletvekili genel seçiminde ANAP, aday listesindeki isim eksikliğinden dolayı, Bingöl'de 3 milletvekili yerine 2 milletvekili çıkarmıştır. Bu nedenle Meclis'e 400 milletvekili yerine 399 milletvekili seçilmiştir. (Yüksek Seçim Kurulu 06 Kasım 1983 Seçim sonuçları)

devredeceğini bildirmiştir (Doğan, 1985, s. 268). Calp bu görüşmenin sonucunu çevresine Ecevit'ten icazet aldığı izlenimi vererek yansıtmasına karşın Ecevit durumu farklı değerlendirmiş ve bu ziyaretin sırf bu izlenimi vermek adına gerçekleştirildiğine inandığını dile getirmiştir (Doğan, 1985, s. 269)³

Halkçı Parti (HP), başbakanlık müsteşarı Necdet Calp liderliğinde 25.05.1983'te kurulduğunda parti programında kendini, sosyal adaletçi, sosyal güvenlikçi, çalışanların yaşam düzeyini yükseltmeye ve onların toplum içindeki saygınlığını yüceltmeye çalışan, devletçiliğe ağırlık veren, özgürlükçü, parlamenter demokrasiye bağlı sosyal demokrat bir parti olarak tanımlamıştır (Kaynar, 2007, s. 181).

Siyasal partiler yasası hazırlanırken merkez sağ ve solda yer alan iki partinin ağırlığında ve bunların birisinin güçlü hükümet oluşturacağı bir yapıya özlem duyulmuştur. Sivil siyaseti ikili bir yapıya sıkıştırma istenci, zamanla siyasetin normalleşmesini de baltalamaya başlamıştır. İstikrar ve temsilde adalet ilkeleri arasında bir denge bulmaktan çok, birincisini aşırı biçimde öne çıkararak kısıtlamalar, siyasi partilerin kuruluş ve işleyiş esaslarını belirleyen 68. ve 69. maddelerle düzenlenmiştir (Aydın & Taşkın, 2018, s. 338-339).

Siyasal partiler yasası, partilerin yurt dışında örgütlü faaliyetini de engellemiştir. Örgütlenme yapılarını daraltarak, kadın kolları, gençlik kolları, vakıf ve dernek kurmalarının önüne geçmişlerdir. Memur ve öğrencilerin herhangi bir partiye üye olmaları engellenmiştir. Demokratik kitle hareketlerinin herhangi bir siyasi parti ile ilişki ve iş birliğinde bulunmaları yasaklanmıştır.

Seçme ve seçilme yaşına 21 ve 30 yaş sınırı getirilmiştir. Siyasal partiler yasasına göre bir partinin kurulabilmesi için kurucu üye sayısının 30 olması gerekiyordu ancak MGK, iki partili bir Meclis düşüncesinde olduğundan geçici maddeler koyarak, partilerin

³Ecevit evine kendisinden izin istemeye gelen Calp'e ilginç bir gözleminden bahsetmişti ve yıllar sonra bu gözleminde haklı çıkmıştır. "Kuracağınız örgütü istediğiniz kadar iyi tanıyın ve tanıdığınıza inanın. Yaşadığımız karmaşık ortamda ve böyle bir kargaşada gün gelir, bir de bakarsınız ki, bütün yetkileriniz elinizden alınmış ve siz saf dışı bırakılmışsınız!" Nitekim, Calp Halkçı Parti'nin ilk genel kongresinde başkanlığa veda etmek zorunda kalarak bu görevi Aydın Güven Gürkan'a bırakmıştır (Doğan, 1985, s. 269)

kurulabilmeleri için kurucu üyelerinin MGK onayından geçmesini şart koşmuştur. Böylelikle Meclise girecek milletvekili adaylarını da kendileri belirlemişlerdir.

Askeri yönetim Türkiye'deki siyasal yaşamı kendi ellerinde tutacak kontrol mekanizmalarını sağlamışlardır. Böylelikle Türkiye'de yeni kurulacak siyasal partileri ve onun kadrolarını kendileri belirlemişlerdir. O yüzden sosyal demokratları da Genel Başkanı Necdet Calp'ın olduğu HP altında toplamak istemişler ve kendini sosyal demokrat olarak gören HP ve Necdet Calp merkez sağ partiler arasında görev alan politikacıları partinin içine almışlardır. Solda yeni bir parti için Necdet Calp MGK'nın uygun gördüğü isim olmuştur.

Askeri rejimin onayına mazhar olan bu üç partinin ve liderlerinin ortak yönü, askeri yönetimle daha evvel birlikte çalışmış olmalarıdır. Özal, Başbakan Yardımcılığı; Calp, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü yapmıştır. Sunalp ise yüksek komuta kademesinin eski bir üyesi olarak askeri rejimin veliahtı ve müstakbel başbakan olarak tasarlanmıştır. HP ise bir tür denge partisi olarak düşünülmüştür (Çolak, 2016, s. 225-226).

MGK'nın sağ merkez partisi olarak düşündüğü MDP ve solu dengeleyecek HP'nin kuruluşlarından sonra Kenan Evren'in deyiimiyle "*yerden mantar gibi biten*" partiler doğmuştur. Bunları şöyle sıralamak mümkündür: Sosyal Demokrasi Partisi (SHP), Yüce Görev Partisi, Yeni Doğu Partisi, Yeni Düzen Partisi, Fazilet Partisi, Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti, Bizim Parti, Refah Partisi, Türkiye Huzur Partisi, Doğru Yol Partisi, Bayrak Partisi (Doğan, 1985, s. 294-295).

MGK, 1983 seçimleri için sadece üç partiye onay vermiştir. MDP, HP ve ANAP. Üç parti de rejimin çizdiği sınırlar içinde sorunsuzca devinileceğine inanılan partilerdi. MGK'nın iki parti dışında başka partilerin seçime girmesinde ki endişelerini, Mehmet Ali Birand'ın hazırladığı "*12 Eylül Belgeseli*"nde kendisi ile yapılan mülakatta dönemin devlet başkanı ve 12 Eylül mimarı Kenan Evren, 1983 seçimlerine sağda ve solda birer büyük parti ile girilmesini istediklerini ancak sağ partinin büyük çoğunluk sağlamasının ona anayasayı değiştirecek bir güç kazandırabileceği endişesi ile sağa ikinci bir partiye daha izin verdiklerini açıklamıştır. Solda ikinci bir partiye izin vermeyişlerini ise solun

parçalanıp barajı geçememesinden endişe duymalarıyla açıklamıştır. (Birand, 12 Eylül Belgeseli-9.Bölüm).

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ GÖLGESİNDE SOL ARAYIŞLAR

2.1 SOSYAL DEMOKRASİDE ARAYIŞLAR

2.1.1 Sol Kanatta Partileşme Çalışmaları

Halkçı Partinin MGK icazeti ile kurulduğuna inanan sol, demokrasi mücadelesinde daha ciddi adımlar atılması kararlılığı ile harekete geçmiştir. Türkiye’de askeri darbelerle kesintiye uğrayan demokrasi ve siyasal hayat kendi içinden gelişimini sağlayamamıştır. Solun ülke demokrasisine önemli katkıları olabileceğini düşünen CHP’liler, “*gerçek sosyal demokrat*” parti kurmak üzere bir kez daha Ecevit’in kapısını çalmışlardır.

Ecevit, askeri rejim koşullarında gerçek bir sol partinin kurulamayacağını, ilk seçimlerin yapılmasını, kısmen de olsa sivil bir yönetime geçildikten sonra parti çalışmalarına başlanmasını savunmuştur. Ecevit, yeni bir örgütlenmeyi göze almaları karşılığında destek vereceğini, aksi takdirde kendi bildiği yolda gideceğini söylemiştir. Ecevit, kurulacak yeni partinin 12 Eylül’e karşı direnişten güç alarak tabandan demokrasi mücadelesi veren bir parti olmasını istemiştir. CHP’liler ise 12 Eylül’de dağılan solu bir an önce toparlayarak iktidara gelme hesabıyla, askeri yönetimi karşlarına almak istememişlerdir (Çolak, 2016, s. 226).

Yeni kurulacak sosyal demokrat partinin, hem CHP’nin bütün oylarını firesiz toparlayacak ve hem de askeri yönetim tarafından yasaklı sayılmayacak bir liderle yola çıkması gerektiğinde ortaklaşmıştır. Söz konusu lider, aynı zamanda, sosyal demokratları aynı çatı altında toplayacak bir isim olmalıdır. Ortaklaşılacak isim Prof. Dr. Erdal İnönü olmuştur.

Kapatılan CHP’nin eski yöneticileri ve siyasetçileri siyasi bir deneyim ve birikimi olmayan Erdal İnönü’ye geçiş dönemi lideri olarak bakmışlardır. Dürüst kişiliği, bilim adamı olması, taşıdığı soyadı ile solu birleştirici etkisi olacağı hesaplanmıştır.

2.1.2 Solun Kurtarıcısı İnönü ve Sosyal Demokrat Bir Parti SODEP

Sağda, birçok partinin ortaya çıkması bir tür parçalanmaya neden olmuştur. Solun bir araya gelememesi, Ecevit'in CHP kadrolarına ve tabanına küskünlüğü, CHP'nin yöneticilerine Ecevit'tin ret cevabı vermesi nedeniyle solda da benzer bir çalkalanma yaşanmıştır. MGK yönetimi de eski siyasilerin parti kurmalarını ve içinde yer almalarının önünü kapatınca, CHP'liler yeni parti kurma arayışına girmişlerdir.

12 Eylül harekâtı CHP'nin parti tabanını değiştirmiş, parti yöneticilerine olan saygınlık azalmıştır. Parti kadroları ülkede yaşanan sorunlara çözüm getiremez olmaları partilere olan güvenin azalmasına neden olmuştur. Politikacıların toplumdaki saygınlıkları ve yeri her geçen gün daha da kötüleşmiştir. Aktif siyaset yapan politikacılar da bu durumdan korkmuşlardır. Askeri yönetim eskinin devamını istememiş ancak partilerin tabanı da yaşanan hizipçi hareketler nedeni ile eski siyasetçilerle devam edilmemesi yönünde tavırlar almıştır. Buna göre, kurulan yeni partiler yeni kadrolardan oluşmalıydı. Yasaklar ve tıkanmalar da partilerde görev alabilecek kadroların ortaya çıkmasına engel olmuştur.

Solda, yeni kadrolar oluşturacak, hizipleri bir araya getirerek koalisyon oluşturacak eski parlamenterler arasında denge kuracak ve tabanda karşılık yaratacak bir isme ihtiyaç doğmuştur. İşte bu arayış içinde akla gelen isim Erdal İnönü olmuştur.

Erdal İnönü, ODTÜ'de Rektörlük yapmış, TÜBİTAK Bilim Ödülü'nü kazanan bir bilim adamı ve Boğaziçi Üniversitesi'nde Temel Bilimler Fakültesi Dekanlığı yapmış, 1982 yılında da Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) İstanbul'da kurulan Temel Bilimler Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü'ne atanmıştır (Cumhuriyet Dönemi Türk Bilim İnsanları). Siyasete girmeyi hiç düşünmeyen İnönü'ye 1982 Aralık sonlarında evini arayan, ismini ilk kez duyduğu biri tarafından bir not bırakılmıştır. Notta kendisini arayan kişinin adının İbrahim Cevahir olduğu belirtilmektedir. İnönü merak ederek aramış ve bir sonra ki gün için İnönü'nün Boğaziçi Üniversitesi'ndeki odasında randevulaşmışlardır. Erdal İnönü'yü aktif siyasete davet eden kişi İbrahim Cevahir'dir (Doğan, 1985, s. 245). İnönü'nün teklifi reddetmesinin ardından ikna turları sürmüş ve CHP'nin üst kadrosu tarafından gazetelere sızdırılan bir

haberle İnönü'nün liderliği kamuoyuna fısıldanmış böylelikle İnönü üzerinde baskı kurulması tasarlanmıştır.

Bilhassa YÖK'le ilgili gelişmeler Erdal İnönü'nün harekete geçmesini tetikleyen nedenler arasında sayılabilir. Düşünce özgürlüğü Türkiye'de genellikle sosyal bilimlerde söz konusu olmuş, düşünce özgürlüğüne saygı göstermek solculuk olarak adlandırılmıştır. Sosyal bilimlerle uğraşanlar bu nedenle hep iktidarların tokadını yemişlerdir (Doğan, 1985, s. 247). İnönü'ye göre bilim insanları düşünce özgürlüğünü sağlamalıydı çünkü YÖK üniversitelerde zorluklarla kazanılan düşünce özgürlüklerini yasaklamıştır. Sıkıyönetim, üniversitede görevli birçok bilim insanını işten atmış, birçoğuna da baskı ve yaptırımlar uygulamıştır. İnönü bu uygulamalara karşı durabilmek için kendini her şeyden önce bir bilim insanı olarak sorumlu hissetmiştir.

Erdal İnönü, akademik kariyeri boyunca, bilimsel alandaki yetenekleri kadar insan ilişkilerinde de son derece olumlu bir profil sergilemiştir. Üniversitede idari görevlerde insani sorunlarla karşılaşmış ve bunları çözmüştür. Bütün bunlar aktif siyasete adım atma kararında kendisine güç veren ve kendi kendini ikna etmesini sağlayan etmenlerdir. Akademik kariyeri boyunca, idari görevlerde ve çeşitli kademelerde sergilediği yapıcı ve sorun çözücü yaklaşımı aktif politikaya tahvil edebileceğini düşünmüştür (Doğan, 1985, s. 247). Ayrıca, Erdal İnönü bir bilim insanı ve eğitimci olarak demokratik ve çatışmadan uzak bir toplumsal ortamın tesis edilmesi durumunda o zamana dek gerçekleştiremediği çalışmalar için de uygun zemin oluşacağına inanmıştır. ODTÜ'deki günlerinde anarşiden uzak sağlıklı bilim yapısını istemiştir. Ancak rektörken bunu başaramamıştır. Yönetim tarafından yalnız bırakıldığı inancında olmuştur. Çeşitli güçlerin kendisine o tarihte haksızlık yaptığına inanmıştır. KİT Komisyonunda kendisini savunmuş, aklanmamıştır. Aktif siyasete atılmasını belki de bu defa bu misyonunu gerçekleştirmesine olanak sağlayacak bir fırsat olarak görmüştür (Doğan, 1985, s. 248).

İkna turlarında kendisine yöneltilen argümanları şöyle tanımlamıştır Erdal İnönü:

“Yani üç noktadan hareket ediyorsunuz. Babamın ismi, siyasete bugüne kadar hiç karışmamış olmam, ama buna karşın sosyal demokrat tabanda ODTÜ döneminden dolayı tanınmış olmam ve Ecevit ile aramdaki dostluk... Bunlar yetmez.” (Doğan, 1985, s. 251).

Ancak 30 Nisan 1983 günü gazetelerde Erdal İnönü'nün siyasetten çekildiğine dair haberler yer almıştır:

“Siyasete girmeyeceğim. Yapmakta olduğum işleri kendi kendime bırakamayacağımı, bilim çevresinden kendi isteğimle kopamayacağımı anladım. Ben aradan çekilince, siyasette benden beklenen birleştiricilik görevini yapacak başkaları muhakkak bulunacaktır. Kararım kesindir. Bundan sonra benim üzerimde durulmamasını rica ediyorum. Kararımın şaşırtacağı insanlardan, beni büyük iyi niyetle siyasal göreve çağırarlardan özür diliyorum.” (Cumhuriyet Gazetesi 30 Nisan 1983, s. 1)

CHP tabanı, İnönü'den gelen güvensizlik nedeniyle hayal kırıklığına uğramıştır. Moral bozukluğu bütün tabana yayılmış fakat CHP'nin eski üst düzey yöneticileri vazgeçmemişlerdir. (Doğan, 1985, s. 263). Yeni parti oluşumu için Ecevit'le görüşmeye giden bir grup CHP'li belediye başkanına Ecevit'in verdiği yanıt son derece manidardır:

“Ülkede demokrasi gitmiş, parti kapatılmış, siz parmağınızı oynatmamışsınız. Şimdi kalkmış, parti kuruyoruz bize yardım et, diyorsunuz. Siz evvela demokrasi için mücadele verin. Bunları vermeden sizlerin siyasete girmeye ne hakkınız var?” (Doğan, 1985, s. 261)

Yeni parti kuruluşlarından rahatsız olan Kenan Evren'in, Çankırı konuşması hem sağda hem de solda büyük sarsıntı yaratmıştır. Evren konuşmasında yeni yasaklar getirebileceklerinden dem vurarak parti kurma arayışındaki kesimlere gözdağı vermek istemiştir (Doğan, 1985, s. 264). Ancak ülkede parti kurma çalışmaları hızla devam etmiştir. 16 Mayıs'ta partilerin fiilen kurulabileceği açıklandıktan sonra çalışmalar daha da hızlanmıştır. Sağda hem Sunalp, hem de Özal çalışmalarına hız vermişlerdir. Halkçı Parti de çalışmalarını sürdürmüş, kurucu kadrolarını oluşturmaya çalışmıştır. Calp her seferinde *“Ecevit'e duyduğu hayranlığı ve saygıyı”* dile getirmiştir. Solda

oluşturulmaya çalışılan sosyal demokrat partiyi dışlayarak kendi partisinin daha sosyal demokrat olduğunu vurgulamıştır.

Ankara'da CHP'li gruplar arasında her kesimi temsilen sekiz-on kişi toplanmıştır. Kurucu kadroları oluşturmaya çalışmışlardır. 38 kurucu isim belirlenmiştir (Doğan, 1985, s. 273). Ancak hala genel başkan belli değildir. Büyük bir sürpriz sonucu 17 Mayıs 1983'te Erdal İnönü yeniden ve kesinlikle harekete katılmıştır. 19 Mayıs 1983 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ne verdiği demeçte İnönü, *"Batılı anlamda sosyal Demokrat bir partinin kuruluşuna katkıda bulunmak görevinden kaçınamayacağımı gördüm"* diyerek yaklaşımı belirtmiştir. Böylelikle sosyal demokrat kanatta liderlik arayışı da bitmiştir.

SODEP'in kurulma aşamasına geldiği günlerde Ecevit kendisi ile görüşmek isteyen CHP'lileri reddetmiştir. Bu sıralarda Türk-İş eski genel başkanı Halil Tunç'u evinde ziyaret eden Ecevit, Tunç'un bahçesinde gezmiş, daha sonra sol tabanda büyük bir yankıya neden olan ve sol tabana üstü örtülü mesaj vermek isteyen Ecevit şu sözleri söylemiştir:

"Sayın Tunç'un çok güzel bir bahçesi var. Bahçeyi gezdik. Dört duvar arasında, saksı içinde yetişen çiçek ancak bir ölçüde gelişebiliyor. Ama açıkta. Tarlada çile çekilerek yetişen çiçek ve ağaçlar daha gür ve daha güzel oluyor." (Doğan, 1985, s. 273)

Ecevit bu sözlerle yeni bir sol partinin kurulacağı sinyallerini de vermiştir. 6 Kasım seçimlerine merkez sol tabana seslenen ve oylarına talip olan iki parti kuruluşlarını tamamlamıştır. Halkçı Parti (HP) ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP). Necdet Calp tarafından kuruluşunun her aşaması Kenan Evren'e bildirildiği bir parti konumunda olmuştur. HP, MGK tarafından merkez sol bir parti olarak Türkiye siyasetinin sol yelpazesinde duran ve muhalefette kalması gereken bir parti olarak tasarlanmıştır. Bu haliyle sol seçimde ve tabanda karşılık bulmamıştır. SODEP solun gerçek partisi olarak görülmüştür.

2.1.3 SODEP'in Kuruluşu, Kimliği ve İdeolojisi

İnönü SODEP'e katılma kararını vermek için Ankara'ya gittiğinde SODEP'in 5 kişilik çekirdek kadrosu çalışmalara başlamıştır. 30 Mayıs 1983'te Erdal İnönü, 42 kişilik kurucular kurulunun kimlerden oluştuğunu açıklamıştır.⁴

Kurucular listesinde yer alan isimlere bakıldığında CHP geleneğini yansıttığı görülmüştür. 42 kişilik listeyi oluşturanlar aydın, öğretim üyeleri, eski sendika temsilcileri, elit ve büyük çoğunluğu devletin çeşitli kademelerinde görev yapan bürokratlar olmuştur. Bu durum tabanı ile arasındaki bağı zayıflatmıştır. Liste oluşturulurken MGK yönetiminin tepkisini çekmeyen isimlerin olmasına özen gösterilmiştir. MGK, bir gün sonra 70 sayılı kararla kapatılan siyasi partilerin il, ilçe başkanları, belediye başkanlarının yeni kurulacak partilerde görev alamayacaklarını bildirince beş kurucu kurulu üyesi geri çekilmiştir. Listedeki yirmi bir kişiyi veto etmiş, veto edilenlerin içinde SODEP Genel Başkanı Erdal İnönü de bulunmuştur. MGK'nın değişik tarihlerde 5 ayrı 'Veto'suna tabi tutulan SODEP 6 Kasım seçimlerine katılamamıştır.

⁴"Kurucular kurulu üyeleri şunlardır: Erdal İnönü (Boğaziçi Üniversitesi Eski Öğretim Üyesi), Türkan Akyol (A.Ü. Eski Rektörü, Eski Sağlık Bakanı), Haluk Akyüz (Diş Hekimi), Türker Alkan (A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim Üyesi), Tekin Alp (Ankara Eski Valisi), Uğur Batmaz (Tez Büro-İş Eski Genel Başkanı), İsmail Hakkı Birler (Eski Parlamenter, Devlet Eski Bakanı), Vecdi Çapa (Sanayici), Ahmet Salih Çebi (Anayasa Mahkemesi Emekli Üyesi), Hasan Çetinkaya (Erzincan Eski Milletvekili) Ahmet Durakoğlu (Başbakanlık Eski Müsteşarı, Eski Parlamenter), Oktay Ekşi (Gazeteci, yazar, Kurucu Meclis Eski Üyesi), Hicri Fişek (A.Ü. Öğretim Üyesi, Eski Rektörü), Korel Göymen (ODTÜ Öğretim Üyesi), Yiğit Gülöksüz (ODTÜ Öğretim Üyesi), Erhan Işıl (Maliyeci, Enerji ve Tabii Kaynaklar Eski Bakanı), Kemal İnan (ODTÜ Öğretim Üyesi), Kamil Karavelioğlu (Milli Birlik Komitesi Eski Üyesi ve Senatör), Cezmi Kartay (Emekli Vali), Saim Kendir (A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi), Mehmet Kıcımın (ODTÜ Öğretim Üyesi, Eski Rektör Vekili), Şevket Köksal (Ordu Eski Senatörü), Erol Köse (İzmit Eski Belediye Başkanı), Zihni Kutlar (Avukat, Gaziantep Barosu Başkanı), Cahit Külebi (Türk Dil Kurumu Eski Yazmanı, Şair, Öğretmen), Şükran Nasuhoğlu (Öğretmen), Hüdayi Oral (Enerji ve Tabii Kaynaklar Eski Bakanı), Ünal Ozan (Adapazarı Eski Belediye Başkanı), İbrahim Önen (Emekli Vali), Gündüz Pamuk (Petkim Eski Genel Müdürü), Muzaffer Saraç (Yol-İş Federasyonu Başkanı), Süleyman Sarıalioğlu (İş İnsanı), Kemal Sarısoy (Ağaç-İş Sendikası Genel Başkanı), Atilla Sav (Barolar Birliği Eski Başkanı, Devlet Eski Bakanı), Cevdet Selvi (Petrol-İş Sendikası Genel Başkanı), Cemal Seymen (Ürgüp Eski Belediye Başkanı), Metin Şahin (Tarım Bakanlığı Eski Müsteşar Yardımcısı, Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi), Cahit Talaş (A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Eski Öğretim Üyesi), Güler Tanyolaç (Ortaöğretim Eski Genel Müdürü), Seyfettin Turagay (Emekli Korgeneral, Büyükelçi), Rafet Tüzün (Askeri Yargıtay Eski Başkanı), Kazım Yenice" (Danıştay 12. Daire Eski Başkanı). (Cumhuriyet Gazetesi 30 Mayıs 1983, s. 1)

2.1.4 SODEP'in Programı

SODEP Programı, iki temel eksene dayanmaktadır. İlk olarak, ülkenin 12 Eylül rejiminden *'demokrasi'*ye geçişini kolaylaştırmayı ve temel hak ve özgürlüklerin önündeki engellerin kaldırılmasını hedefleyen bir demokratikleşme vaadi söz konusu olmuştur. Programın temel ilkelerinden olan *'özgürlük,' 'eşitlik'* ve *'çalışmanın değeri'* bu demokratikleşme hedefini toplumsal ve iktisadi alanla ilişkilendirmeyi amaçlamıştır. Programın bir diğer ekseni toplumsal ve iktisadi alanı esas alan eşitsizlikler üzerine temellenmiştir. Bu eşitsizlikleri yeniden üreten ekonomik, kültürel ve siyasal süreçleri çalışanların lehine olacak biçimde değiştirmeyi vaat etmiştir. Bu bağlamda, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin giderilmesi, piyasa ekonomisinin planlamayla dengelenmesi ve gerekli rekabet koşullarının yaratılması SODEP Programı'nın sosyo-ekonomik boyuta ilişkin hedefleri arasında olmuştur. *'Emek'* sözcüğünün solun alameti farikası sayıldığı darbe koşullarında, emek açıkça zikredilememiş *'çalışmanın değeri'* ifadesi ile yetinilmiştir. İlk dönemin çekinceleri geride bırakılınca partilileri başta Genel Başkanları Erdal İnönü olmak üzere, *'emek'* sözünü açıkça dile getirdikleri bir siyasal söylem benimsemişlerdir. *'Emek en yüce değerdir'* ve *'emeğe saygı'* ifadeleri partinin siyasal söyleminin temel unsurları olagelmıştır. İnönü başta emek sözcüğünün kullanılmasından kaçınmalarını askeri yönetimin baskılarından sıyrılma çabası olarak ifade etmiştir.

2.1.5 SODEP Neden Veto Edildi?

Siyasi partilere kurulma izni çıkması ile birlikte solda 2 parti ortaya çıkmıştır; Halkçı parti ve Sosyal Demokrasi Partisi. Halkçı Partinin Genel Başkanı Necdet Calp, Kenan Evren ile yakın ilişki içerisinde olan biri olmuştur. Yeni kurulacak partiler içerisinde merkez sol partiyi oluşturmuştur. Necdet Calp, kurucu üyeler listesini hazırlarken cuntanın buyrukları doğrultusunda bir liste hazırlamış ve 3 kez veto edilmiştir. Pek çok araştırmacı ve siyasetçi Halkçı Partinin MGK tarafından veto edilmesinin göstermelik olduğunda hemfikridir. Çünkü Konsey Calp'ı sol muhalefetin başında görmek istemiştir (Kırçak, 1983, s. 338).

CHP tabanı ise solun gerçek partisi olarak SODEP'i görmüştür. Bu süreçte SODEP'in kurucu üyeleri arasında bulunan İsmail Hakkı Birler askeri yönetimin tepkisini

çekmemek için “*sınıf partisi imajı vermekten kaçınılmalı*” vurgusu yapmıştır (Kömürçü, 2010, s. 12). İlimli bir parti programı kaleme alınmış olmasına ve kurucuların seçiminin özenle yapılmış olmasına rağmen yine de MGK’nın vetosundan kurtulamamıştır. SODEP’in 42 kişiden oluşan kurucular kurulunun 21 üyesi 23 Haziran 1983’te MGK tarafından veto edilmiştir. Veto edilenler arasında Genel Başkan Erdal İnönü’de bulunmaktadır. Geçici olarak partinin genel başkanlığına Cezmi Kartay getirilmiş, yeni isimle eklenerek kurucular kurulu yeniden gönderilse de vetolar devam etmiş ve SODEP 6 Kasım 1983 seçimlerine girememiştir.

2.1.6 CHP Gölgesinde Bir SODEP Mi? Yeni Kimliği ve İdeolojisi Olan Bir Parti Mi?

Siyasal bir partinin kendisini nasıl tanımladığı, seçmene kendisini nasıl anlatabildiği önemlidir. Bu gerçekle, siyasi bir partinin kendini anlatabilmesinin yolu, bulunduğu koşullarda izin verildiği oranda kendini anlatabilme yeteneğidir. Askeri darbe sonrası siyaset yeniden şekillenirken solda kendini tanımlayan partiler arasında büyük oranda sorunlar olmakla birlikte, SODEP, kendini yeniden tanımlama fırsatı bulmuştur. Kendini sosyal demokrat bir parti olarak tanımlayan SODEP uzun yıllar CHP’nin gölgesi ile de mücadele etmek durumunda kalmıştır. HP’nin aksine söylemlerinde ideolojisinin sosyal demokrat bir ideoloji olduğunu vurgulamıştır. Askeri darbe sonrası siyaset yeniden şekillenirken MGK’nın getirmiş olduğu yasaklar, siyasi partilerin kadrolaşmasına, örgütsel yapılanmasında birçok sorunlar yaratıyordu. Böyle bir durumda SODEP kendini yeniden tanımlama fırsatı buldu. CHP kadrosunu içinde barındırmasına rağmen sosyal demokrat bir parti olduğunu açıkça belirtmiştir. Parti varlığını sürdürdüğü sürece parti içinde bunun mücadelesini hep sürdürmüştür.

İçişleri Bakanlığı’na sunulan kuruluş dilekçesinin ardından basın açıklaması yapan İnönü, partinin kuruluş nedeni ve amacını açıklarken “*tüm çalışanların temsil edilebileceği bir siyasal parti*” (Cumhuriyet Gazetesi 19 Mayıs 1983, s. 1) olarak görülüyordu. Kurucular arasında sosyal demokrat kesimde en etkin sendikacılardan birisi olarak bilinen Muzaffer Saraç’ın olması yine adından en çok söz edilenlerden biri olan Türkiye Barolar Birliği Başkanı Atilla Sav’ın olması bunu kanıtlar nitelikte olmuştur.

Uğur Mumcu 20 Mayıs 1983 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Gözlem adlı köşesinde SODEP kuruluşu için şöyle demiştir:

“Sayın İnönü'nün güvenilir bir kadro ile kamuoyu önüne çıkacağı şimdiden anlaşılmaktadır. Sayın Atilla Sav'ın ilerici kamuoyunda, Sayın Rafet Tüzün'ün askeri yargıda, Sayın Muzaffer Saraç'ın sendikal kesimde, Sayın Kazım Yenice'nin idari yargıda ve Sayın Cezmi Kartay'ın da devlet bürokrasisinde saygı ile anıldıklarını biliyoruz. Bu bakımdan, Sayın İnönü'nün attığı adım, daha ilk andan, sol kesimde ilgiyle karşılanmıştır.” (Mumcu, 1983, s. 1-7).

Erdal İnönü, hem soldaki boşluğu dolduran lider olarak görülmüş, hem de parti içindeki hizip gruplarını toparlayacak tek isim olarak görülmüştür. CHP tabanının iki önemli sorunu vardır. Birincisi 12 Eylül sürecinde ortaya çıkan dağınıklığı toparlayacak ve CHP kadrolarını bir araya getirebilecek bir aday aranıyordu. İkincisi ise, parti kimliği ve ideolojisinin ne olacağı idi. Kadrolar ikiye ayrılmıştı. *“CHP geleneğini devam ettirmeye çalışanlar”* ile *“Batılı anlamda bir sosyal demokrat parti kurmak isteyenler”*. CHP geleneğini, 12 Eylül sonrası yeni oluşan sistemin içine yerleştirebilmek (Kömürçü, 2010, s. 3). Erdal İnönü bütün bu misyonları omuzlayabilecek bir figür olarak görülmüştü.

Bir kısım sosyal demokratların başından beri aradığı *“uyum”* ve *“temsil”* Erdal İnönü'de bulunduğu için yönelimin o tarafa doğru olabileceği anlaşılıyordu. Yoksa Necdet Calp ve Halkçı Parti de *“uyum”* ilkesi zerine kurulmuştu. Ancak, Halkçı Parti *“muvazaa”* damgası yemişti (Ergül, 2000, s. 208). MGK tarafından veto edilen partiler yeni isimler bildirmişler ve beklemeye başlamışlardı. 24 Ağustos'ta durum kesinlik kazanınca, Yüksek Seçim Kurulu'na SODEP, Doğru Yol Partisi ve Refah Partisi *“seçimlere giremeyeşlerine”* itiraz ediyorlardı.

2.2 SOLDA BİRLEŞME ÇABALARI

2.2.1 1983 Genel Seçimleri- Düşük Yoğunluklu Demokrasi

MGK, siyasi partilerin seçime katılabilme hakkını kazanabilmeleri için partilerin en az 30 kurucu üye ile kurulmaları zorunluluğunu getirmiştir. Kurucu üyelerin MGK tarafından onayından sonra partilerin kurulmasına onay vermiştir. 6 Kasım seçimlerine

bu yüzden sadece 3 parti girebilmiştir. MDP, HP ve ANAP'ın kurucuları veto engelini aşarak seçime girebilme onayını almıştır. Eylül 1983'te açıklanan ilk vetolara göre MDP'den 74, HP'den 89, ANAP'tan 81 aday veto edilmiştir. Vetoların dengeli olmasına özen gösterildiği anlaşılmıştır. Böylelikle MGK, partilerin tümüne aynı mesafeden yaklaştığı izlenimini vermek istemişlerdir. Sonuçta üç partinin toplam adaylarının yüzde 20'si bağımsız adayların yüzde 90'ı veto edilmiştir (Aydın & Taşkın, 2018, s. 346).

6 Kasım 1983 Genel Seçimleri yapılmış, sonuçlar MGK için de sürpriz olmuştur. MDP'nin birinci parti olarak çıkması beklenirken, ANAP birinci parti olarak seçimi kazanmıştır. Özal'ın 45,14'ünü alırken Calp'ın Halkçı Partisi oyların yüzde 30,46'sını toplamış, Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi yüzde 23,27'lik bir yüzdeyle üçüncü olmuştur (Ahmad, 2014, s. 163). Yeni seçim sistemi büyük partilerin lehine düzenlenmiştir. Çünkü, yasayı yapanlar, küçük partilerin 1980 öncesindeki ölçsüz ağırlığını sistemin yıkılışının nedenlerinden biri olarak görmüşlerdir. Bunun sonucu olarak yüzde 45 ile ANAP yeni mecliste salt çoğunluk sağlamıştır (Zürcher, 1995, s. 407). "*İl barajları*" Özal'ın başarısına büyük katkı sağlamıştır. Türkiye genelinde "*il barajı sistemi*" ve işleyiş biçimi yaygınlaştırıldığında, karlı çıkan hep ANAP olmuştur (Doğan, 1983, s. 6). Necdet Calp tam da MGK'nın istediği gibi ana muhalefet partisi olmuştur.

MGK'nın gönlünden geçen başbakan adayı MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp olmuştur. Özal aslında MGK için 12 Eylül sonrası restorasyonun tamamlanmasını sağlamıştır. "*Sessiz Muhafazakâr Kitle*" veya "*Ortadirek*" diye kurgulanan toplum kesimlerinin gözünde meşrulaşmasını olanaklı kılmasıyla, aslında darbecilerin şansı olmuştur (Aydın & Taşkın, 2018, s. 349). Kenan Evren bu durumun daha sonra farkına varmış, birlikte uyumlu bir sürecin inşasında rol oynamışlardır. Toplumun, belirli kesimlerinin de destek verdiği yeni bir otoriterlik yaygınlaşmıştır. Bu iktisadi ve askeri seçkinlerin uzlaşısıyla başlatılan; siyasi seçkinler arasında kalıcı müttefikler bulan ve kendi ideolojik çerçevesini oluştururken toplumun birçok kesimlerinden de destek türetmeye çalışan bir restorasyon olmuştur (Aydın & Taşkın, 2018, s. 349).

Seçim sonuçlarının ardından Cumhurbaşkanı Kenan Evren, seçimlerden tek başına hükümet kurabilecek kadar oy alan ANAP'ın Genel Başkan'ı Turgut Özal'ı

görevlendirmiştir. Turgut Özal'lı "Ortadirek"li dokuz yıllık ANAP iktidar dönemi başlamıştır. Uğur Mumcu 8 Kasım 1983 tarihli köşe yazısında ANAP'ın tek başına iktidar olabilecek milletvekili kazanmış olduğunu ancak MGK ile aralarında güven bunalımı yaşandığını söylemiştir. Kenan Evren, 7 Aralık'ta hükümeti kurma görevini Turgut Özal'a vermiştir. ANAP lideri Özal, 24 Aralık'ta güvenoyu alarak hükümeti kurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin 45. Hükümeti olarak göreve başlayan Özal, 12 Eylül 1980 sonrası sivil yönetim dönemini başlatmıştır. Böylelikle sivil demokratik rejimin gerekliliği olan yerel seçimlere gidilebilmiştir. ANAP yerel seçimlerin tarihini 25 Mart 1984 olarak açıklamıştır.

2.2.2.SODEP ve HP'nin Birleşme Çılgınlıkları

6 Haziran 1983 tarihinde SODEP'in kurulmasından sonra HP liderleri SODEP'in gerçek anlamda sol bir söylemle sol kitleye seslenebileceğini elbette fark etmişlerdir. SODEP'in kapatılan CHP'nin tabanına karşılık geldiğine inandıkları için altlarındaki zeminin kaymaya başladığını hissetmişlerdir. Bu nedenle seçimlerden önce HP liderleri SODEP'in yaklaşan seçimlere katılamamasının kendilerine yarayacağını düşünmüşlerdir (Yıldırım, 1995, s. 48).

Seçimlerden sonra SODEP kurucular Meclisi 7 Aralık'ta toplanmıştır. Cezmi Kartay parti genel başkanlığı görevinden çekilerek İnönü'ye parti genel başkanlığı yolunu açmıştır. 1983'teki genel seçimle 24 Mart 1984'teki yerel seçim arasındaki dönemde SODEP, özellikle eski CHP kadrolarını bünyesinde toplayarak gücünü artırmaya çalışmıştır. Bu dönemde HP'ye olan halk desteğinin de giderek azalmasıyla ikiparti de birleşme yoluna girmiştir. Özellikle Mart 1984'teki yerel seçimde SODEP kendisini orta-sol kanadın gerçek ana muhalefet partisi olduğunu kanıtlarken HP'nin oylarında meydana gelen ciddi düşüş de her iki partide zaten var olan birleşme eğilimini iyice kamçılamıştır (Yıldırım, 1995, s. 49).

"Muvazza partileri" imajından sıyrılmayan ve siyasi hayatta dikiş tutturamayacakları anlaşılan HP ve MDP'de yaygın istifalar yaşanmaya başlamıştır. HP'nin 28 Haziran 1985'teki Kurultayı'nda Calp'ın karşısında Aydın Güven Gürkan'ın Genel Başkan Seçilmesi, SODEP'le birleşme sürecini hızlandırmıştır. Takvimler 2 Kasım'ı gösterdiğinde iki parti tarih olmuş ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) çatısı altında

birleşmiştir.⁵ 30 Mayıs 1986'ya kadar görevde kalan Aydın Güven Gürkan, görevini Erdal İnönü'ye bırakmıştır. (Aydın & Taşkın, 2018, s. 354). Kimi araştırmacılar ve gözlemciler, iki partinin birleşiminden doğan SHP'nin asıl olarak CHP kökenli seçmen kitlesini örgütleme hedefinde olduklarını ileri sürmüşlerdir (Yıldırım, 1995, s. 50). Yine aynı gözlemcilerin hemfikir oldukları bir başka husus SODEP'in veto ile karşılanmasına karşılık HP'nin icazetli tanımlanmasının SODEP'i sol yelpazede avantajlı kıldığıdır (Yıldırım, 1995, s. 50). Bütün bunlar düşünüldüğünde SHP'de baskın olan parti kimliği SODEP olagelmış, parti daha ziyade SODEP'in uzantısı olarak görülmüştür.

ANAP'ın iktidarlığında iç siyasette yaşanan önemli gelişmelerden ilki SODEP ve HP birleşmesi ile SHP'nin kuruluşu diğeri ise 14 Kasım tarihinde CHP'nin karizmatik eski genel başkanının DSP'yi (Demokratik Sol Parti) kurmasıdır. Artık merkez solda iki bilinmeyenli bir denklem oluşmuştur ve çözümü tabandaki beklentilerin aksine çok uzun yıllar mümkün olamayacaktır. Başlangıçta 40 bin kurucuyla tabandan tavana örgütlenme iddiasıyla kurulması planlanan DSP, ancak 612 kurucuyla işe başlayabilmiştir. Emaneti şimdilik Raşan Ecevit devralmıştır (Aydın & Taşkın, 2018, s. 354).

1984 yerel yönetim seçimlerinde, il genel meclisi seçim sonuçlarını baz alarak değerlendirme yapacak olursak; bu seçimlerde iktidar partisi ANAP'ın hem iktidar partisi olarak iktidarın olanaklarını kendi lehine çok iyi kullanması, hem çiçeği burnunda yeni bir iktidar partisi olması nedeniyle henüz iktidarın doğal yıpranmışlığına maruz kalmamış olması, hem de halkın uzun süredir güçlü bir iktidar özlemi içinde olması ANAP'ın bu seçimlerde başarılı olmasına olanak sağlamıştır (Altan, 2005, s. 179).

2.2.3 Birleşmede Aydın Güven Gürkan Rolü

SODEP'in 6 Temmuz 1984 tarihinde yaptığı 1. Kurultayında Genel Başkan Erdal İnönü artık birleşmenin zorunluluğundan bahsetmiştir. İnönü'nün bu konuşmasına HP Genel

⁵21 Eylül 1985'de İnönü ve Gürkan arasında 'Birleşme Protokolü' imzalanmıştır. Aynı yıl 2 Kasım'da HP 1. Olağanüstü Kongresini toplamış ve burada partinin adının imzalanan Birleşme Protokolü uyarınca Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) olarak değiştirilmesi kararı alınmıştır. (Yıldırım, 1995, s. 49)

Başkanı Necdet Calp gelebilecek birleşme önerisini yetkili kurullarda görüştüğten sonra görüştüğten sonra karara bağlayabileceklerini bildirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 7 Temmuz 1984, s. 6). Aynı gazetede Aydın Güven Gürkan ise sosyal demokrasinin özünde uzlaşmacı bir nitelik taşıdığını vurgulamış ve sürece yönelik olumlu bakışlarının işaretlerini sunmuştur. Yerel seçimlere katılan SODEP beklediğini bulamamıştır. Seçmen SODEP’i, bir değerlendirmeye göre, eski düzeni savunan yerleşmiş ve tekelleşmiş yapıları koruyan kurumlar arasında görmüştür. (Ergül, 2000, s. 258) SODEP, yerel seçimler sırasında “*solda birleşmeyi tabanın sağlayacağı*” temasını işlemiş, “*seçmenin tümüyle SODEP’te toplanması gerektiğini*” savunmuştur. Ancak bu temenni gerçekleşmemiştir (Ergül, 2000, s. 260). SODEP, kısa sürede HP’yi birleşmeye ikna edememiş, DSP’nin kuruluşunun da önüne geçememiştir.

29-30 Haziran 1985 HP Kongresinde, Aydın Güven Gürkan Genel Başkanlığa seçilmiştir. Necdet Calp, HP Genel Başkanlığı döneminde SODEP ile birleşmenin önünü kapatmıştır. Aydın Güven Gürkan’ın Genel Başkanlığı nihayet birleşme sürecine hız katmıştır.

SODEP Genel Merkezinde, “*özel*” ve “*kişisel*” olmayan bir görüşme gerçekleşmiştir. Aydın Güven Gürkan’ın yanında HP Başkanlık Divanının tüm üyeleri yer almıştır (Ergül, 2000, s. 305-306). İnönü ve Aydın Güven Gürkan arasındaki sıcak ve samimi hava ile görüşmeler yapılmıştır. HP için birleşmenin ilk şartı Ecevit’ler ile ilişkilerin sıcak tutulması ve DSP ile bağların koparılmaması gerektiği idi. İkinci önemli şart olarak “*yabancılaşma*” tartışıldı ancak İnönü, bunun önemli bir sorun olmadığını söylemiştir.

SODEP kanadı, liderlik tartışmalarında bu durumun “*fedakârlıktan öte*” olduğunu savunmuş, liderin Aydın Güven Gürkan’a bırakılmasını istemişlerdir. İnönü ise “*liderlik kompleksinde olmadığını*” birleşmenin yeni bir yapı oluşturmak anlamına geldiğini söylemiştir.⁶

⁶ İnönü birleşme sürecinde kendi pozisyonlarını satranç oyunundan bir örnekle gambite benzetir: “*Malum, satrançta gambit denilen açılış şeklinde bir taş, savunmasız olarak karşı tarafa bırakılır. Ama sonra bu kayıp açılışın genel yapısında üstünlük kazanılarak fazlasıyla geri alınır. Burada da birleşme HP’nin tüzel kişiliğinde gerçekleşeceği için başlangıçta HP daha avantajlı duruma gelmiş gibi görünecektir, ancak sonradan yerel yönetimler demokratik yoldan belirlenince SODEP’in tabandaki gücü kendini gösterecektir*” (Can Dündar 22 Mayıs2007 milliyet.com.tr)

3 Kasım 1985'te SODEP ve HP'nin birleşme öncesi toplam oyları yüzde 32'yi aşmıştır. Beklentilerin aksine SHP, 1985 seçimlerinde yüzde 24 oy almıştır. Yüzde 8,5 oy alan DSP ile sol parçalanmıştır. Solun iktidara gelebilmesi için 12 yıl beklemesi gerekecektir.

2.2.4. 'Birleşme': SHP'nin Kuruluşu

İki partinin birleşmesi yolunda imzaların atılması tüm Anadolu'da, sosyal demokrat çevrelerde bir umut yaratmıştır. Olumlu hava kısa sürede her yere yayılmıştır. Tüzük ve Program komisyonları kurularak çalışmalara başlanmıştır. Tüzük ve Program komisyonları 15 gün içinde çalışmalarını tamamlayacak ve raporlarını Genel Başkanlar aracılığıyla partilerinin MKYK'larının incelemesine ve onayına sunacaklardır (Ergül, 2000, s. 332). Bu süreçte her iki parti liderinin de rekabetten uzak yapıcı bir tutum sergilemeleri parti tabanlarda umut ve güven duygularını perçinlemişe benzer. Birleşme sürecinde "*Halkçı İnönü*", "*Başbakan Gürkan*", "*Halkçı Başkanlar*" sloganları sıkça kullanılmıştır. Yeni kurulan partinin ismi Sosyal Demokrat Halkçı Parti'dir (Ergül, 2000, s. 336-339).

13 Ocak'ta 76 eski parlamenter SODEP'e törenle girmiştir. (Ergül, 2000, s. 235)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SHP'NİN YÜKSELİŞ SÜRECİ

3.1 1980 SONRASI SOSYAL DEMOKRASİNİN SEÇENEK HALİNE GELMESİ

1970'li yılların sonlarında başlayan ve 1980'li yıllarda da devam eden ve kendini petrol krizi olarak gösteren kapitalist işleyişin yapısal krizi tüm dünyayı etkilemiştir. Petrol krizinin yansıması Türkiye'de de yaşanmıştır. Kapitalist sistemin olumsuz sonuçları olarak işsizlik, yüksek enflasyon ve sosyal güvencelerin azalması çoğu sol politikalar uygulayan ülkelerde, sosyal demokrat politikalara olan inançları sarsmıştır. Yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle kemer sıkma politikalar izlenmiştir.

Dünyada sol partiler uyguladıkları politikalarda başarı sağlayamayınca, sol ideolojik uygulamalar da yavaş yavaş irtifa kaybetmiştir. Sağ neoliberal politikalar yükselişe geçmiştir. Sol sadece politik olarak değil, aynı zamanda fikirsel olarak da önemli bir düşüş sergilemiştir. 1989 yılında Berlin Duvarı yıkılmış, 1991'de Sovyetler Birliği dağılmıştır. Solun politik ve fikirsel üstünlükleri, uyguladıkları başarısız yöntemleri nedeniyle yerini "yeni sağ"a bırakmıştır.

Dünya genelinde neoliberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Neoliberal politikaların uygulanmasında öncülük eden ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere başrolü oynamıştır. "Washington Konsensüsü" olarak tanımlanan politikaların yayılmasını sağlayan ABD Başkanı Ronald Reagan ve Britanya Başbakanı Margaret Thatcher olmuştur. Dünya geneline yayılması planlanan neoliberal politika anlayışına göre iktisatçı John Williamson'un on madde halinde belirttiği özet kalkınma reçetesi olan Washington Konsensüsünün ana unsurları şöyledir:

- i. Mali disiplin
- ii. Yüksek getirisi ve gelir dağılımını düzeltme potansiyeli olan kamu harcamalarına öncelik vermek (sağlık harcamaları, temel eğitim, altyapı),
- iii. Vergi reformu (düşük oranlı geniş vergi tabanı),
- iv. Faiz oranı serbestisi,
- v. Rekabetçi kur politikası,

- vi. Serbest ticaret rejimi
- vii. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının serbestleşmesi,
- viii. Özelleştirme,
- ix. Deregülasyon (giriş-çıkıştaki engellerin kaldırılması)
- x. Mülkiyet haklarının güvence altına alınması (Karakurt, 2011, s. 33)

J. Williamson'ın Washington Konsensüsü adını verdiği politikalarının on ilkesine göre, devletin küçültülmesi ve piyasa güçlerine dayanan bir kalkınmacı anlayışın öngörüldüğünü söylemek mümkündür. Serbest ticaret ve ihracata ağırlık veren, gevşek mali politikaların izlendiği dışa dönük, kalkınma stratejisi hedeflenmiştir.

Latin Amerika ülkelerinin yaşadığı krizlere alternatif iki yaklaşım öne çıkmıştır. Bu yaklaşımların biri Washington Konsensüsü diğeri ise ekonomik krizlere odaklanan sosyal demokrat yaklaşımdır. Latin Amerika krizinin iki temel nedeni vardır. Birincisi aşırı korumacı devlet müdahalesi, ikincisi ise ekonomik popülizmdir. Latin Amerika'nın tekrar aynı krizleri yaşamaması ve kalkınmanın sürdürülebilir olması için çözümün Washington Konsesü'nde olduğu açıklanmıştır. Latin Amerika krizine çözüm odaklı hazırlanan Konsensüs küresel ekonomi politikası dünyanın son 20 yılına yön vermiştir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sorunlarının çözümü için öngörülmüştür. Ekonomik istikrar sağlamak amacı ile Arjantin, Meksika ve Türkiye, IMF ve Dünya Bankası ile müzakere etmek istediklerinde kendilerine Washington Konsensüsü politikaları dayatılmıştır. Asya ülkeleri, Türkiye, Rusya IMF politikalarının önerisi doğrultusunda bu politikaları uygulamıştır. Bu ekonomi modelinin ilkelerine uyulması durumunda ülkelerin ekonomik istikrara kavuşacakları, güçlü bir ekonomiye sahip olacakları ve kriz yaşamayacakları açıklanmıştır (Karakurt, 2011, s. 33).

12 Eylül askeri darbesi ile geniş anlamda uygulanma olanağı edinen 24 Ocak 1980 Kararları' ile Türkiye neoliberal politikaların etkisi altına girmiştir. 12 Eylül darbesi, neoliberal politikaların uygulanması için demokratik kitle örgütlerini, sendikaları kontrol altında tutarak bu zemini hazırlamıştır. Turgut Özal, liberal siyaset anlayışını muhafazakâr anlayışla harmanlayarak hayata geçirmiştir. 1980-1990 yılları arasında uygulanan ekonomik programın adı, 1983 yılında Turgut Özal'ın başbakan olması itibarı "*Özal Dönemi*" olarak isimlendirilmiştir.

1980'lerde 'yeni sağ'ı temsil eden ANAP iktidarında Türkiye'de IMF programları doğrultusunda, neoliberal politikalar uygulanmıştır. ANAP, devlet eliyle özel sektörleri destekliyordu ancak devletin küçültülmesini yeterince sağlayamamıştır. 1980-1987 yılları arasında kamu yatırımları, Özel sektör yatırımlarından fazladır (Buğra, 1995, s. 208). Devletin hedeflenen kadar küçülmemesi ve özel sektörün daha fazla büyümemesi sanayi burjuvazisini rahatsız etmiştir.

1980 sonrası işçi sınıfının reel gelirlerindeki memnuniyetsizlik toplumsal hareketlerin artmasına ve işçi sınıfının mücadele alanlarının yaratılmasına neden olmuştur. 'Yeni sağ'ın neoliberal ekonomi modeli hem sermayedarlar hem de işçi sınıfını üzerinde tutmamıştır. 1987 genel seçimlerinde ANAP büyük oranda oy kaybına uğramıştır. Yerel seçimlerin yapıldığı 1989 yılında ANAP üçüncü parti olurken SHP yükselişe geçerek birinci parti olmuştur.

ANAP iktidarında, işsizlik hızla artmış, denetimsiz serbest finansal yönetim ve yabancı sermaye yatırımlarının kontrolsüz artışı Türk lirasında hızlı düşüşe neden olmuştur. Hükümetin uyguladığı politikalar yetersiz kalmıştır.

Merkez sağa karşı, merkez sol neoliberal politikalara alternatif bir politika üretememiş, serbest piyasa ekonomisi ve özelleştirmeyi kabullenmeyi değişen dünya koşullarına uyum sağlamak olarak görmüşlerdir. Dünya piyasalarına entegre olmayı neoliberal politikaları benimsemek olarak gören merkez sol kendi siyasi görüşlerine ihanet etmiştir.

Neoliberal ekonomi uygulamaları Türkiye'de yıkıcı finansal krizler yaratmıştır. Latin Amerika'da kalkınma süreci uzun sürmemiş, Doğu Asya ve Rusya da Türkiye ve Latin Amerika gibi yıkıcı sonuçlar yaratan krizler yaşamıştır. 1980 Ekonomik programının Ticaret Politikaları (kambiyo politikası dahil) IMF ve Dünya Bankası tarafından, Sanayi politikaları ise Dünya Bankası tarafından yönlendirilmiştir. (Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1991, s. 73)

Bu politikalar dünyada ve Türkiye'de rant elde eden bir burjuvazinin gelişimine yol açmıştır. Popülist politikalar ise bu ekonomik politikaların uygulanmasını sağlamıştır. Bu stratejinin uygulanması başlangıçta, Türkiye sermayedarları açısından işe yaramış düşük işgücü ve sanayi ürünlerinin ihracatı büyük bir sıçrama sağlamıştır. Ancak ucuz

işgücü bir süre sonra yabancı sermayedarların ilgi odağı olunca, yerli sermayedarların kar marjlarında azalma meydana getirmiştir. Ucuz işgücünün artmasına neden olmuştur. Boratav, uygulanan modelin sonuçlarını şöyle açıklamıştır:

“Bu stratejik yaklaşım sadece planlı bir teknolojik gelişmenin dinamizmini tamamen bir tarafa bırakan kısa dönemli bir perspektifi yansıttığını; bu nedenle Türkiye burjuvazisi açısından dahi başarılarının kısa dönemli olduğunu göstermiştir.” (Boratav, 2016, s. 127)

Türkiye’de 1987 yılına kadar uygulanan ekonomi politikaları sonucu ücretler de yüzde 20-30’luk bir gerileme yaşanmıştır. Türkiye sermayedarlarının “düşük ücretli” bir ekonomi planları 1977-1987 yılları arasında gerçekleşmiştir (Boratav, 2016, s. 49). Uygulanan ekonomik politikalar neticesinde devletten bağımsız bir şekilde uluslararası sermayelerle birlikte ekonomi yoluyla toplumun yönetimini de üstlenmiştir. “*Serbest Pazar ekonomisi yaratma*” adına oluşturulan bu ekonomi uygulamalarında, sosyal devlet kavramı yok olmuş, toplumlar kendi başlarının çaresine bakmak zorunda bırakılmışlardır. (Kahraman, 1993, s. 169)

Toplumsal eşitsizlik, insanları yeni arayışlara iterek, ekonomik alanın dışında etnik, kültürel ve dinsel akımların öne çıkmasını sağlamıştır. Türkiye’de bir başka toplumsal gelişmeyle karşılaşmıştır. Dinsel akımlar öne çıkmış, cemaatlerin güçlendiği elverişli ortamlar ortaya çıkmıştır. Devletin ekonomik ve kültürel alanda oluşturduğu boşluk cemaat yaşantılarını güçlendirmiştir.

1980 Askeri darbesi ile baskı altına alınan Sivil Toplum Kuruluşları (STK), Demokratik Kitle Örgütleri, Sendikalar, uygulanan düşük ücret politikaları, yüksek enflasyon, yüksek artışlı işsizlik karşısında hareketlenmeye başlamışlardır. Toplumsal eşitliğin yaratılmasında sosyal demokratik siyaset uygulamaları önemli rol oynamıştır. Demokratik kitle hareketleri, Sendikalar ve STK’lar sosyal demokrasiden beslenmektedir. Demokratik kitle örgütleri, yapıları ve kuruluş amaçları itibarı ile otoriter yapıların ve artan anti demokratik uygulamaların denetleyici unsurlarıdır. Halkın iradesini temsil eden bu kurumların yönetimi devlet ve merkezi otoriteler tarafından yönetilmezler.

24 Ocak ekonomik kararları, 12 Eylül askeri darbesi ve neoliberal politikalar ile sol, işçi sınıfı hareketleri, toplumsal hareketler ve hak mücadeleleri hedef alınmış baskı uygulanmış ve gelişmeleri engellenmiştir. Sol kendini geliştirememiş yenileyememiştir. Yeni ekonomik uygulamalarda etkisini koyamamıştır. 1985-1995 yılları arasında işçi sınıfı, kamu çalışanları, öğrenci hareketleri, çevreci hareketler, insan hakları ve Kürt hareketleri şekillenmiştir.

Anımsanacak olursa, sosyal demokrasinin ve geniş anlamıyla Sol'un temel ilkelerinden biri dayanışma ilkesidir. Buna göre, toplumsal dayanışma bireyler arasında değil toplumlar arasında ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeyi gerektirir. Ekonomik alanın örgütlenmesini ise sivil toplum örgütlenmesinden kopararak, ondan ayrı bir gerçeklik olarak ele almak olanaksızdır. Öyleyse, ekonomik alanın temel örgütleri olan sendikalar ve özellikle de kooperatifler ve onların çevresinde gelişen ekonomik doku, sosyal demokrasinin dayanışma kavramını ideolojik bir içerikten kurtararak ona iktisadi bir anlam yükleyecektir.

Turgut Özal,başbakanlık müsteşarlığı döneminde başlatmış olduğu bir dizi ekonomi önlemlerini başbakanlığı döneminde de sürdürmüştür. Dünya genelinde yaşanan krizlerin etkisi ve neoliberal ekonomi politikaları uygulamaları, başlıca iki önemli olumsuz etki yaratmıştır. Birincisi, iktidarı destekleyen kitlelerin iktidar partisine güven kaybı, ikinci olumsuz etkisi ise, sömürülen, hakları gasp edilen kitlelerin hak arayışları ve hak mücadeleleridir. Bu arayışlar birçok alanda hak arama mücadelelerini gündeme getirmiştir.

1980 sonrası ilk toplumsal hareket insan hakları mücadelelerinde olmuştur. Cezaevlerindeki işkenceler, baskı politikaları karşısında "*kendini yakarak*" başlayan ve açlık grevleri ile devam eden direnişleler başlamıştır. Tutuklu yakınları da insan hakları mücadelelerine dahil olmuşlardır. Aydınlar da bu mücadeleye sessiz kalmamışlar ve "*Aydınlar Bildirgesi*" ile destekte bulunmuşlardır. İnsan hakları mücadelesi kurumsallaşma ve toplumsallaşma yönünde ilk adımını, 1986 yılında İnsan Hakları Derneği'ni (İHD), 1989 yılında ise işkence görenlerin tedavileri ile ilgilenen Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nı kurarak atmıştır. Gözaltı kayıplarının artmasıyla birlikte insan hakları mücadelesi genişleyerek devam etmiştir. 1995 yılında başlayan, Galatasaray Lisesi önünde oturma eylemi yapan Cumartesi Anneleri, 90'lı yılların sonunda F tipi

Cezaevlerine ve baskılarına karşı yürütülen insan hakları mücadeleleri devam etmiştir. (Dirlik, 2011, s. 91-92)

Toplumsal hak arama mücadeleleri ve hareketleri sadece İnsan hakları mücadelesi ile sınırlı kalmamıştır. Birçok toplumsal hareket yeni oluşuma gitmiş ve yeniden politikleşmiştir. 12 Eylül ile birlikte toplu sözleşmeler askıya alınmış, grevler yasaklanmıştır. İşçi-memur, ücretli kesimlerin sosyal hakları kısıtlanmış, ücretleri düşürülmüş, sendikalar, kooperatifler kapatılmış, grevler yasaklanmıştır. 1984'ten sonra otomotiv sektöründe çalışan işçiler militan örgütlenme mücadelesi ile bağımsız sendika kurmuşlardır. 12 Eylül sonrası ilk grevi gerçekleştiren Netaş işçilerinin başarısı diğer sektördeki işçi hareketlerini harekete geçirmiştir. Kamu sektöründeki işçiler örgütlenmiş, komiteler kurmuşlardır. Hak arama eylemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte İstanbul'da bağımsız sendika şubeleri Türk-İş şubeleri ile yan yana gelerek İstanbul İşçi Sendikaları Şubeleri Platformu (İİSSP) kurulmuştur. (Dirlik, 2011, s. 93)

12 Eylül askeri darbesi ile baskı altına alınan işçi sınıfı hareketleri, ilk olarak "89 İşçi Baharı" eylemleri ile başlamıştır. Hemen hemen her gün işçi eylemleri ile gerçekleşen bu eylemlilikler, ücretlerin iyileştirilmesinden sendikal hakların genişletilmesine kadar çeşitli hakların kazanılmasını sağlamıştır. 1 Mayıs 1989 yılı İşçi Bayramının kutlamasının zemini oluşturmuştur. "89 İşçi Baharı" bölüşüm politikalarının dönüm noktasıdır. İşçi ve emekçi hakları üzerinde artan neoliberal baskıları püskürtülmüştür. Siyasal yansıması ise 89 yerel seçimlerinde SHP bir oy patlaması yaşamasıdır.

1980 sonrasında en büyük direnişini 1991 yılında Zonguldak'tan başlayıp Ankara'ya kadar yürümek isteyen maden işçileri gerçekleştirmiştir. Yüz binleri bulan kişi sayısı ile işçi hareketinin en büyük direnişi olmuştur. Eski dönem klasik işçi direnişlerinin yerini yeni dönem işçi hareketleri ve örgütlenme biçimi almaya başlamıştır. Zonguldak maden işçilerinin büyük yürüyüşleri Türk-İş'in ve diğer sendikaların direnişi yalnız bırakmaları sonucu, Mengen'deki barikatları aşamaya geri dönmüşlerine neden olmuştur. 12 Eylül askeri darbesi ile kapatılan DİSK, 1990 yılında tekrar açılmasına rağmen bu süreci örgütleyememiş, değişimi sağlayamamıştır. 2009 yılı TEKEL direnişine kadar da güçlü sendikal hareketler gerçekleşmemiştir.

12 Eylül'ün baskıcı uygulamalarına maruz kalan öğrenci hareketleri Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) ile tamamen engellenmiştir. YÖK'ün ve ANAP iktidarının getirmiş olduğu “*Tek Tip Öğrenci Derneği Yasa Tasarısı*” ve üniversitelerde polisin bulunması uygulamaları, öğrenci hareketinin mücadeleleri sonucu başarıya ulaşmış tasarı geri çekilmiş ve polis üniversiteden çekilmek zorunda kalmıştır. Öğrenci hareketleri, örgütlenme haklarını, siyasal hak ve özgürlüklerini baskılara karşı direnerek elde etmişlerdir.

12 Eylül askeri darbe baskısı, Özal'ın neoliberal ekonomik politikaları ile hem ekonomik hem de sosyo-kültürel alanda dar bir kısıkaç altına giren Türkiye'de kriz derin izler bırakmıştır. Yaşanan bu toplumsal hareketler ve siyasal gelişmeler sonucu ANAP iktidarı hızlı bir çöküşe doğru gitmiştir. Büyük bir halk desteğini alan ANAP düşüşe geçmiştir.

3.2 YEREL SEÇİMLERE GİDERKEN

ANAP lideri Turgut Özal, siyasi hayatı boyunca her siyasal adımı ardından halk oylaması veya seçim yapmıştır. Yerel seçimler öncesi de bir referandum yapmak istemiştir. 25 Eylül 1988 günü, yerel seçimlerin erkene alınması değişikliği için halk oylaması yapılmıştır. Bu dönemde SHP kamuoyu önünde en başarılı günlerini yaşamaktadır. SHP, Turgut Özal'ı erken seçim yapma noktasına getirmiştir. Özal'ın, halk oylaması sloganı “*Memleketimizin istikrarsız, karanlık günlere gitmesini istemiyorsan Evet oyu ver*” olmuştur. Referandumun kazananı muhalefettir. Ancak bu sonuç ANAP'ta tedirginliğe yol açmıştır. SHP bunu “*sosyal demokratik başkaldırı*” olarak görmüştür. SHP umut olmuş hem yerel hem de iktidar yolu görünmüştür. (Ergül, 2000, s. 215-216)

SHP MYK tarafından hazırlanan ve parti meclisinde SHP'yi iktidara getirecek seçim stratejisini hazırlarken, DSP ile dayanışmanın önemli olduğunu vurgulamıştır. Raporunda “*Özal dönemi*” yönetiminin toplumu 12 Eylül öncesi dönemini de aratan tehlikeli bir noktaya götürdüğü görüşüne yer vermişlerdir. Yerel seçimler öncesi Türkiye'nin ekonomik ve siyasal durumunun ANAP'ın bütünlüğünü koruyamaz duruma geldiği, dağılma ve parçalanma sürecine girdiği belirtilmiştir. SHP için bu seçim Özal yönetimi ile hesaplaşma ve ikinci ve altın fırsat olarak değerlendirilmiş, seçmene yerel seçimin

sıradan bir başkan seçme olarak algılanmaması gerektiği, özünde siyasal bir genel seçim olduğu tüm yönleri ile halkımıza anlatılmalıdır diye dile getirilmiştir. Erdal İnönü, kamuoyu yoklamalarına göre seçimi kazandıklarını ifade etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 5 Ocak 1989, s. 9).

ANAP iktidarının hak ve özgürlükler üzerindeki baskıcı uygulamaları ve kısıtlamaları devam etmiştir. SHP, parlamento da ana muhalefet partisi olarak konumlanmaktadır. ANAP'tan sonra ikinci parti konumundadır. Yerel seçime giderken SHP Parti Meclisi'nin almış olduğu karara göre, 57 il 536 ilçede önseçim yapılmasına 10 il, 90 ilçe ve 1234 belde için merkez yoklaması yapılması kararı almıştır. SHP içinde bulunan sol kanat, tüm beldelerde, ilçe ve illerde ön seçim yapılmasını istemiştir. Merkez yoklaması kararı rahatsızlık vermiştir (Cumhuriyet Gazetesi 6 Ocak 1989, s. 7).

Siyasi partiler belediye başkan adaylarını belirleme yöntemlerini tartışırken, Türkiye'de grevler ve protestolar devam etmiştir. 89 yılı yerel seçimlerine gelinceye kadar sendikal eylemlilikler artmış, ekonomik kriz, yüksek enflasyon kentli ve kırsal emekçilerin etrafında sınıf bilincinin yeniden filizlenmesine neden olmuştur. İşçi eylemlilikleri farklı eylem biçimleri ile kendini göstermiştir. İşçi eylemlilikleri, iş yavaşlatma, yemek boykotu, toplu viziteye çıkma, yürüyüş, açlık grevi, sakal bırakma, servise binmeme gibi çeşitlilik göstermiştir (Aydoğanoglu, 2014).

Özel sektörde işten çıkarma, sendikasılaştırma ve iş yasalarının uygulanamayacağı istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır. Toplam kayıtlı istihdamda, 1988'i izleyen yıllarda daralmalar gerçekleşmiştir. Hatta özel sektörde sendikalaşma oranları gerilemiştir. Kamu kesiminde ise ücret artışları, vergi hasılatı ile karşılanamadığı için kamu açıkları yükselmiştir. Bu durum KİT'leri mali yönden yıpratmış, özelleştirme taraftarlarına gerekçe oluşturmuştur (Boratav, 2000, s. 166).

ANAP döneminin sosyal politikalarının sermaye açısından işgücünün niteliğini, dolayısıyla uzun dönemde verimini arttıracak bir perspektiften yoksun olması; yani geniş kitlelere sunulan eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesini hedef almış bulunmamasıdır. Bu sonuncu gözlem, görünüşteki bütün inceliğine rağmen ANAP'ın bölüşüm politikalarının sermayeden yana, uzun dönemli bir perspektiften de yoksun olduğunu ortaya koymuştur. (Boratav, 2016, s. 127)

1989 yılına girerken TÜSİAD “*Türk Ekonomisi*” raporunda hükümetin büyüme hızı, istihdam, fiyat istikrarı, dış ticaret ve cari işlemler bilançosu ile gelir dağılımı hedeflerinin bir arada gerçekleştirilmesi açısından başarısız olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 20 Ocak 1989, s. 11). Bu rapor, sermayenin önde gelen kesimlerinin Özal dönemine ilişkin kuşkularını gösterir niteliktedir. Bütün bu olumsuzlukların yaşandığı “*Özal dönemi*” iktidarında yerel seçimlere giderken partilerin aday belirleme yöntemleri de belirlenmiştir.

Seçim sürecinde SHP’de aday belirleme yöntemi, Diyarbakır, Erzurum, Kars, Kırşehir, Kütahya, Malatya, Rize, Siirt, Bursa ve Şanlıurfa illerinde merkez yoklaması ile gerçekleşmiştir. Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Kayseri, Konya ve Gaziantep illerinin de bulunduğu 57 ilde adaylar önseçim ile belirlenmiştir. SHP, parti tüzüğü’nün 59. Maddesi gereğince önseçim yöntemini genişletilmiş delege sistemi ile hayata geçirmiştir. SHP 57 il ve 484 ilçe ve beldede başkan adaylarını belirlemiştir. “*Ankara’da Murat Karayalçın, İzmir’de Yüksel Çakmur*” ön seçimden çıkarak aday olmuşlardır. İstanbul’da Nurettin Sözen partisinin tek adayı olmuştur. Adana, Sakarya, Sivas, İçel, Eskişehir belediye başkanları önseçimi almışlardır. DYP’de yapılan önseçimler sonucu Denizli’den Haluk Müftüler, Erzincan’dan Muzaffer Çakır, Erzurum’dan Mehmet Ali Ünal, Kırklareli’nden Kemal Kayat, Nevşehir’den Necdet Ersan aday olmuşlardır. (Cumhuriyet Gazetesi 13 Şubat 1989, s. 1). SHP kendi adaylarının diğer partilerden de oy alabileceğini, yerel seçimlerden büyük zaferle çıkacaklarını düşünmektedir. SHP İstanbul İl Başkanı Mustafa Özyürek seçim stratejilerine “*Köstebek Harekâtı*” ismini verdiklerini söylemiştir. (Ergül, 2000, s. 234)

ANAP seçim kampanyasını sürdürürken, devletin olanaklarını kendi partisinin propagandası için kullanmıştır. TRT kanalını partisinin yerel seçimleri kazanması için kullanmıştır. Muhalefet partilerinin ülkenin tamamına ulaşacak iletişim propaganda kanallarından biri olan TRT’yi kullanmalarının koşullarını zorlaştırmıştır. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü iktidarın bu baskıcı uygulamasını Marmara Etap Oteli’nde gazete yöneticileri, yazarları ve başyazarlarına yaptığı akşam yemeğinde basında tekelliliğin sakıncalarından söz etmiş özel TV kanallarının çoğalmasının demokraside çok seslilik olduğunun göstergesi olduğunu düşündüklerini söylemiştir. İnönü, 26 Mart seçimlerinin

kendileri için hırsızlığı anlatmak için büyük bir fırsat olduğunu dile getirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 24 Ocak 1989, s. 1).

Özal yerel seçimleri 1989 yılı yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimi için halk oylaması gibi görüyordu. Yerel seçimlerden başarı ile çıkarlarsa Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesine kesin gözüyle bakacaklardı. Ancak işler umdukları gibi gitmedi.

3.2.1 Yerel Seçimlerde SHP'nin Seçim Stratejisi

SHP iktidara giden yolun yerel seçimleri kazanmak olduğunu görmüş ve seçim stratejisini buna göre örmüştür. Erdal İnönü 20-23 Haziran'da Stockholm'de düzenlenen Sosyalist Enternasyonal 18. Kongresinde Türkiye'de sosyal demokrasinin güçlenme yolunda olduğunu ifade etmiştir (İnönü, s. 20). Yerel seçimlere katılan partiler arasında aday belirleme yöntemini en demokratik olarak uygulayan parti SHP olmuştur. Parti örgütü, ön seçim ile birçok il ve ilçelerde adaylarını kendileri belirlemişlerdir. Bu yöntem hem parti örgütünü hem de ANAP'tan başka seçenek arayan seçmenin oyunu kazanmak demektir. Hem parti içi hem de parti dışı seçmenlerde dinamizm yarattığı söylenebilir.

SHP seçim kampanyasını sürdürürken başarılı seçim sloganları yürütmüştür. Sloganların mesajı *“Siz Özal'dan oylarınızı çekin, onu düşürmek bizim görevimizdir”* olmuştur. 1987 genel seçimlerinde SHP lideri Erdal İnönü'nün *“limon gibi sıkılmaya hayır”* söylemi son derece işlevli ve başarılı olmuştur. SHP'nin yerel seçim stratejisinin temelinde, belediye başkan adaylarının üretecekleri hizmetlerden çok ANAP iktidarının izlediği ekonomik politikaları ve Türkiye'nin değişen sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel yansımalarının anlatılması olmuştur. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü seçim çalışmaları için gittiği illerde yaptığı konuşmalarda ANAP'a ders verme fırsatının çıktığını söylemiş, belediye başkan adaylarına oy vermelerini istemiştir.

SHP, yerel seçim politikasını iktidar olabilmenin öncül şartı olarak görmüş, propagandasını da bu çerçevede sürdürmüştür. Farklı çalışma yöntemleri denemiştir. Bunlardan bir tanesi, çeşitli esnaf derneklerine üye 1 milyon şoförün adreslerine tek tek İnönü imzalı özel mektuplar yollayarak yapmıştır. Şoförlere yazmış olduğu mektupta da 29 Mart seçimlerinin bir yerel seçimden öte bir seçim olduğunu, Özal'a ve onun

politikalarına dur demenin tam sırası olduğunu söylemiştir. Halkı sıkıntılara sokanın o sıkıntıları yaratanın çözemeyeceğini anlatmıştır (Cumhuriyet Gazetesi 3 Mart 1989, s. 10).

Seçim sürecinde farklı ve etkili propaganda yöntemleri uygulanmıştır. Propaganda çalışmalarında *“Artık limon gibi sıkılmayın”* mesajını kullanan ve başarı ivmesi yakalayan SHP, bu kez de *“İşte mühür, haydi süpür”* sloganı ile dikkat çekmiştir. Seçim sloganlarında *“Sert ve kavgacı”* görünüm vermektten kaçınıp *“yumuşak, barışçı”* söylemler benimsenmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 10 Mart 1989, s. 9). Seçimlerde, iktidar partisi ANAP’a karşı propaganda stratejisini uygulayan SHP diğer muhalefet partilerine karşı söylemlerde bulunmamıştır.

25-26 Haziran 1988 tarihinde SHP 2. Olağanüstü kurultayını yaptığında Hüseyin Yıldız adında bir delege *“Kürt Kültürü için komisyon”* kurulması için bir gündem maddesi oluşturulmasını istemiştir. Ancak böyle bir gündem maddesi oluşturulmamıştır ama Erdal İnönü, kurultay konuşmasında *“Güneydoğu ve Doğu illerimizin bazılarında vatandaşlarımızın yıllardır çektiği huzursuzluk gerçekçi ve demokratik yaklaşımla giderilmelidir”* mesajını vermiştir ve 4 maddelik bir çözüm paketi önermiştir. Ancak bu paket önerisi ile net bir politik çözüm sergilenememiştir. Bu netlik olmadan SHP 1989 yerel seçimlerin de Güneydoğu bölgesinde propagandalarını *“baskı, işkence, Kürt ve demokrasi”* söylemleri üzerine kurmuştur. Özellikle Diyarbakır’da seçime giren tüm partilerin söylemleri ve çalışmaları *“demokratik hak ve özgürlükler”* üzerine olmuştur (Polat, 2009, s. 208).

3.2.2 SHP’nin Yerel Seçim Zaferi

89 Yerel seçimler öncesi muhalefet partilerinin dinamik seçim propagandaları ANAP için çemberin daraltılması demektir. ANAP’a karşı yapılan muhalefet sadece siyasi partiler tarafından değil toplumsal hareketler tarafından da yapılmıştır. Sendikal eylemlilikler artmış, protestolar ve grevler sendikalar tarafından büyük işçi hareketlerine dönüşmüştür. Sendikal hareketler yeniden ivme kazanmış ve grevlerde canlılık görülmektedir. 1989 yılında 39 bin işçi grevdeydi. Türk-İş yaklaşan 26 Mart yerel seçimlerinden önce üyelerini ANAP’a karşı oy vermeye çağırmıştır. Toplumda ANAP’a karşı bir seçim havası hissedilmiştir.

Kamuoyu araştırmaları,1989 yılı başlarında seçim sonuçlarının ANAP lehine olduğunu açıklamışlardır. Ancak, seçim takvimi yaklaştıka, SHP'nin ve DYP'nin başarılı seçim propagandaları işe yararıdır. SHP yzde 28,6 oy alarak birinci parti olmuştur. DYP yzde 25,1 ile onu izleyerek ikinci parti olmuş, ANAP ise yzde 21,8 ile izleyerek uüncü parti olmuştur. SHP 36, DYP 16, RP 5, ANAP 2 belediye başkanlıklarını kazanmışlardır. Yerel seçimlerden önce ANAP olarak kazanamadıkları takdirde gideceğini söyleyen Özal bir kez daha gitmiyorum demiştir (Aydın & Taşkın, 2018, s. 371). Özal'ın 1992'ye kadar devam tavrının SHP Genel Başkanı İnönü kaygı verici olduğunu belirtmiştir. İnönü gazetecilere yaptığı açıklamada, bu seçim kampanyasının baştan aşağı genel politika konuları üzerinde olduğunu söylemiştir.

Seçim SHP için bir "zafer" ile sonuçlanmıştır. Gazete maņsetleri ANAP için artık gitme zillerinin aldığıının habercisi gibiydiler. Cumhuriyet gazetesi maņseti "SHP birinci parti oldu," "ANAP'ta panik havası," "DYP büyük oy patlaması yaptı" şeklinde vermiştir. ANAP Genel Başkan Yardımcısı Oltan Sungurlu seçim sonucunu "Üstümüzden silindir geçti" sözleri ile değerlendirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 27 Mart 1989, s. 1). Milliyet gazetesi maņsetinde "Özal'a seçmen darbesi" olarak vermiştir (Milliyet Gazetesi 27 Mart 1989, s. 1).

SHP, 1989 yerel seçimlerini genel seçim havasında götürmüş ve sonuçta "zafer" kazanmıştır. İktidarı elde etmenin yolunun yerel seçimlerden geçtiğini hesaplayan SHP, bu büyük başarıyı genel seçimlerde de elde etmek istemiştir.

DYP'nin Genel Başkanı Süleyman Demirel seçim sonuçlarını değerlendirirken, seçim başarisının kendi partisine ait olduğunu sağ oyların toplamının sol oyların toplamından fazla olduğunu söylemiştir. SHP, acele etmeden ANAP'ın ekonomik programlarının bedelini ödemesini, SHP olarak yerel yönetimlerde icraatlarını sürdürmelerini, başarı elde etmeyi düşünüyordı. DYP kurmayları ise, SHP'nin bu tutumunu eleştirmiş, ANAP'ı zorlayarak erken seçime gitmenin zorunluluk olduğunu söylemişlerdir.

Yerel seçimlerde halkın iradesi ne kadar baskı altına alınırsa alınsın, iktidar partisi devletin olanaklarını ne kadar kullanırsa kullansın sandıktan çıkan sonuca göre halkın istediği, iktidarın da değişmesidir. DYP'ye göre de biran önce erken seçime

gidilmesidir. Vatandaşın istediği budur. İnönü’de, Eylül ayında erken genel seçime gidilmesi gerektiğini söylemiştir (Ergül, 2000, s. 235).

1989 yerel seçimlerini değerlendiren ANAP yönetimi içinde sesler yükselmeye başlamıştır. Aday belirleme yöntemlerinin uygulanışında “*parti içi demokrasinin olmadığı*”nı söyleyenlerin sayısı artmıştır (Cumhuriyet Gazetesi 27 Mart 1989, s. 9). 1987 genel seçimlerinde tek parti olarak çıkan ANAP’ın yerel seçimlerdeki başarısızlığının nedenleri arasında birçok neden vardır. İktidarın yıpranmışlığı en önemli nedenler arasında gelmektedir. ANAP’ın 6 yıllık iktidarı, partiye ve Özal’a olan ilgide azalmaya neden olmuştur. İktidar partisinin kayırmacılığına karşılık yerel seçimlerde ANAP’ın oy oranında büyük bir düşüş görülmüştür. Ekonomi de yozlaşma, devletten teşvik alabilmek için firmaların ‘*hayali ihracat*’a girişmeleri çerçevesinde, salgın hale gelmiştir (Ahmad, 2014, s. 168-169).

Boratav’ın, ANAP’ın “*yoz popülizmi*” olarak nitelendirdiği bu nedenleri üç boyutta ele almak mümkündür. Birincisi, işçilerin sınıfsal konumlarını ve bilinçlerini aşındırmak açıkça hedeflenmiştir. İkinci olarak, sözü geçen politikalar, kentli emekçilerin şu veya bu şekilde maddi durumlarını olumlu yönde etkilemiş veya en azından bu doğrultuda olumlu beklentiler yaratmıştır. Üçüncüsü, bu politikaların hiçbiri sermaye açısından ücret maliyetlerini artıracak herhangi bir öge taşımamaktadır. Bunlara bağlı olarak sonuncu ve olumsuz bir gözlem ise, ANAP döneminin sosyal politikalarının sermaye açısından işgücünün niteliğini, dolayısıyla uzun dönemde verimini artıracak bir perspektiften yoksun olması; yani geniş kitlelere sunulan eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesini hedef almış bulunmamasıdır. Bu sonuncu gözlem, görünüşteki bütün inceliğine rağmen ANAP’ın bölüşüm politikalarının sermayeden yana uzun dönemli bir perspektiften de yoksun olduğunu ortaya koymuştur (Boratav, 2016, s. 127).

Metin Toker, SHP’nin yerel seçim başarısının analizini yaparken “*SHP’nin kundağı yırttığı*” sözleriyle ifade etmiştir. SHP’nin toparlanamadığı, bitmek bilmeyen parti içi kavgaların ve tartışmaların bir yana bırakıldığında göstereceği başarının yerel seçimler de gösterdiğine işaret etmektedir. Yerel seçim başarısındaki sırrın yüzde 25’inin genel başkan yardımcısı Deniz Baykal’a, yüzde 25’inin örgüte ait olduğunu belirtmiştir. Geriye kalan yüzde 50’lik başarının da ‘*Özal İktidarı*’na ait olduğunu söylemiştir. SHP’nin genel seçime kadar kazandığı belediyelerde başarılı yönetim ve uygulamalar

gerçekleştirirse, genel seçimlerde karşısında hiçbir partinin duramayacağından bahsetmektedir (Ergül, 2000, s. 236-237).

1989 yerel seçiminin sağ ve sol karşısında ve kent ölçeklerinde karşılaştırılması dikkate değerdir. Büyük kentlerde sol partiler, sağ partiler karşısında yükselişe geçmiştir. Sol partiler küçük kentlerde, yüzde 30, orta ölçekli kentlerde yüzde 46 ve büyük şehirlerde yüzde 70'lik başarı göstermiştir. Sağ partilerin oranları büyük kentlerde yüzde 30, orta ölçekli kentlerde yüzde 53, küçük ölçekli kentlerde yüzde 66 oranında olmuştur. Başarı oranları incelendiğinde Solun büyük şehirlerde, sağ partilere göre daha başarılı olduğu görülmektedir. SHP'nin gelecek genel seçim öncesi küçük kentlerde sol eğilimin artması ve büyük kentlerde mevcut sol eğilimleri koruyup geliştirmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

3.2.3 Yerel Seçim Zaferi'nden Genel Seçime

Yerel seçim başarısından sonra genel seçime odaklanması gereken SHP yeniden parti içi hesaplaşmalarına dönmüştür. Parti içi hizipleşmeler belediye başkanlarının da içine alındığı çekişmelere sahne olmuştur.

İlk kavga Baykal'cı yönetimlerden gelmeye başlamıştır. Tüzük değişikliği yapmak istiyorlardır. Parti Meclisinde yapılacak tüzük değişikliğinde ilçe yönetimlerinin ili devre dışı bırakarak ilçe örgütlerini görevden alma, feshetme, delege görevden alma, üye kayıtlarının yenilenmesi gibi görevleri yapma yetkisinin Genel Merkezce yapılmasını istemişlerdir. Ayrıca seçimlerde sınırsız kontenjan yetkisi de Genel Merkezin olmalıdır. Aydın Güven Gürkan bu yaklaşımın sakıncalarını İnönü'ye anlatmıştır. Kararın Parti Meclisinden çıkmasına karşı çıkmıştır. Ona göre demokratik yöntemle tüzük değişikliklerinin kurultayda yapılmasını söylemiştir.

SHP içinde bu uygulamaları destekleyen milletvekilleri olduğu gibi, karşı gelen milletvekilleri de olmuştur. SHP Milletvekili Fuat Atalay "*Seçim bölgesinde bazı milletvekillerinin SHP'ye oy verilmesinin siyasal planda yanlış bir iş olacağını söylediklerini*" belirterek değişiklikleri destekleyenler arasındadır. Uygulamayı desteklemeyen milletvekilleri arasında bulunan Ahmet Türk ise şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Parti içi demokrasiye saygılı olmayan, partiyi tek tip parti olarak görmek isteyen zihniyetle hep beraber olmadıklarını söylemiştir. Ama partiyi kendi babalarının çiftliği gibi gören insanlarla her zaman karşı karşıyayız” (Ergül, 2000, s. 248-249).

Aydın Güven Gürkan, Kurultay çağrısı yaparak, değiştirilmesi istenen tüzük değişikliklerinin kurultayda görüşülmesi için imza toplamaya başlamıştır. Yeterli imza sayısı 205’ti. Kurultay çağrısına 400 delege imza vermiştir. 4 Haziran 1989 günü Kurultay gerçekleştirilmiştir. Kurultaydan Baykal galibiyet ile ayrılmıştır. Bir süre sonra Anayasa Mahkemesi, partinin yeni tüzüğünün yasalara aykırı olduğunu ve değiştirilmesi gerektiği konusunda uyarı da bulunmuşlardır. (Ergül, 2000, s. 249-250-251)

3.2.4 SHP’nin Çıkmazı, Kürt Sorunu

SHP, Doğu ve Güneydoğu’da yaşayan halkın sorunları, ekonomik koşulları, yaşam kültürleri, feodal yapının değişmesi gerektiğinin savunucusu olmuştur. Meseleyi *“Kürt sorunu”* olarak görmek yerine soruna insan hakları, azınlıkların hakları olarak bakmıştır. SHP ve DSP’nin, Doğu ve Güneydoğu bölgesine bakış açıları, sağ partilerden farklılık gösteriyordu. Her iki partide bölgede yaşayan halkın dilini, kültürünü ve varlıklarını kabul ediyor, bu farklı etnisiteye sahip halkın feodal yapısının değişmesini söylüyorlardı.⁷

Devlet ve sağ partilerin, *“halkla devleti yabancılaştıran”* politikalarına karşı çıkılırken, ayrılıkçı düşüncelerle aynı çizgiye düşme tehlikesi, SHP’nin çıkmazını teşkil etmiştir (Ergül, 2000, s. 253). Sosyal demokraside, toplumlarda farklı etnik, dil, din, kültürel farklılıklar bir zenginlik olarak kabul edilir ve bu farklılıklar eksenli sorunların çözümü bu çerçevede etrafında düşünülür. Çözümün sağlanabilmesi için önce farklılıkların zenginlik olarak kabullenilmesinin alt yapısının oluşturulması gereklidir.

⁷ Korkut Boratav, hem SHP’nin hem de DSP’nin Kürt sorununa bakış açısını şöyle ifade ediyordu: *“SHP ve DSP giderek, bölgenin ve bu bölgede yaşayan insanların, kendisine has dili ve kültürü olan, etnik bir grup olarak Kürt varlığını, TC’nin bütünlüğü içerisinde kabul etmeye”* başlamışlardır. SHP’de bu durumun *“siyasal çözüm”* ile çözüleceğine inanan ve isteyen bölgeden milletvekilleri vardır. Bu milletvekillerinin varlığı parti içi çekişmelerin temel kaynağını teşkil etmişlerdir (Ergül, 2000, s. 252).

SHP'nin hazırladığı Güneydoğu raporunda “*Kürt Sorunu*”na bakış açısını ve sorun tespitleri 1980’lerin siyasal atmosferine göre önemli bir adım olarak görülebilir.

Rapordaki en önemli ifadelerden birisi ilk defa Kürt kimliğinin kabul edilmesidir. Kürt kimliğini kabul eden yurttaşların, dillerini serbestçe konuşup, okuyup yazması ve her alanda özgürce kullanması hakkının sağlanacağı belirtiliyordu. Sorunun sadece güvenlik politikalarıyla çözümünün yetersiz olduğu, daha fazla demokrasi ile sağlanabileceği vurgusu yapılıyordu. Bölgede ekonomik sorunun giderilmesi ise çözümün önemli bir parçası olarak görülüyordu. Rapordaki şu ifadeler bu bakımdan dikkate değerdir:

“Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun bazı bölümlerinde yaşayan yurttaşların ağırlıklı bir bölümü etnik açıdan Kürt kökenlidir. Özellikle ekonomik ve son yıllarda siyasal nedenlerle de yöreden batı, Orta ve Güney Anadolu bölgelerine yoğun göç olayı yaşanmaktadır. Göç edilen bölgelerde yerleşen Kürt kökenli yurttaşlar farklı etnik yapılarından dolayı ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamda hiçbir farklı uygulama ile karşılaşmamakta, buldukları yerlerde ekonomik ve toplumsal bütünleşmeye katılmaktadırlar. Buna karşılık ülkenin belli bir coğrafyasında önemli sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar, ayrılıkçı etnik grupların silahlı mücadelesi yanında; iktidarın yanlış tespitlerinden, politikalarından ve uygulamalarından da kaynaklanmaktadır” (Sosyal Demokrat Halkçı Parti’nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri, 1990, s. 28)

1988 yılına gelindiğinde SHP’de ortaya çıkan “*Kürt Sorunu*”nun oluşmasına neden olan olayların başında, İnönü’nün 1988 yılı ağustos ayında gerçekleştirdiği Doğu illeri gezisi sırasında Doğu milletvekillerini yanına almaması gelmiştir. SHP’nin içerisinde bulunan “*sol kanat*” Kürt meselesinde Genel Merkez ile ayrı düşmüş ve çekişmeler yaşanmıştır. İşin içinden çıkılmaz bir durum oluşmuş, Parlamentoda “*Kürt milletvekilleri*” grubu oluşmuştur. SHP’nin Kürt milletvekilleri ile Genel Başkan Erdal İnönü, 14-15 Ekim 1989 günlerinde Paris’te gerçekleşen “*Kürt Konferansı*”na davet edilmişlerdir. 8 milletvekilinin ihracına kadar giden süreci İnönü anlatırken, konferansa davet edilen milletvekillerinin gidip gitmemeleri yönünde fikrinin ne olduğu sorulduğunda olumlu tepki verdiğini söylemiştir. Ancak konuyu arkadaşlarıyla görüştüğünü ve birtakım sakıncalar doğuracağından gitmemeleri yönünde ikazda

bulduklarını belirtmiştir. Başka ülkelerden gelen katılımcıların tahrik edici konuşmalarının olabileceği ve neticesinde toplantının yönünün değişip siyasi bir sonuç ortaya çıkması endişesi yaşadıklarını dile getirmiştir. Türkiye'nin içinden çıkılmaz bir duruma düşürülmesi söz konusu olabilirdi. Durumun milletvekillerine anlatıldığı gitmeme sözü alınmasına karşılık konferansa katılmalarının önüne geçilememiştir (İnönü, 1996, s. 271-273).

İhraç edilen 8 milletvekili ve ardından istifa edenlerin sayısı ile birlikte toplam 34 milletvekili SHP'den ayrılmıştır. İnönü kendisini ziyarete gelen 34 milletvekiline ihraç cezasının ağır olduğunu söylemiştir. Baykal ise ihraç edilen milletvekillerine üzüntülerini iletmiş, teminat vermiş ancak hiçbir şey yapmamıştır.

SHP'de sol kanadın zayıflaması ihraçlar ile başlamış, istifalar ile hız kazanmıştır. SHP'den ihraç edilen ve istifa eden milletvekillerinin büyük bir kısmı Halkın Emek Partisi (HEP)'i kurmuşlardır. İnönü, bu sürecin SHP için sadece milletvekili kaybından ibaret olmadığını daha önemli bir zorluk olduğunu fark ettiklerini söylemiştir. Kürt kökenli vatandaşların SHP için yaygın kanaatleri ise SHP'nin kendilerini partiden ihraç ettiği ve dışladığı yönünde olmuştur. SHP içinde böylelikle Güneydoğu ve Kürt sorunu çözülememiş, gittikçe karmaşık bir hal almıştır. Bu karmaşık durumun çözümünün yolları aranmış, çözümün, somut bir adım atmakta olduğunu kararını vermişlerdir. Sorunun çözümü öncelikle, Güneydoğu sorunlarının tespiti ve SHP parti programı çerçevesinde çözümlenmesi olmuştur. 1989 SHP Doğu ve Güneydoğu raporu böyle ortaya çıkmıştır (İnönü, 1996, s. 274).

SHP Kürt sorununa bakışını "*Kürt Raporu*"u olarak bilinen "*Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakış Açısı ve Çözüm Önerileri*" raporunda sadece ekonomik boyutta dayandırmamaktadır. Devlet politikalarına göre bölgede yaşanan sıkıntılar sadece güvenlik boyutuyla ele alınmakta ve bölge demokrasi dışı bir yönetimle iç içe yaşamak zorunda bırakılmıştır. Hatalı politikaların uygulanması ile demokrasi olumsuz etkilenmektedir. Olağanüstü hal uygulamaları, sürekli baskı ve can güvenliği endişesi yaratmaktadır. Bu yüzden de bölgede sürekli olarak göç vermektedir. Raporda, SHP'nin iktidara gelmesi durumunda anadili, Kürtçeyi konuşmak serbest hale getirilecektir. Bu doğrultuda, her türlü kültürel etkinlik serbestçe hayata geçirilebilecektir. İnsan hakları ve ihlalleri kapsamında gözaltı ve tutuklanmaların

baskıcı uygulamalardan uzak demokratik şartlarda ve yurttaşların özgürlükleri kısıtlanmadan yapılmalıdır.

Bölgenin gelir dağılımı yurdun diğer bölgelerine göre düşüktür ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının büyüklüğü dikkat çekicidir. Eğitim ve sağlık ve ekonomi yatırımlarının diğer bölgelere göre düşük olduğu ayrıca raporda belirtilmektedir. Bölgenin sorunlarının geniş kapsamlı olduğu ve geri kalmışlığı önemi vurgulanmıştır (Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri, 1990, s. 1-30). Rapora göre sorun sadece etnik sorun nitelikli olmayıp aynı zamanda devletin yanlış politikalarından kaynaklanmaktadır. Bölgede yaşanan yoğun baskıcı uygulamalar ile yaşanan insan hak ihlallerine karşı çözüm demokratik hukuk çerçevesinde insan onurunu zedelemeyen devlet politikaları ve uygulamaları ile sağlanacaktır.

SHP'nin bu ayrıntılı raporuna karşılık, siyaset yelpazesinin solunda olduğunu iddia eden bir parti olarak DSP, Doğu ve Güneydoğu'da yaşayan halkın Kürt olduğunu hiçbir zaman dile getirmemiştir. DSP'ye göre, bölgedeki feodal yapının varlığı geri kalmışlığın nedenidir. SHP'de Kürt milletvekillerinin bulunması Ecevit'i rahatsız etmiş, Ecevit SHP'ye karşı siyasal söylemlerinde bu kartı sıklıkla kullanmış ve SHP'yi PKK'lılaştırmakla suçlamıştır. (Çağlar Ezikoğlu, 2008)

3.2.5 Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı süresi 9 Kasım 1989 yılında dolmuştur. Özal, 1983'ten itibaren devam eden iktidarlığına olan ilginin azaldığını görmüştür. Prestijini her geçen gün yitirmiştir. Demokratik sürecin ilerletilmesiyle ilgili hiçbir çalışma yapmıyor, askeri yönetimin getirmiş olduğu anti demokratik uygulamaların değiştirilmesi, düzeltilmesi ile ilgili adımlar atmamıştır. Sendikalar Kanunu, Seçim ve Siyasi Partiler, Basın, Ceza kanunları ve TRT'nin yönetimiyle ilgili kanunları değiştirmemiştir. Yolsuzluklara adı karışmıştır. Bütün bu olumsuzluklar üzerine Özal, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in yerine geçmeyi düşünmüştür. Muhalefetin boykot ettiği 31 Ekim günü, partisinin meclisteki yeterli oyu ile Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Ahmad, 2014, s. 165-166).

Turgut Özal cumhurbaşkanı seçilince, partiye uzun yıllar hizmet etmiş, siyasal (ve entelektüel) hiçbir ağırlığı olmayan Yıldırım Akbulut'u kendi yerine başbakan atamıştır. Ancak herkes gerçek denetimin Cumhurbaşkanının sorumluluğunda olduğunu bilmektedir. Özal aynı zaman da partisinin içindeki muhafazakarların ve milliyetçilerin bir aradalığını simgeleyen “*Kutsal ittifak*”tan uzaklaşmaya ve parti içindeki liberal kanadına yaklaşmaya ve destek sunmaya başlamıştır. (Zürcher, 1995, s. 413)

Cumhurbaşkanı seçilen Özal, aynı zamanda ANAP'ın denetimini elinden kaçırmak istememiştir. Bu yüzden görevi devralır almaz ANAP'ın idaresindeki ülkenin başbakanlığına Yıldırım Akbulut'un gelmesini yeğlemiştir.

Özal ANAP'ta parti içi demokrasiye geçit vermemiş, partinin zedelenmiş imajını düzeltme ihtiyacını çok da önemsememiştir. 17 Kasım 1989'da yapılan ANAP kongresi Yıldırım Akbulut ve Hasan Celal Güzel arasında geçmiştir. Parti delegeleri Yıldırım Akbulut'a 739 oy rakibi Hasan Celal Güzel'e 382 oy vererek Özal'ın dayattığı “*demokrasi ve sadakat*” ikileminde tercihlerini Özal'dan yana yapmışlardır. (Aydın & Taşkın, 2018, s. 372)

Özal döneminde başlayan işçi hareketlenmeleri Akbulut'un başbakanlığı döneminde de devam etmiştir. En büyük işçi hareketlerinden biri olarak bilinen 4 Ocak 1991 Zonguldak Maden işçilerinin yürüyüşü, Akbulut'un başbakanlığı döneminde gerçekleşmiştir. TÜRK-İŞ 1990 yılının mart ayında dönemin hükümetine bir rapor sunmuştur. Raporda dile getirilen taleplere olumlu bir yanıt alınmaması üzerine genel uyarı eylemi düzenleneceğini belirtmiştir. TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu yayınladığı bildiri eylemin gerekçelerini yasal düzenlemelerde hak ve özgürlüklere yönelik demokrasi dışı hükümlerin korunması, yolsuzluklara olanak tanıyan kuralsız piyasa düzeninin ve yüksek enflasyonun geniş halk kitleleri üzerindeki olumsuz etkileri, devlet memurlarına verilen zam oranının düşüklüğü, laik Cumhuriyet ilkesinden ödün veren davranışlara göz yumulması ve belediyelerde çalışan işçilerin alacaklarının ödenmemesi biçiminde sıralanmıştır (Güler, 2019/1, s. 518).

TÜRK-İŞ'in eylem çağrısı geniş çevrelerde yankı bulmuştur. Sadece sendika üyeleri değil öğrenci toplulukları, yazarlar, sanatçılar, aydınlar, çevreciler ve kadın hareketleri tarafından da desteklenmiştir. Celal Başlangıç 5 Ocak 1991 tarihli Cumhuriyet Gazetesi

köşesinde bu grevi, tarihe kaydı düşülecek olan “*Türkiye işçi sınıfının en büyük yürüyüşü*” olarak nitelendirmiştir. Ankara’ya gitmek üzere yola çıkan işçilerin sayısı ikinci günde Mengen’e ulaştıklarında kitlenin sayısı 100 bine yaklaşmıştır.6 Ocak’ta Mengen’de barikat kuran güvenlik güçleri işçilerin geçmesini engelleyerek yürüyüşü durdurmuşlardır. Hükümet ve sendika anlaşma yoluna gitselerdi toplum tarafından büyük destek gören bu eylem ANAP’ın emekçi kitleleri tarafından itibar kaybına uğramasına neden olmuştur.

3.2.6 Kurultaylar Partisi SHP

SHP kurulduğu günden 1991 yılına kadar, yaptığı kurultaylar ile tarihte “*Kurultaylar partisi*” olarak yerini almıştır. 1984’ten 1991 yılına kadar 6 olağanüstü, 3 olağan Kurultay yapmıştır. Örgüt sürekli tartışmalar, kavgalar ve çekişmeler yaşamıştır. Başlangıçta örgüt içi çekişmeler demokrasinin bir gereği gibi görülse de bu durum daha sonra kaygı yaratmaya başlamıştır. Parti içinde delegeler ve üyeler SHP’nin parti içi seçimlerinden sıkıldıklarını dile getirmişlerdir. Gazetelerde köşe yazarları da sürekli SHP’nin içinde yaşadığı parti içi liderlik yarışını köşelerine taşıyorlardı. İktidar partisini, Özal’ı yaptığı referandumlar ile SHP’yi de parti içi hizipleşmelerinden dolayı eleştirmişlerdir.

SHP’de Baykal ve ekibi bir yanda, “*Sol Kanat*” diğer yanda olmak üzere parti iç çekişmelere ve hizipleşmelere sahne olmuştur. Daha sonra kendilerine yenilikçi adını verdikleri Baykal ekibinin partilerini iktidara getirmek için planladıkları anlayış söyleydi; sosyal demokrat partiyi diğerlerinden ideolojisi ve toplumsal tabanıyla değil, iktidar araçlarını daha iyi ve etkin kullanmasıyla farklı kılma eğilimindedir. Bu anlayışa göre SHP’nin önceliği belirli toplum kesimlerinin çıkarlarını savunmanın ötesinde iktidara gelmektir. İktidara gelmenin yolu da parti kimliği ve ideolojik siyasetten ziyade toplumun tüm kesimlerine ülkeyi daha iyi yöneteceği izlenimini verebilmektir. Baykal’a göre kendisini farklı kılan işte bu yenilikçi imaj olmuştur.

SHP içerisinde bulunan “*Sol Kanat*”a göre partinin öncelikli hedeflerinin, insan hak ve özgürlüklerinin tam olarak yerleşmesi, düşünce ve örgütlenme özgürlüklerine getirilen sınırlamaların tamamen kalkması, sosyal adalet ve barış içinde kalkınan bir Türkiye’nin gerçekleşmesidir. Bu doğrultuda partinin 12 Eylül rejimini tavizsiz bir biçimde

eleştirmesini ve tüm tercihlerinde emekçilerden, toplumun dezavantajlı kesimlerinden yana olması gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıca parti kimliğinin de sosyal demokrat doğrultuda oluşturulması gerekliliğidir. Örgütsel yapının da sosyal demokrat kimliğe göre yapılandırılması gerekiyordur.

“*Sol Kanat*” ve Baykal ekibini oluşturan “*Yeni Sol*”, SHP örgütü içinde her ne kadar bir dinamizm yaratıyorsa da çoğu zaman parti içi ayrışmalara neden olan olaylar da yaratmıştır. Paris’te gerçekleşen “Kürt Konferansı”na katılan milletvekillerinin ihracı parti içindeki “*Sol Kanat*”ı temsil eden milletvekilleri arasında partiye karşı bir kırgınlık yaratmıştır.

1988 Haziran’ında SHP’nin genel başkanının İnönü, genel sekreterinin de Baykal olarak formüle edildiği yeni SHP de, “*Sol kanat*”ın parti içinde çalışmaları parçalanmış ve daraltılmıştır. “*Yeni sol*”un hedefi, genel merkez kararıyla gerçekleştirmiş olduğu il ve ilçe yönetimlerini görevden almalar olmuştur. Bu yöntem ile parti içi muhalefetin gücünü kırmışlardır (Kömürcü, 2009, s. 21). Deniz Baykal’ın genel sekreter olması, “*Sol kanat*”a göre “*Yeni sol*”un dizginlenmesi, “*Yeni sol*”a göre de “*Sol kanat*”ın daraltılması anlamı taşımıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SHP’NİN İKTİDAR ORTAĞI OLMA SÜRECİ

4.1 1991 GENEL SEÇİMLERİ VE SONRASI

1991 Milletvekili seçimlerine giderken, Turgut Özal kendisini Cumhurbaşkanı seçtirmiş, yerine başbakan olarak Yıldırım Akbulut’u atamıştır. Akbulut, Türk siyasal hayatında derin izler bırakmıştır. Özal’a rağmen Körfez savaşına katılmamış, Zonguldak maden işçilerinin büyük yürüyüşünün ardından uzlaşmacı bir tavır takınmıştır. Akbulut’un konuşmaları, dalgınlığı ona dürüst biri izlenimi vermiş toplumun Özal ve ANAP muhalifi kimi kesimlerince bile nispeten sempati ile anılmasına sebebiyet vermiştir. 15 Haziran ANAP kongresinde Mesut Yılmaz Genel başkanlığa seçilmiştir. Mesut Yılmaz hükümeti kurduktan sonra, ülkenin ekonomik ve siyasal yapısının hükümeti sürdürmeye uygun olmadığını söylemiştir. Erken seçimin gerekli olduğuna inanarak Bartın Belediye Başkan seçimini kazanmalarının ardından erken seçim kararı almıştır (Ergül, 2000, s. 346-347).

SHP, kurultaydan yeni çıkmış ve seçime hazır değildir. O yüzden İnönü bu seçim için “*baskın seçim*” deyimini kullanmıştır. İnönü’ye göre, Mesut Yılmaz da Özal’ın takipçisidir ve muhalefete propaganda olanağı vermeden “*baskın seçim*” yapma niyetindedir (Cumhuriyet Gazetesi 15 Ağustos 1991, s. 1).

Bu engelleri aşmak adına, SHP, ilk olarak 1987 yılı Milletvekili seçimlerinde kullanılan adaletsiz seçim yasasından SHP yarar sağlayacak yöntemler geliştirmeye çalışmıştır. DSP’nin baraj altında kalacağı ancak yine de SHP’de oy kaybına neden olacağı öngörülmüştür. Özellikle Cumhuriyet Gazetesi yazarları bu konuda görüş bildirmişler ve ANAP’ın umudunun Ecevit olduğunu söylemişlerdir.

İlhan Selçuk 1 Ekim 1991 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde “*Pencere*” isimli köşesinde adaletsiz seçim sistemini eleştirmekte ve doğacak sonuçlar hakkında şöyle demektedir:

“20 Ekim 1991 seçimlerinde sağ ile sol hesaplaşmıyor. Sağ ile sağ, sol ile sol çekişiyor.. ‘12 Eylül’ün son partisi’ bu çekişmenin karmaşık sonuçlarına umudunu bağlamıştır. Hesap şudur: Sol solu yiyecek, sağ ile sağ didişecek, halkın iradesi parçalanıp bölünerek unufak olacak (...) (Cumhuriyet Gazetesi 1 Ekim 1991, s. 2).

1 Nisan 1992 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde “*HEP’liler SHP’ten koptu*” başlığı yer almıştır. 14 HEP kökenli milletvekili, SHP’ten istifa gerekçelerini ve suçlamalarını, SHP’nin hükümetin demokratikleşme vaatlerini yaşama geçirmemek olarak söylemişlerdir. “*Kürt halkının demokratik mücadelesini hiçbir merkezden direktif ya da talimat almadan sürdürmeye çalıştıklarını*” belirtmişlerdir (Cumhuriyet Gazetesi 1 Nisan 1992, s. 19). İstifaların ardından hem SHP’liler hem de HEP’liler durumdan memnun olduklarını söylemişlerdir.

Ecevit, 1987 yılından itibaren seçim yasasına karşı çıkmıştır. Ekim ayında girilecek seçime boykot çağrısı yapmıştır. Ecevit’e göre seçim boykot edilir partiler seçime girmez ise ANAP tek başına seçime girme cesaretini gösteremezdi. Ancak DYP ve SHP’nin seçim adaletsizliğinden yakınmalarına karşılık bu cesareti gösteremeyeceklerini söylemiştir. Çünkü bu adaletsizlikten çıkar sağlayarak tek başına iktidar olmayı hedeflediklerini belirtmiştir. Erdal İnönü, seçim yasasının adaletsizliğini kabul etmiş ancak yine de seçime gireceğini söylemiştir.

4.1.1 SHP-HEP İttifakı

Ekim 1991 seçimine girmeye hazırlanan siyasi partiler, seçimi kazanma hesaplarını yapmışlardır. Sosyal demokrat partiler Güneydoğu Anadolu’dan oy alamıyorlar ve sorunlar yaşıyorlardı. Ecevit Güneydoğu hakkında düşüncelerinden bahsederken, bölge halkının silahlı terör baskısı ve devlet baskısı yaşadığını söylemiştir. Ancak yine de bütün bu baskılara karşılık bölge halkının ulusal birlik ve ülke bütünlüğünde duyarlı davranacaklarına inandığını belirtmiştir.

SHP’den Paris Kürt Konferansına gittikleri için ihraç edilen milletvekilleri HEP’i (Halkın Emek Partisi) kurmuşlardır. SHP iktidar olabilmenin yolunun Güneydoğu Anadolu’dan oy alabilmekten geçtiğini biliyordu. HEP ile ‘*seçim işbirliği*’ kararı

vermişlerdir. Parti içinde yer alan sol kanat, Kürt Konferansı sonrasındaki ihraçlar ve buna bağlı istifalar nedeniyle güç kaybı yaşamıştır. Parti içinde dezavantajlı kesimleri temsil eden sol kanadın zayıflaması, parti içinde Kürt sorununa bakış açısı ve çözüm üretilememesine neden olmuştur. SHP'nin sosyal demokrasinin evrensel ilke ve değerlerine bağlı, toplumun emekçi ve dezavantajlı kesimlerini de kucaklayan, insan haklarını ve Kürt sorunu karşısında etkin siyasi tavır alan, sol bir parti olması gerekiyordu. Bu nedenle, SHP'nin HEP ile ortak bir paydada buluşup sosyal demokrat bir partinin özgürlükçülük ilkesine uygun davranması gerekmiştir. Ancak SHP'ye en sert eleştiri Ecevit'ten gelmiştir. Bu durum, Ecevit'in siyasal hesaplarla SHP'ye karşı bir demogoji geliştirmesiyle açıklanabileceği gibi, DSP'nin solun en temel esaslarından biri olan özgürlükçülüğü ıskalmasıyla da düşünülebilir.

İnönü Ecevit'ten gelen eleştirilere oldukça sert ve kararlı bir karşılık vermiştir:

“Ulusal birliği korumak kimsenin tekelinde değildir. Mesele hangi partinin ülkenin bütünlüğünü koruduğudur. Ecevit gibi, ülkenin bir yarısındaki insanları diğer yarısındaki insanlara karşı kışkırtırsanız ulusal birliği korur musunuz? Ulusal birliği paramparça edersiniz. Ecevit'in bize yönelik suçlamaları ihbarcılıktır. Bunlar Sayın Ecevit'in yeni ortaya çıkan kişiliğinin birtakım hezeyanları. HEP'ten gelen arkadaşlar ulusal birlik doğrultusunda önemli adımlar attılar. Ülkenin birliği için bu arkadaşlar bize geliyor. Bizim Güneydoğu raporu ortadadır, arkadaşlarımızın bize dönmelerinden çok mutluyuz. Siyaset vatandaşı birbirine kırdırmak değildir.” (Ergül, 2000, s. 356)

SHP'nin HEP ile “seçim iş birliği,” sadece Ecevit ve DSP'nin eleştirilerine değil, sağ partilerin ve de tepkisine neden olmuştur. Yeni Asır gazetesi SHP-HEP seçim iş birliğini eleştirmiş, HEP'in SHP çatısı altında meclise gireceklerini ve Fehmi Işıklar'ın HEP Genel Başkanı olacağı haberini vermiştir. SHP, 1991 seçimlerinden umduğunu bulamazsa, parti içinden ve parti dışından gelen tepkiler seçim başarısızlığının nedenini SHP-HEP ile iş birliğinde bulacaklardır.

Seçim yaklaşırken, gazetelerde yayınlanan seçim anketlerine göre solun oylarının DSP ve SHP arasında bölündüğü görülüyordu. SHP içinden sesler yükselmiştir. Ecevit DSP'sinin aldığı her oy ANAP'a yarayacaktı. Yapılan anketlerde SHP'de oy kaybı

yaşanırken, DSP'nin oylarında artış görünmüştür. 1991 seçimlerine bu tartışmalar içinde girilmiştir.

4.1.2 1991 Seçimleri

1991 seçimlerine ANAP, SHP, DYP, DSP, RP ve SP girmiştir. Seçim kampanyaları renkli gösterilere neden olmuştur. Birçok parti liderleri mitinglerine giderken uçak ve helikopter kullanmışlardır. Bu seçimde en çok miting yapan DYP başkanı Demirel olmuştur. Mesut Yılmaz partisinin daha fazla oy alabileceği alanları kullanmıştır. Reklam filmlerine çok fazla paralar ödemişlerdir. Bu konuda en mütevazı harcamayı SHP yapmıştır. 29 milyon 979 bin 123 seçmen, oy kullanarak 450 milletvekilleri seçmişlerdir.

21 Ekim günü açıklanan sonuçlara göre, 8 yıllık ANAP iktidarı bitmiş, sandıktan koalisyon çıkmıştır. Seçimin lideri 178 milletvekili çıkaran DYP olmuştur. ANAP, 115 milletvekili ile ikinci parti, SHP 88 milletvekili ile üçüncü parti olmuştur. RP 62 milletvekili, DSP ise 7 milletvekilliği kazanmıştır (Yüksek Seçim Kurulu, 1991).

SHP büyük kentlerde oy kaybetmiştir. SHP yüzde 20'lik oy ile büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Bu orana Güneydoğu'dan HEP'in oyları dahildi. ANAP'ın yüzde 24 ve DYP'nin yüzde 27 oranında oy alması merkez sağ partilerin zaferini gösteriyordu. DYP ve SHP seçimlerden önce Cumhurbaşkanı Özal'ı indirmeye çalışacaklarını açıklamışlardır. Çünkü her iki parti de 1980 darbesi ile kurulan ve onun mirası niteliğinde olan yapıya son vermek niyetindeydiler. Ancak seçimlerden sonra nedense bu konu üzerinde durmamaya özen göstermişlerdir (Zürcher, 1995, s. 420-421).

4.1.3 DYP-SHP Koalisyonu: Hayal Kırıklığı

DYP, merkez sağın doğal lideri kendileri olduğu, sonunda mutlaka bunun gerçekleşeceğine inanmışlardır. Seçim boyunca alanlarda seçmenlerine bunu anlatmışlardır. Propagandalarını 12 Eylül Darbesi eleştirisi üzerine yoğunlaştırmışlardır. 1991 genel seçim sonuçları, ANAP'ın tek parti iktidarına son vermiş, koalisyonlar döneminin başladığını göstermiştir. Demirel, koalisyonun kaçınılmaz olduğunu, hangi parti ile koalisyon kurulursa kurulsun uzlaşma ve hoşgörünün olduğu yeni bir dönemin başladığını söylemiştir (Cumhuriyet Gazetesi 22 Ekim 1991, s. 1-3).

SHP seçimlere girerken seçmene iktidar sözü vermiştir. Siyaset geleceği kurmak olmalıdır. SHP, seçim meydanlarında “değişim, demokrasi ve dayanışma” sözü vermiştir. Seçimden hemen sonra SHP, parti içi çekişmelerine geri dönmüştür. Tartışılıp, karar verilmesi gereken konu uzun dönemli parti içi çekişmelere geri dönmek mi? Yoksa seçim yenilgisini bir tarafa bırakıp 12 Eylül döneminin getirdiği siyasal ve ekonomik yapıyı ortadan kaldırmak mı olmalıydı? Deniz Baykal yanlıları, İnönü'nün çekilmesini istemişlerdir. Genel merkez ise, parti içi hesaplaşmadan önce yeni hükümet ve koalisyon sorunlarının çözülmesi gerektiğini düşünüyor ve DYP ile koalisyon ortaklığına sıcak bakıyorlardı (Cumhuriyet Gazetesi 22 Ekim 1991, s. 1-3).

Demirel ANAP ile koalisyon kurmayı istememiştir. Mesut Yılmaz koalisyona hayır diyerek muhalefette kalmayı uygun görmüştür. DYP'nin SHP'yle koalisyonuna SHP içinde tepkiler yükselmiştir. SHP'nin iktidar ortağı gibi değil, DYP'nin figüranı gibi olmasından endişe ettiklerini ve sağ bir parti ile koalisyonun başarısız olacağı inancını dile getirmişlerdir. SHP içindeki Deniz Baykal yanlıları koalisyona karşı çıkmış ancak İnönü'nün kararlılığı karşısında bir şey yapamamışlardır (Balkan, 2016, s. 29).

7 Kasım'da Demirel, hükümeti kurma görevini Özal'dan alarak koalisyon ortaklığı için görüşmelere ilk olarak SHP'den başlamıştır. SHP'nin kurmaları koalisyon için alt yapı çalışmalarına görüşmelerden önce başlamışlardır. İnönü çalışmalar için Hikmet Çetin'i görevlendirmiştir. Cumhurbaşkanı Özal SHP-DYP koalisyonun ömrünün bir, en fazla iki yıl olacağını, kurulacak ikinci hükümet için ANAP'ın çalışmalara başlaması gerektiğini savunmaktadır. 20 Kasım 1991'de DYP-SHP koalisyonu kurulmuştur. Koalisyon kısa sürede kurulmuştur. Hem sağ partilerin hem de sol partilerin eleştirisine neden olmuştur. Sağ partilere göre koalisyon ortağı yine bir sağ partiden olmalıdır. Sol partiler ise koalisyonun, bu haliyle çok uzun ömürlü olmayacağını söylemişlerdir.

SHP'liler partilerinin gelişmesini engelleyen siyasal, hukuki, kurumsal engelleri ortadan kaldırma, yerel yönetimlerdeki imkânsızlıkları gidererek başarısızlıkları başarıya dönüştürme, gerçek anlamda bir demokratikleşmeyi hayata geçirme ve gelir dağılımını çalışanların lehine olacak biçimde yeniden düzenleme ümitleriyle DYP'yle koalisyon ortaklığını kabul etmişlerdir. (Kömürcü, 2009, s. 23)

Her iki partinin de uzlaşmalarını sağlayan temeldeki sorunlara ortak çözüm sağlamaktır. Bu koalisyon, Türkiye siyasetinde önemli bir gelişme olarak görülmelidir. 12 Eylül'ün derin izlerini temizlemesi, toplumun yaraların sarması ve iyileştirmesi açısından önemlidir. Koalisyonun en belirgin özelliği ise, sadece bir iktidar ortaklığı olarak görülmemesi, iktidar ortaklığını, sosyal devleti gerçekleştirmek ve demokratikleşmeyi sağlamak gibi iki önemli amacı bulunan bir programa bağlamış olmasıdır. Demokratikleşme konusunda yeterli olmasa da önemli adımlar atılmış ancak sosyal devletin gerçekleştirilmesi doğrultusunda gelişmeler ne yazık ki sağlanamamıştır. (Saybaşı, 1995, s. 52)

4.1.4 DYP-SHP Koalisyonunda İş Bölümü

11 Kasım 1991 günü Demirel ve İnönü görüşmelerinden olumlu sonuç çıkmıştır. Her iki lider de temel konularda anlaşmışlardır. Bakanlıklar konusunda “*ortak sorumluluk*” yüklenecekleri bir paylaşım yapacaklardır. 12 Eylül öncesi parti adlarının kullanılabilmesi konusunda hem fikirdiler.

Uzlaşma sonucu 19 Kasım'da imzalanan koalisyon protokolünün temel ilkelerini şöyle özetlemek mümkündür: Koalisyon protokolü öncelikle DYP ve SHP'nin toplam oy oranını belirterek millet iradesine vurgu yapmıştır. Özgürlükçü, katılımcı ve demokratik nitelikli bir rejimin temel yaşam biçimi olması gerektiği ve bunun merkezi bir ilke olarak kabul edileceği belirtilmiştir. Ülkenin bütünlüğünü sağlama kararlılığı temel ilkeler arasında sıralanmıştır. Katılımcı ve tam demokratik bir anayasa gereksiniminde ortaklaşıldığı bildirilmiştir. Anayasanın en önde gelen ilkesi hukukun üstünlüğü olacaktır. Anayasa “*tam demokratik ve çoğulcu sistemi öngören*” çağdaş bir nitelik taşıyacaktır. Anayasa, ülkenin uluslararası taahhütlerine, özellikle de insan hak ve özgürlükleri anlamında, uyumlu hale getirilecektir. Kısacası, protokol, tarafların askeri darbe döneminin hukuksal kalıntılarını ortadan kaldırmaktaki kararlılığını ifade etmiştir. Darbe döneminde kapatılan siyasal parti ve kuruluşların uğradığı haksızlıkların giderilmesi yönünde kararlı adımlar atılacaktır. Basın özgürlüğünün tesisi tarafların ortak duyarlılığıdır (Cumhuriyet Gazetesi 20 Kasım 1991, s. 15).

DYP-SHP hükümeti hazırladığı programı ve atanan bakanları ile 30 Kasım 1991'de 164 red oyuna karşılık 280 kabul oy ile güvenoyu alarak kurulmuştur. Bakanlıkların 13'ü

SHP'ye, 21'i DYP'ye verilmiştir. Bakanlıklar arasındaki dağılıma bakıldığında ekonomik işleyişi ilgilendiren alanların hemen tümünün DYP tekelinde olduğu görülecektir. İşçileri gibi devletin “*derin meselelerini*” ilgilendiren bir bakanlık da pek doğal olarak SHP'ye değil DYP'ye verilmiştir (Akdeniz-Göker, 2019).

4.1.5 DYP-SHP Koalisyonunda Demokratikleşme Çabaları

Koalisyonun programında da belirtilen demokratikleşme yolunda iki büyük adım atılmıştır. Bunlardan birincisi, 12 Eylül yasaları gözden geçirilecek, işkenceler önlenecek, vatandaşların savunma hakları güvence altına alınacak, yargıda güven sağlanacaktır. Başta bu ilkeler, seçim sürecinde “*şeffaf karakollar*” vadedilen ve bu söylemiyle askeri yönetimin işkenceli sorgu iddialarına karşı demokrat ve hukuk düzeninden yana bir merkez-sağ görüntüsü veren Demirel'in söylemiyle uyum arz etmekteydi. Ancak bir süre sonra koalisyon ortakları arasında uyumsuzluklar baş göstermiştir. Yargıda reform olarak görülen Ceza Mahkemeleri Usul Kanunu'nun (CMUK) Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) görev alanına giren suçlara uygulanmaması, siyasal suçlarda savunma hakkını sınırlamakta, işkence sorununa çözüm getirmekten uzak kalmasına yol açmaktadır (Saybaşı, 1995, s. 52-53). DYP-SHP koalisyonunda CMUK nedeni ile anlaşmazlıklar olmuştur. SHP'nin mevcut yasada değişiklikler ve iyileştirmeler yapmasına DYP'li adalet komisyon üyeleri itiraz etmişlerdir. En çok tartışılan noktayı 12. Madde oluşturmuştur. 12. Maddeye göre ister DGM kapsamında olsun ister olağanüstü hal bölgesinde olsun işkence ve kötü muamele yapılmasının önüne geçilmiş olacaktır. Bu maddenin DGM ve olağanüstü hal bölgesinde uygulanması DYP'li komisyon üyeleri tarafından engellenmiştir. İstanbul Barosu başkanı Turgut Kazan bu durumu “*işkencenin tescili*” olarak yorumlamıştır (Cumhuriyet Gazetesi 23 Ekim 1992, s. 5).

İkinci önemli adım ise, ILO sözleşmelerinin meclis tarafından onaylanması olmuştur. İşçilerin çalışma haklarının yargı güvencesine alınması ve sendikal hakların ILO standartlarına getirilmesidir. Ancak başarılı olunamamıştır. İşçilerin işten çıkarılmaları, iş akitlerinin fesh edilmesi, yerlerine yeni işçi alımları devam etmiştir.

Demokratikleşme konusunda, koalisyon hükümetinin temel ilkeleri arasında düzeltilmesi, iyileştirilmesi gereken uygulamalar olarak yer alan bu iki madde için ilk

adımların atılması önemlidir. Demokratikleşme alanında çözülmesi gereken sorunların başında Cumhurbaşkanı'nın atama yetkilerinin düzenlenmesi gerekmektedir. Özal'ın bürokraside atamaları, Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı atamalar, ekonomik ve sosyal alanlarla ilgili kararname alıp uygulaması, Cumhurbaşkanı ve iktidar arasında yetki karmaşasına dönüşmüştür.

Temel ilkeleri arasında demokratikleşmeyi birincil hedef alan DYP-SHP koalisyonu huzuru, kalkınmayı hedeflemiştir. Programında, akademik özgürlük, basın özgürlüğü, insan hak ve özgürlüklerine dayalı bir hukuk devleti kurulacağı vaat ediliyordu. Ancak bütün bu hedef ve niyetler gerek koalisyon taraflarının uyuşmazlıkları gerekse ülkedeki beklenmedik gelişmeler nedeniyle hayata geçirilememiştir. SHP tarafının demokratikleşmeye ilişkin başlıklardaki baskı ve çabası koalisyon ortağının itirazları nedeniyle çoğu kez gerçeklik kazanamamıştır. Ancak bu çaba ve mücadele rejimi yer yer zorlamış ve demokrasi güçlerine moral destek sağlamıştır.

Aynı dönemde CMUK değişiklikleri ile yasalarda ufak değişikliklere ve düzeltmelere gittiler. *“TBMM'nin yeni İç Tüzüğü çıkarılamamıştır. Eski tüzük uygulanmaya devam etmiştir.”* 12 Eylül rejiminin birçok uygulamalarının kaldırılacağı sözü tutulmamıştır. Koalisyon verdiği sözü yerine getirememiş, başarı gösterememiştir. 1982 Anayasası Cumhurbaşkanı, klasik parlamenter rejimlere oranla genişletilmiş yetkiler tanımıştır. Cumhurbaşkanı ve İktidar arasında yetki karmaşası yaşanmıştır. Bu durum Cumhurbaşkanı Hükümet çatışmasına dönüşünce, Cumhurbaşkanı'nın yetkileri yasa yoluyla *“B-pass Yasası”* ile kısıtlanmaya çalışılmıştır.

DYP-SHP koalisyonu protokolünde serbest piyasa ve özelleştirme söylemlerinde özelleştirme yerine özerkleştirme kabul edilmiştir. Programa göre *“KİT'ler politik ve bürokratik müdahalenin dışına çıkararak kendi organları kanalı ile iyi ve profesyonel bir yönetime kavuşturulacaklardır. Bu kapsamda, KİT'ler özerkleştirilerek özel bir statüye kavuşturulacaktır.”* denilmekteydi. Protokoldeki *“Refahın tabana yayılması ve gelir dağılımındaki çarpıklıkları eritmek için gerekli bütün önlemlerin alınması”* vurgusu ise yeni dönemin önceliğinin enflasyonla mücadele olacağını göstermiştir. Demirel ilk meselelerinin enflasyon olacağını, 500 günde vaatlerini tamamlayacaklarını söylemiştir (Aydın & Taşkın, 2018, s. 385).

Siyasal yaşamın normleştirilmesi anlamında atılan bir başka önemli adım da, 19 Haziran 1992'de kabul edilen bir yasayla 12 Eylül yönetimince kapatılan partilerin yeniden açılmasına olanak verilmesi olmuştur. CHP'nin yeniden açılması için çalışmalar başlamıştır. 9 Eylül 1992'de CHP yeniden açılmıştır. Deniz Baykal ile 21 milletvekili SHP'den ayrılarak mecliste grup kurmuşlardır. 24 Ocak 1993 günü MÇP ismini değiştirerek Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir (Aydın & Taşkın, 2018, s. 388).

Süleyman Demirel'in Turgut Özal'dan boşalan cumhurbaşkanlığı makamına seçilmesiyle DYP'de liderlik yarışı yaşanmış yarışın galibi iktisat profesörü Tansu Çiller olmuştur. DYP yeni genel başkanı ile koalisyon ortaklığına devam etmiştir. DYP-SHP koalisyon hükümetine 25 Haziran 1993'te güvenoyu verilmiştir. SHP bu 2. Koalisyon'da sağ bir partinin yanında küçük bir demokratik parti imajı vermiştir. Programlarını uygulamaya koyamamış ve çekingen davranmışlardır. Ekonomik programlarını güçlü bir program üzerine kuramamışlardır. 1990 yılında yaşanan ekonomik krizle başa çıkamadılar. Türkiye, Avrupa Birliği'ne girememiş, terör olaylarının önüne geçememiş ve Kürt sorununa çözüm bulamamışlardır (Ahmad, 2014, s. 171).

4.1.6 Kürt Meselesi ve Tırmanan Şiddet Ortamı

“Özal Dönemi”nde hız kazanan, DYP-SHP 1. Koalisyon döneminde devam eden terör olayları, hükümetin çözüm konusunda somut adım atmamaları nedeniyle devam etmiştir. Tansu Çiller başbakan olduğu DYP-SHP 2. Koalisyon döneminde, sivil çözüm arayışına girmiş ve parti liderleriyle uzlaşma sağlamaya çalışmıştır. Meclis'te Milli Güvenlik Komisyonu kurarak “Kürt sorununa siyasi çözüm” bulmak istemiştir. ANAP, RP, CHP ve MHP liderleri ile görüşmelerde bulunmuştur. Okullarda “Kürtçe okutulması ve Kürtçe yayın yapılması” konularında nabız yoklayarak komisyonda görüşülmesini teklif etmiştir. Muhalefetten komisyonun kurulmasına olumlu cevaplar aldıktan sonra bir araştırma komisyonu kurulmuştur. Ancak, uzun tartışmalar sonucu hem çeşitli kesimlerden, muhalefetten, Cumhurbaşkanından hem de DYP'nin kendi içindeki muhalefetin de baskısı ile Çiller'in Güneydoğu için tasarlanan ‘kültürel yaklaşımın’ rafa kaldırılmasına neden olmuştur (Saybaşı, 1995, s. 62-63-65).

SHP muhalefet partisiyken TBMM’de insan hakları ihlalleri ile ilgili sözlü ve yazılı olmak üzere soru önergesi vermiştir. 21 Ocak 1988 tarihli TBMM tutanakları kayıtlarına göre, dönemin Kars milletvekili olan Mahmut Alınak, Erzurum sıkıyönetim mahkemesince tutuklananlara cezaevinde uygulanan işkence ve keyfi uygulamaları ortaya çıkarmış ve soru önergesi (6/1) sunmuştur. Yine aynı tutanak da Hakkari Milletvekili Cumhur Keskin ise bölgede ilan edilen Olağanüstü hal ilan edilen bazı bölgelerde bulunan okulların askeri amaçla ya da karakol olarak kullanıldığını tespit ettiklerini ve bu konuda Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı’na sözlü soru önergesi (6/3) vermiştir. (TBMM Tutanak Dergisi 21 Ocak 1988, s. 550)

SHP-DYP koalisyon ortaklığında dönemin İnsan haklarından sorumlu devlet bakanı Azimet Köylüoğlu, 11 Ekim 1994 tarihinde 19.dönem 4. Yasama yılı 18.birleşim oturumunda Tunceli ve civarında yoğunlaşan köy boşaltma ve yakma olaylarını “devlet terörü” olarak nitelmiş acilen bir komisyon kurulması gerektiğini söylemiştir (TBMM Genel Kurul Tutanağı, 1994).

SHP, demokratikleşme sürecinin acilen başlatılması gerektiği konusunda mecliste önergeler vermiştir. Ancak koalisyon hükümetinin protokolünde ve programında vaat edilen değişimlerin sağlanabilmesi için anayasada ilgili maddelerin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Anayasa değiştirilmeden bazı yasalar bağımsız olarak değiştirilmiştir. Derya Kömürcü SHP’nin koalisyon ortağı olduğu süreçte koalisyonun “demokratikleşme protokol”ünde yer alan bu değişiklikleri şöyle sıralamaktadır;

- i. *“Cumhurbaşkanlığının seçim yöntemi ve yetki düzenlemesi;*
- ii. *Üniversite sisteminin yeniden düzenlenmesi ve YÖK’ün kaldırılması;*
- iii. *Seçmen yaşının 18, seçilme yaşının 25 olması;*
- iv. *Üniversite öğretim üyelerinin siyasi partilere üye olması, yönetimde yer alabilmeleri*
- v. *Sendika ve meslek kuruluşları yöneticilerinin milletvekili seçilebilmeleri*
- vi. *Öğrencilerin siyasi partilere üye olabilmeleri*
- vii. *Çalışma yaşamı ve sendikalara ilişkin hükümlerin ILO ilkelerine uygun hale getirilmesi;*
- viii. *Memurları da kapsayacak biçimde tüm çalışanlara sendika kurma hakkı tanınması;*

- ix. *Yargı bağımsızlığı tanınması;*
- x. *Siyasi partilerin kadın, gençlik ve meslek kolları kurmasının önündeki engellerin kaldırılması;*
- xi. *Gözaltı sürelerinin kısaltılması” (Kömürcü, 2008, s. 349-350)*

Tansu Çiller, başbakan seçildiğinde ilk başlarda, Kürt sorunun çözümünün siyaset olduğunu söyleyip, askeri çözüm diyenlere karşı çıkmıştır. Sorunun TBMM’de çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Çiller’in, “*Kürtçe eğitim ve Güneydoğu’ya yönelik birkaç saatlik Kürtçe yayın yapılması*” önerisi Süleyman Demirel ve Genel Kurmay Başkanı Doğan Güreş’in tepkileriyle karşılaşınca, geri adım atmış hatta daha da ileri gitmiş Meclis’teki Demokrasi Partisi (DEP) milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması için oy kullanmıştır (Aydın & Taşkın, 2018, s. 397-398).

4.1.7 Utanç Günü 2 Temmuz 1993 -Sivas Katliamı

2 Temmuz 1993’te Sivas’ta bir katliam yaşanmıştır. 36 kişinin ölümü ile sonuçlanan katliamın hedefi Alevilerdir. Türkiye’de 1980 sonrası artan İslamcı akımlar ve bunların uyguladıkları şiddetler Sivas katliamı ile sonuçlanmıştır. Sivas’ta gerçekleşen Pir Sultan Abdal Kültür ve Sanat etkinliklerinde konuşma yapan yazar Aziz Nesin’in konuşması bahane edilmiştir. Aziz Nesin ve etkinliğe katılan kişilerin de yer aldığı Madımak Oteli önünde 10 bin kişilik kalabalık grup saatlerce kuşatmayı sürdürüp oteli ateşe vermişlerdir. Cuma namazından çıkarak otelin önüne gelen gruplar, bu örgütlenmeyi 2 Temmuz’a kadar adım adım örgütlemişlerdir. Yangından Aziz Nesin sağ olarak kurtarılmış, ancak çıkan yangının dumanından 36 kişi boğularak ölmüşlerdir. İktidar ortağı olan SHP ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, olaylara devletin, güvenlik görevini yerine getirmemesinden dolayı sorumlu tutulmuş ve suçlanmışlardır. DYP, sağ partiler ve sağ görüşlü gazetelere göre Aziz Nesin’in konuşması tahrik edici ve ihmal olarak değerlendirilmiştir. Aleviler, merkez sol ve sol basın, olaya şeriat ayaklanması, laikliğe karşı yapılmış planlı bir saldırı olarak yaklaşmışlardır. Koalisyon ortaklarının Sivas katliamına bakış açıları farklı olmuştur. Katliamdan sonra koalisyon hükümeti, il yöneticilerini, Vali, Belediye Başkanı ve Emniyet Müdürünü, görevlerini yerine getirmedikleri gerekçesi ile İçişleri Bakanlığı müsteşarı ve Emniyet Müdürü görevden alınmışlardır.

Bu olay 2 yıl sonra Mart 1995'te gerçekleşen Alevilerin yoğun olarak yaşadığı “Gazi Mahallesi” olaylarının da tetikleyicisi olmuştur. Gazi mahallesi olaylarına bakıldığında, Alevilere yönelik olduğu görülmektedir. Her iki olay sonunda Aleviler kimliklerinin tanınmasının devletten beklemek yerine kendilerinin bu konuda somut adımlar atmaları gerektiğini savunmuşlardır. Aleviler sosyal demokrat partiler ve sistem içi ve sistem dışı sosyalist gruplara kadar var olan tüm sol örgütlerin sürükleyici kadrolarını oluşturma özellikleri arasında yer almaktaydılar. Her iki dönemde Aleviler arasında önemli gelişmeler olmuştur. Aleviliği sol ideolojiden uzaklaştırarak İslam dini içinde bir inanç olarak tanımlayanlar ile Aleviliği sol felsefeye yakınlaştıran arasında bölünmeler olmuştur. İçlerinde örgütlenip büyüyen iki yapı ortaya çıkmıştır. İslam dini içinde bir inanç olarak gören Cem Vakfı, sol felsefeye bağlayan Pir Sultan Abdal Kültür Derneği (PSAKD). Her iki yapı da Alevi kimliğinin tanınması için çaba harcamışlardır (Aydın & Taşkın, 2018, s. 399-400).

Öncelikle bu olaylardaki tavrı, kitle tabanı ve seslendiği seçmenler nezdinde SHP'nin inisiyatif alamayan edilgen bir siyasal parti olduğuna dair olumsuz bir intibaa bırakmıştır. Zira SHP'nin özellikle iktidar ortağıyken yapılan işbölümüne de bağlı olarak en temel iddiası demokratikleşme alanında kararlı bir mücadele yürütüleceği yönündeydi. Oysa bu gerçekleşmediği gibi en temel hakların ihlalinde etkin rol oynayamamış pasif kalmıştır.

4.1.8 SHP'nin Neo-liberal Ekonomiye Teslim Olması

“Özal dönemi” ile başlayan neo-liberal ekonomi politikası ile ülkede enflasyon artışının önüne geçilememiştir. Ücret politikaları, sendikal haklar, işçi haklarında hiçbir çalışma yapılmamıştır. Grevler ve işçi direnişleri sürmüştür. Çiller hükümeti döneminde iktidar ortağı olan SHP ekonomi politikaları alanına müdahale etmemiş, alanı DYP'ye teslim etmiştir. SHP seçimlerden önce neoliberal ekonomiyi eleştirmiş, iktidara geldiklerinde neoliberal ekonomiden vazgeçecekleri vaatlerini vermişlerdir. Ancak, iktidar ortağı olarak eylemsiz kalmışlar, hiçbir program geliştirememişlerdir. Ekonomik karar mekanizmasının DYP'ye bırakılması SHP içinde eleştirilmiştir. Mümtaz Soysal “*SHP gibi sosyal demokratlık iddiası taşıyan bir partinin, ekonomik konularda pasif kalması ve DYP'nin belirlediği politikaları arkadan izlemesi, kabul edilebilir bir durum*”

değildir” diyerek, bu durumun yarattığı rahatsızlığı özetlemiştir. Basın tarafından da iktisadi tercihin alternatifsiz olduğu algısı yaygınlaştırılmıştır. Türkiye tam bir iç ve dış borç batağına saplanmıştır. Dış borç 1990 yılında 50 milyar iken, 93 yılında 67 milyar doları aşmıştır. Bankacılık sistemi işin içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Enflasyon yüzde 60'lara dayanmıştır. Türk Lirası değer kaybetmiştir. DYP-SHP koalisyonu ekonomiyi düzeltereklerine hükümetlerinin ilk icraatları olarak enflasyonu düşüreceklerinin ve işçi haklarında iyileştirme yapacaklarının sözlerini vermişlerdir. Programlarının temel ilkesi olarak ekonomide iyileşmeyi hedeflemişlerdir. Ekonomide ciddi bir rahatlama sağlanamamıştır. SHP'de, merkez sağ parti olarak DYP'de, başarısız olarak görülmüşlerdir. 1994 yılında büyük ekonomik kriz yaşanmıştır. Kamu açık ve dış açık sürdürülemez olunca, sıcak para girişinin azalması ile krizin boyutları daha da derinleşmiştir. 5 Nisan 1994'te istikrar programı devreye sokulmuş ve devalüasyon kaçınılmaz olmuştur. Kısa süre içinde işsiz sayısı hızla artarak 3 milyonu bulmuştur. İstikrar programında başarılı olamamışlardır. Yüksek faizler nedeni ile parası olan küçük bir kısım daha da zenginleşmiştir. Enflasyon yüzde 150'lere dayanmıştır. 5 Nisan kararları ile iş dünyasında artık sesler yükselmeye başlamıştır. Vehbi Koç ve Sakıp Sabancı, Demirel'den anayasanın 119. Maddesine dayanarak “*olağanüstü hal ilan etmesini ve ekonomiye el koymasını*” istemişlerdir.

6 Şubat 1995 tarihinde Tansu Çiller, Gümrük Birliği antlaşmasını imzalayarak, Avrupa Birliği (AB) üyeliğinin hızlandırıldığını açıklamıştır. Çiller'e göre Türkiye en geç 1988 yılında AB'ye üye olacaktır. Söylediği gibi olmamıştır (Aydın & Taşkın, 2018, s. 403).

4.1.9 SHP'nin Düşüşü-Son Düzlük

Türkiye'nin önemli sorunları arasında yer alan neoliberal ekonomi politikasına, demokratikleşmenin önünde engel teşkil eden 12 Eylül kalıntılarına ekonomik, politik, hukuk alanlarında çözüm bulunamamıştır. Kürt sorunu çözülememiş, terör hızla artmıştır. Gözle görülebilen düzenlemeler yapılmamış, cılız iyileştirmeler yapılmıştır. İç çatışmalar artmış, etnik kavgalar hız kazanmıştır. Sivas Katliamı, Gazi Mahallesi olayları ile etnik çatışmaların alevlendiği görülmüştür. Sivas Katliamı'ndan kısa bir süre sonra Erdal İnönü, SHP'nin 4. Olağan Kurultayında aday olmayacağını açıklamıştır. 6 Haziran 1993 günü gerçekleşen Kurultay'da Murat Karayalçın Genel Başkan

seçilmiştir. DYP-SHP koalisyon hükümetinin yeni Başbakan yardımcısı olarak görevi İnönü'den devralmıştır. 1989 yerel seçimlerinde büyük başarı elde eden SHP, insan hakları, demokrasi ve ekonominin iyileştirilmesi konularında hükümet ortağı olarak bir başarı gösterememiştir.

Yerel yönetimler de kazandığı başarıyı genel seçimlere kadar büyütecek bir politik ağ oluşturamamıştır. Parti içinde yer alan “*sol kanat*” azınlıkta kalarak partinin ideolojik yapılanmasının önünü açamamıştır. Etnik ve bölgesel gruplar öne çıkmaya başlamıştır. Alevi, Kürt, Karedeniz grubu gibi gruplar, ekipler parti içinde ağırlık kazanmıştır. Sosyal ideolojinin parti içinde zayıflaması, partinin içinde sağ ideolojiyi benimseyen, grupların güçlenmesini sağlamıştır. Parti artık söylemlerinden uzaklaşmış, parti programında yer alan vaatlerini gerçekleştirememiştir (Aydın & Taşkın, 2018, s. 404).

SHP, adı yolsuzluklara karışan bir parti olarak anılmıştır. İSKİ, yolsuzluğu kamuoyunda büyük yankılar yaratmıştır. İSKİ Genel Müdürü Ergun Göknel çeşitli firmalarla çıkar ilişkisi kurmuş, İSKİ'yi zarara uğratmıştır. Bu durumun ortaya çıkması ile birlikte SHP zor durumda kalmıştır. İSKİ yolsuzluğu ve rüşvet olaylarının bazı SHP'li partililerin bilgileri dahilinde yapıldığı iddiası uzun süre kamuoyunda yankı bulmuştur. ANAP, yolsuzlukla ilgili DYP'nin de desteğini alarak meclis önergesini meclisten geçirmiştir. SHP'li partililerin yargılanıp beraat ettiği, Ergun Göknel'in tutuklanması ile sonuçlanan yolsuzluk SHP'de derin yaralar açmış, halkın güvenini kaybetmiştir. Uzun yıllar siyasi arenalarda SHP'nin İSKİ yolsuzluğu konuşulmuştur.

SHP'nin iktidar ortaklığı yolsuzluklar, katliamlar, Kürt sorunu, terör nedeni ile sorgulanmış, eleştirilmiştir. Parti ilkelerini yerine getirememiştir. Parti programını uygulayamamıştır. İktidar ortağı olarak DYP'nin sağın gölgesinde kalan parti olarak görülmüştür. Başbakan yardımcısı Murat Karayalçın, SHP'nin 4. Kurultay öncesinde, DYP-SHP koalisyonundan “*Demokratikleşme konusunda dört ay içinde adım atılmaması durumunda*” ayrılacaklarını açıklamıştır. Ayrıca, “*düşünce suçunun muhakkak kaldırılması gerektiğini*” ifade etmiştir. SHP'nin iktidar ortağı olduğu dönemde düşünce suçlarına, “*Kürt sorunu*”na çözüm bulamamış olması hem parti içinde hem de partiye güvenen oy veren halk arasında rahatsızlık yaratmıştır. 5 Nisan kararları ekonomide de başarısız olduklarını ortaya koymuştur. Sivas Katliamı'nda

sessiz kalmakla suçlanan SHP için en çok oy aldığı bu çevrelerle arasının açılmasına neden olmuştur. SHP'nin iktidar ortaklığı, "ağız var dili yok" durumu olmuştur.

SHP içinde yer alan Baykal ve ekibi, 12 Eylül 1992'de CHP'nin açılmasına kadar kurultay da genel başkanlık yarışını sürdürmüşlerdir. SHP, parti dışı çalışmalardan çok Kurultay çalışmalarına odaklanmıştır. Ülke sorunlarıyla uğraşmak yerine parti içi çekişmeler arasına sıkışmıştır. Baykal ve İnönü arasında genel başkanlık çekişmeleri 3 kongre devam etmiştir. Her üç kongre İnönü'nün başarısı ile sonuçlanmıştır. Baykal ve ekibi CHP'deki kentli ve Sünni kanadı temsil etmiştir. Baykal, CHP'ni yerleşik orta sınıfların partisi haline getirmeye soyunmuştur. (Aydın & Taşkın, 2018, s. 405)

Yerel seçimlerin yapılacağı 27 Aralık 1994 yerel seçimlerine Merkez Sol partiler olan SHP, CHP ve DSP birleşmek yerine ayrı ayrı girmişlerdir. Seçim öncesi birleşmeye yanaşmayan her üç parti için Demokratik Kitle örgütlerinden, Sol yayın yapan medya yazarlarından birleşmenin olmaması durumunda seçimden ağır bir yenilgi alınacağını uyarıları yapılmıştır. 1 Ağustos 1993 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Hikmet Çetin uyarılarını şöyle yapmıştır:

"Ne olacak bu sosyal demokratların hali?" Ne olacağını "sağır sultan bile duyduğuna "göre oturup düşünmekte yarar var. Sosyal demokratların kurtuluşları 24 Mart 1994'te yapılacak yerel seçimlerden sonra olacak. Çünkü yerel seçimlere SHP, CHP ve DSP ayrı ayrı katılacak. Yüzde 25-30'larda dolaşan üç partinin oyları bölünecek. Böylece sosyal demokratlar büyük bir darbe yiyecek. O zaman da iş işten geçtiği için akılları başlarına belki gelecek (Çetinkaya, 1993, s. 5).

27 Mart 1994 yerel seçim sonuçlarına göre DYP yüzde 21,4 ile birinci parti olmasına rağmen 1991 genel seçimlerinden aldığı yüzde 27 oy oranının altına düşmüştür. Onu takip eden ANAP ise yüzde 21 oy oranı ile yüzde 3'lük bir düşüş yaşamıştır. SHP, 1991 seçimlerinde yüzde 21 oranındaki oyunu yüzde 13,6'ya düşürerek Refah Partisi (RP)'nin gerisinde kalmıştır. RP, bu seçimde oylarını en fazla arttıran parti olmuştur. Seçimin asıl galibi oy artış oranına baktığımızda RP olmuştur. (Yüksek Seçim Kurulu 27 Mart 1994)

Solun hezimetinden sonra Murat Karayalçın birleşmenin artık kaçınılmaz olduğunu, SHP'nin solda birlik çağrısına CHP ve DSP'nin katkı vermesinin zorunluluk olduğunu belirtmiştir. 27 Mayıs'ta düzenlediği basın toplantısında solda birlik ve seçim iş birliği konularında Murat Karayalçın geniş kapsamlı bir açıklama yapmış ve birleşme yönündeki kararlılıklarını bildirmiştir. Sosyal demokrat tabanın bir önceki seçimde oyunun yüzde 25 olduğunu hatta yüzde 30'lara varan yerler olduğunu dile getiren Karayalçın, seçimi kaybetmenin nedenini solun bölünmüşlüğü olduğunu vurgulamıştır. RP'nin yükselişinin nedenini de sağın bölünmüşlüğüne bağlayan Karayalçın, büyük çoğunluğun istemediği ve karşısında olduğu bir görüşün birçok yerde yerel iktidara taşınmış olmasından kaygı duyduğunu dile getirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 28 Mayıs 1994, s. 5).

Refah Partisi'nin, 27 Mart yerel seçimlerinde Ankara ve İstanbul gibi ülkenin metropollerinde belediye başkanlıklarını kazanması sosyal demokrat partileri kendi duruşlarını yeniden gözden geçirmeye, sorgulamaya itmiştir. Sadece sol, sosyal demokratlar değil, laik, demokratik ve çağdaş ve ilerici bir toplum olmayı savunan insanlar, demokratik kitle örgütleri kurarak bir mücadele ağı oluşturmaya çalışmışlardır. Mücadeleyi büyütme çabası bu taban hareketi solda bütünleşme ve yenilik sağlamanın yollarını aramıştır. Büyük bir kesimin hayali olan solda bütünleşme Eylül ayı başında SHP ve CHP'li milletvekilleri bir araya gelerek çalışmalarını başlatmıştır. (Karakas, 1994, s. 87)

4.1.10 SHP'den CHP'ye İnce bir Yol

Koalisyon hükümeti, 1994 yılı Ocak ayında kendini gösteren ekonomik krize çözüm bulabilmek için 5 Nisan Kararları'nı uygulamaya koymuştur. Hükümet, krize, vergi ve zamları arttırarak, ücretleri düşürerek müdahale etmiştir. Aynı zamanda, mali piyasalara, dış ticaret alanına da müdahale edilmiştir. Kamu İktisadi Teşebbüsleri(KİT)'lerinin özelleştirilmesine geniş yer vermiştir. Özelleştirmelere yönelik uygulamalar, otomatik program haline getirilmiştir. Ekonomik paket olarak ileri sürülen programlar ile kemer sıkma politikası halkın sırtına bindirilmiştir. 5 Nisan Kararları ülkede bir deprem etkisi yaratmıştır. En çok eleştiriye iktidar ortağı olan ve kararın altına imza atan SHP almıştır. Ekonomik karar mekanizmasının DYP'ye

bırakılması eleştiriliyor, parti pasif olmakla itham ediliyordu. Bu eleştirileri yapanların başında SHP Ankara Milletvekili Mümtaz Soysal geliyordu. Soysal, “*SHP gibi, sosyal demokratlık iddiası taşıyan bir partinin, ekonomik konularda pasif kalmasının ve DYP’nin belirlediği politikaları arkadan izlemesinin kabul edilemez olduğunu*” söylemiştir (Cumhuriyet Gazetesi 06 Şubat 1994, s. 1). SHP’lilerin ekonomik konularda etkinlik sağlayamıyorlardı. (Saybaşı, 1995, s. 111-112)

Murat Karayalçın, SHP’de parti içinde ve bakanlıklarda değişiklikler yapmıştır. Grup başkan vekili olan Aydın Güven Gürkan’ın istifasını sağlamıştır. Karayalçın SHP’nin koalisyon bakanlarını değiştirirken Cumhuriyet gazetesine “*Kabine Skandalı*” olarak başlık atılmıştır. Karayalçın, değişiklikleri yaparken görevli bakanlardan istifa istemiş vermeyenler için azil tehdidi yapmıştır (Cumhuriyet Gazetesi 26 Temmuz 1994, s. 1). Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin yurtdışında iken görevden almıştır. Karayalçın dönemi bakanlar şu isimlerdir: Önay Alpago, Salih Sümer, Azimet Köylüoğlu, Mümtaz Soysal, Mustafa Yılmaz, Nihat Matkap, Mehmet Dönen, Timurçin Savaş, Halil Çulhaoğlu, Fikri Sağlar. Dışişleri Bakanı olarak atanan Mümtaz Soysal bir süre sonra Çiller ile anlaşamayınca istifa etmiştir. Fikri Sağlar ve Mustafa Yılmaz da fazla yerlerinde kalmayarak istifa etmişlerdir. İstifalardan sonra Karayalçın, Dışişleri Bakanlığına atanmıştır. Başbakan Yardımcılığı ile birlikte Dışişleri Bakanlığı görevini sürdürmüştür. SHP, 27 Mart yerel seçim sonuçlarının şokunu atlatmadan “*5 Nisan Kararları*” ile karşı karşıya kalmıştı. 5 Nisan kararlarından en çok eleştiriyi SHP alıyordu. Karayalçın hem bakanlıklarda hem de parti içi yönetimlerinde değişiklik yapınca istifalara engel olamamıştır. Ertuğrul Günay SHP ile birleşmeyi kabul etmediği için istifa ederek DSP’ye geçmiştir. (Polat, 2009, s. 201-202).

SHP’li ve CHP’li bir grup Milletvekili Eylül ayı başında bir araya gelerek birleşme yolunda çalışmalar başlatmışlardır. Ertuğrul Günay SHP ile birleşmekten yana olmadığı için ayrılarak, DSP’ye geçmiştir. DSP, birleşme çağrılarını kendi çatıları altında olması gerektiği yanıtını vererek birleşmeye katkı sağlamamışlardır. Karayalçın, bir süre sonra birleşme yolunda somut adımların atılmasını sağlamıştır. 30 Ekim 1994’te “*Bütünleşme Ön Protokolü*” imzalanmıştır. CHP ve SHP milletvekillerinin hazırladıkları birleşme modeline göre 29 Ekim’de iki bin delegenin katılımı ile “*Ortak Kurultay*” düzenlenecektir. Partinin tüzüğü, hangi partinin tüzel kişiliği altında birleşmesi, Genel

Başkan'ının kim olacağı "*Ortak Kurultay*"da belirlenecektir. (Karakaş, 1994, s. 87-88) 6 Kasım 1994'te bütünleşme protokolü iki lider arasında imzalanmıştır. Protokole göre 24 Aralık'ta bütünleşme kurultayları, 28 Ocak günü de eşitlenmiş delegelerle bütünleşme ortak kurultayı yapılacaktır (Cumhuriyet Gazetesi 7 Kasım 1994, s. 1). 28 Ocak'ta SHP-CHP birleşmediler. SHP yönetimi salona gelmemiştir. SHP protokole uymamıştır. Tek aday üzerinde anlaşamamışlardır. Birleşme, CHP'nin mi SHP'nin mi çatısı altında gerçekleşsin tartışması yaşanırken, başbakan Tansu Çiller "*Çatı neresi olursa olsun 50. Hükümet sürer*" yaklaşımı içindedir. Karayalçın ise SHP çatısı altında birleşmesi için hükümet kozunu kullanmıştır. CHP çatısı altında birleşme olursa, azınlık hükümetinin düşeceği görüşünü dile getirmiştir. Genel Başkan isminde uzlaşa sağlanmıştır. Hikmet Çetin her iki partinin de ortak ismi olmuştur. Çatı kavgasına İnönü, 12 Şubat'ta yaptığı açıklama ile CHP'de olması gerektiğini söyleyerek kararını açıklamıştır. İnönü'ye göre, CHP'nin yasaklı olduğu zamanda SHP doğmuştur. "*SHP, CHP'nin devamıdır*" demiştir. Çatının kaderi belirlenmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 14 Şubat 1995, s. 7).

Uzun ve gergin geçen SHP ve CHP bütünleşme süreci tamamlanmıştır. 18 Şubat 1995 ortak kurultayı ile çatının CHP altında olması kararı onaylanmıştır. Hikmet Çetin sosyal demokratların yeni lideri olmuştur. 1638 geçerli oyun kullanıldığı oylamada, SHP'de birleşmeye 635, CHP'de birleşmeye 1003 oy kullanılmıştır. CHP kurultayı, bütünleşmeyi onaylamıştır. SHP kurultayı, toplanarak kendini feshetmiştir. 12 yıllık hayatı olan SHP, kendini feshederek CHP'ye katılmıştır.

Hikmet Çetin, CHP Genel Başkanı olarak yaptığı konuşma ile DYP ile iktidar ortaklığına devam edebilmenin koşulları olduğunu söylemiştir. Koşulları şöyle sıralamıştır: Sermayenin emek üzerindeki baskısına son vermesi gerekmektedir; işçi ve memurun ücretlerinin dondurulması sosyal demokrat nitelikli bir partinin iktidar ortağı olduğu koşullarda "*utanç vericidir*" (Cumhuriyet Gazetesi 19 Şubat 1995, s. 5).

SONUÇ

1980 askeri darbesi Türkiye'nin siyasal, iktisadi ve kültürel haritasında topyekûn bir dönüşüm hedeflemiş ve bu dönüşümü büyük oranda gerçekleştirebilmiştir. Darbenin izleri kimi farklılıklarla birlikte yeni görünümle Turgut Özal'lı ANAP iktidarı boyunca korunmuş pek çok alanda da yeniden üretilmiştir. Bu sürecin karşında duran, darbe izlerinin siyasal ve toplumsal dokudan silinmesi yönünde mücadele eden temel aktörlerden biri de Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ve onun izinden giden toplumsal ve siyasal aktörler olmuştur (Akdeniz-Göker, 2019). 12 Eylül, Türkiye'de toplumun siyasi hayatını, ekonomiyi, kültürel alanları, insan hak ve mücadelelerini ve insan hak ve özgürlüklerine yapılmış bir darbedir. Darbe sürecinde siyasal partiler, hak ve mücadele örgütleri kapatılmış, Anayasa yeniden hazırlanmıştır. 12 Eylül sistemi içinde yeniden örgütlenen partiler ortaya çıkmıştır. Bu siyasal partiler 12 Eylül askeri cuntası tarafından dizayn edilen siyasal tabloya uygun aktörlerdir. Sağ partilerin yanında ılımlı sol politika izleyeceği ve böylelikle en geniş anlamda solun denetlenmesine hizmet edeceği düşüncesi kurulan HP de bu aktörlerden biri sayılabilir.

Sosyal demokratlar, ilk olarak, cuntanın kafasındaki dizayn dışına çıkarak SODEP'i kurmuş, 12 Eylül baskıcı rejimine karşı durarak, yasal engellemelere rağmen toplumun emekçi gücünü temsil etmiştir. SODEP, sol ve sosyal demokratların temsilcisi olma yolunda tam anlamıyla başarılı olmasa bile bu yönde hakiki bir çaba göstermiş, bu bakımdan da kitlelerin güvenini kazanabilmiştir. Darbe öncesi CHP örgütünü oluşturan kesimler, darbe sonrası siyasal ortamda iki ayrı parti içinde yer alıyorlardı. Bir yanda rejimin icazetiyle kurulan HP diğer yanda ise gerçek anlamda sosyal demokrat bir parti olma iddiasıyla ortaya çıkan SODEP sol kitlenin iki ayrı partide temsil edilir olmasına yol açmıştı. Bu iki partinin birleşmesinde SODEP lideri Erdal İnönü'nün kilit rolü bulunmaktadır. Partilerin birleşmesi sosyal demokrat ilke ve değerlerin korunması temelinde gerçekleşmiştir. Kuşkusuz HP'nin MGK tarafından yönlendirilen parti konumundan uzaklaşması da SODEP-HP birleşmesine giden yolda önemli uğraklardandır.

1984 yerel seçimlerine katılan HP ve SODEP'in oy oranlarının toplamı, darbe öncesi yıllara ait seçimlerde CHP'nin almış olduğu oy oranından düşüktür. Bu durum, sola

yönelik devasa bir baskı kullanan ve solu itibarsızlaştırmaya yönelik hamleleriyle toplumsal dokuda korku ikliminin hâkim olmasını sağlayan askeri darbenin kısmen başarılı olduğu yönünde yorumlanabilir. Düşünülmesi gereken bir başka boyut ise sol ve sosyal demokrat oyların sağa kaymış olabileceğidir. İşte bu yüzden, darbe sonrası dönemde sosyal demokratları zor bir görevin beklediğini ve bunun da bilhassa SHP çatısı altında yola çıkan sosyal demokratlarca idrak edildiğinin altının çizilmesi gerekir.

HP lideri Aydın Güven Gürkan ve SODEP lideri Erdal İnönü'nün gayretleri ile kurulan SHP, solda sol ve sosyal demokratların tek temsilcisidir. Sosyalistlerin ve kendilerini devrimci geleneğin temsilcisi olarak gören sol akımların mensuplarının cezaevlerinde olduğu düşünüldüğünde SHP'nin sosyalist sol için de belli bir dönem çekim merkezi olabildiği hatırlanmalıdır. Denilebilir ki SHP, toplumsal muhalefetin 12 Eylül rejimi uygulamalarından kurtulmasının siyasi ayağı olmuştur. SHP, işçi sınıfının, emekçilerin, sendikal örgütlenmelerin, çevreci ve kadın hareketlerinin, toplumun ezilen ve ötekileştirilen kesimlerinin destekçisi olmuştur. Türkiye'nin 12 Eylül vesayetinden kurtulması, tam özgürleşmesi, demokratikleşmesi, insan hak ve mücadelelerine katkı sağlaması için SHP geniş bir toplum tarafından desteklenmiştir. Bu anlamda da SHP, en genel anlamda solun çatısı olmuştur. Örneğin, aynı birleştirici niteliği 14 Kasım 1985 tarihinde Ecevit'in siyasi yasağı nedeniyle Rahşan Ecevit liderliğinde kurulan DSP'de görmek mümkün değildir. DSP, sol, sosyal demokratların ümidi olmayı bir türlü becerememiştir. Siyasi yasakların kalması ile Ecevit, CHP'ye küskünlüğü nedeni ile SHP'nin birleşme taleplerine sıcak bakmamış ve "*sosyal demokrat oyları bölen*" bir partinin lideri olarak kitleler nezdinde kısmen olumsuz bir izlenim bırakmıştır.

1980'li yıllardan 1990'lı yılların ortasına kadar, işçi sınıfı hareketlerinde ve hak mücadelelerinde önemli yükselişler yaşanmıştır. Hak mücadelesi arayışları 1980 öncesi mücadele anlayışıyla benzer aşamalarda seyretmiştir. Emekçilerin, neoliberal politikalar ile kötüye giden ücret ve sosyal haklarındaki kısıtlamalara karşı mücadeleleri büyük baskı ve saldırılar karşısında devam etmiştir. İşçi baharı, Zonguldak yürüyüşleri bunlardan sadece ikisidir. Her iki hareket de büyük yankılar uyandırmasına rağmen sendikal yönetimlerin hareketleri toplumsallaştıramamaları nedeniyle gereken hedeflenen başarıya ulaşamamıştır. Sol ve sosyal demokrat partilerin, özellikle SHP bu direnişlere yeterli ve başarılı biçimde müdahil olamamış, direnişlerle kendini

bütünleştirebilecek ve mücadelelere rehber olabilecek kararlılığı sergileyememiştir. Uygulanan neoliberal stratejiler ile işçi sınıfı hareketleri pasif sendikal hareketlere dönüştürülmüştür.

1980 sonrası Kürt hareketi en etkili toplumsal hareketlerden biri olarak belirmiştir. Kürt milletvekilleri, SHP içinde yer alarak Güneydoğu ve Doğu bölgelerini temsil etmişlerdir. Büyük mücadeleler ile anadilde eğitim hakkı, eşit yurttaşlık hakkı, sosyal-kültürel haklar için mücadelelerini Mecliste savunmuşlardır. Yerel yönetimlerde başarı sağlayarak Kürt halkının politik yükselişini sağlamaları olmuştur. “Kürt sorunu” ANAP iktidarı ve DYP-SHP koalisyonu tarafından da ele alınmış ise de somut çözümler üretilenmemiştir. Solun özgürlükçü ve dayanışmacı temeli üzerinden kurulan bu ittifak Türkiye siyasal tarihine önemli bir dönemeci ancak kaçırılmış bir fırsatı temsil etmiştir. SHP’nin bu cesur hamlesi hem sağ partilerin ve müesses nizamın baskı ve itibarsızlaştırmasına hem de Kürt tarafının erken hamlelerine bağlı olarak kısa sürede bir hayal kırıklığına dönüşmüştür. Ancak unutulmaması gereken bir husus, SHP’nin bu cesur siyasal atılım ile sorun çözücü ve solun evrensel değerlerini sahiplenici bir yönelimin erken temsilcisi olduğu gerçeğidir.

SHP 1980’lerin ortalarına doğru, 12 Eylül rejimine karşı yürüttüğü muhalefet ile, işçi sınıfının hak mücadelesinin yaklaşarak, yoksulların, Alevilerin, Kürt hareketinin meclisteki yasal temsilcisi konumunda olması 1989 yerel seçim başarısını getirmiştir. 1989 yılına gelindiğinde SHP geniş bir toplumsal tabana yayılmıştı. Muhtemeldir ki partinin örgütsel yapısının iyileştirilmesi ve genişletilmesi sağlanabilseydi, SHP’den umut besleyen toplumun ilerici aydınlanmacı yapısını kapsayarak partinin geleceğini değiştirebilirdi.

SHP’nin kuruluşundan CHP’sine kadar geçen süreç parti içi çekişmelere ve parti lideri olma kavgalarına sahne olmuştur. Parti içi çekişmeleri parti politikalarının ve parti söylemlerinin geliştirilmesinin önüne geçmiştir. SHP ideolojilerini geliştirememiş, emeğin kitle partisi olma başarısını sağlayamamıştır. Partinin örgütlü yapısının tamamında ilçe, il, kadın kolları, gençlik kollarına varıncaya kadar emek bilincini örememişlerdir. 89 yerel seçim başarısının ardından yaşadığı büyük oy kayıpları da bu zayıflığın sonucudur.

1990 ara seçim ve 1991 genel seçimlerinde SHP 1989 yılı seçimine göre, büyük oranda oy kaybı yaşamıştır. Oy kaybının nedenleri arasında, SHP'nin ANAP iktidarının uyguladığı ücret politikasına yeterli tepkiyi gösterememesi görülebilen nedenlerden bir tanesidir. Adalet ve özgürlükler kapsamında yeterli muhalefeti gösteremiyordu. “Kürt sorunu” konusunda yapıcı çözümler üretilmiyordu. Güneydoğu ve Doğu başarısı HEP ile girdiği ittifakın sonucu idi. İSKİ yolsuzluğu, toplumda SHP'yi itibarsızlaştırmış, güven sorunu yaratmıştır. Yolsuzluğun etkisi 1994 yerel seçimlerinde kendini göstermiştir.

SHP'nin parti içi çekişmelerinden kısaca bahsederken, kısır döngü içinde yalpaladığını görmüştük. Parti içi çekişmelerin kaynağını teşkil eden sorunların neler olduğunu hatırlamakta fayda var. SHP'nin kurultaylar partisi olmasına neden olan olayların başında, Deniz Baykal taraftarları ve “sol kanat” çekişmeleridir. Daha sonra Baykal yanlılarının “yenilikçi sol” söylemiyle yer aldıkları parti içinde “solkanat”ı zayıflattıkları görülmektedir. Baykal, parti içinde üye yapılanması ve Paris konferansına katılan milletvekillerinin partiden ihracına yönelik çalışmaları olmuştur. Parti içinde, ulusalcılar ile sosyal demokratlar mücadelesi yaşanmıştır. SHP'nin oy kaybetmesinin temelinde parti içi çekişmeler önemli rol oynamakla birlikte iktidar ortağı olarak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krize çözüm bulamamıştır. İktidar ortağı olduğu dönemlerde ülke içinde insan hak ve ihlallerinden toplumsal barışı tehlikeye atan birçok olay yaşanmıştır. Doğu ve Güneydoğu'da kişi hak ve özgürlüklerini kısıtlayan faili meçhul cinayetler, kayıplar, yargısız infazlar yaşanmıştır. Kürt aydın Musa Anter'in ölümü, Uğur Mumcu'nun katledilmesi, Sivas katliamı, Gazi mahallesi olayları bu dönemin en can yakıcı katliam ve cinayetleridir. İSKİ skandalı koalisyona zarar veren en büyük yolsuzluk olarak tarihe geçmiştir. SHP ne demokratikleşme alanında ne yolsuzlukların önlenmesinde ne de neoliberal ekonomik politikaların uygulanmasında belirleyici olamamış, sosyal demokrat iddialarını hayata geçirememiştir.

Kapatılan eski partilerin tekrar açılmasının önündeki yasal engelin kalkması ile CHP yeniden açılmıştır. 26. Olağan kurultayında Genel başkanlığına Deniz Baykal seçildikten sonra SHP ve CHP ayrı ayrı yollarına devam etmişlerdir. 17 Nisan 1993 Turgut Özal'ın ölümü nedeniyle Cumhurbaşkanlığına Demirel seçilmiştir. SHP'nin 4. Olağan kurultayında siyasetten çekildiğini açıklayan İnönü tekrar aday olmadı. Murat

Karayalçın SHP'nin yeni lideri oldu. SHP ve CHP birleşme konusunda uzun çabalar harcadılar. Genel Başkan'ın Hikmet Çetin olması konusunda uzlaşmalarına karşılık SHP çatısı, CHP çatısı altında birleşme kararında uzlaşamadılar. SHP ve CHP'nin birleşme kararına en büyük etken 1994 Mart ayında yapılan yerel seçimler olmuştur. Üç parça halinde yerel seçimlere giren sosyal demokratların üçü de seçimi kaybetmişlerdi. Üç partinin de yüzde 10 seçim barajının altında kalacağı korkusu partileri birleşmeye zorunlu hale getirmiştir. DSP birleşmeyi kabul etmemiştir.

CHP ve SHP milletvekillerinden oluşan komisyon bütünleşmenin temel ilkelerini içeren protokolleri hazırladılar. Birleşme 18 Şubat 1995 tarihinde ortak kurultay ile CHP'nin çatısı altında gerçekleşti. 1980 askeri darbesi sonrası sol, sosyal demokratlar cephesinde yeni bir başlangıç ve soluk olan SHP, 12 yıllık siyasi hayatını feshetmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2014). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmad, F. (2014). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akdeniz-Göker, E. (2019). Sosyal Demokrasinin Kara Baharı: Doksanlarda Türkiye'de Merkez Sol. *Türkiye Yüzyıla Veda Ederken*. İstanbul: Altınbaş Üniversitesi .
- Ali Hikmet İnce. (2019, Şubat 10). *Arayış'ı Aydın Doğan Finanse Etmisti*. Mayıs 7, 2019 tarihinde <http://www.alihikmetince.com/haber/arayis-i-aydin-dogan-finanse-etmisti-103> adresinden alındı
- Altan, C. (2005). Genel Seçimler-Yerel Seçimler ilişkisi (1983-2004). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* www.e-sosder.com , 179.
- Aydın, s., & Taşkın, Y. (2018). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (6.Basım b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, s., & Taşkın, Y. (2018). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (6.Basım b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydoğanoglu, E. (2014, Şubat 22). 1980'li Yıllarda Sendikal Hareket ve İşçi Eylemleri. (A. S. Dergisi, Dü.) *Özgürlük Dünyası* .
- Balkan, A. M. (2016). katalog.marmara.edu.tr. (M. Üniversitesi, Dü.) Şubat 8, 2020 tarihinde <http://katalog.marmara.edu.tr/veriler>: <http://katalog.marmara.edu.tr/veriler/yordambt/cokluortam/FBAFA258-48D7-964B-A3BD-7142661CB0E0/314D5F86-B0B7-5546-8060-948D18915D42.pdf> adresinden alındı
- Bayar, A. (2018). Bülent Ecevit'in Fikirsiz Muhalefeti: Arayış Dergisi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi Bilim Dalı.

- Bbc News 13 Eylül 2018. (2018, Eylül 13). *ABD gizli diplomatik belgelerinde 12 Eylül darbesi: "İş adamlarının çoğu havalara uçuyor, birkaç aydın dışında itiraz eden yok"*. Şubat 7, 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45499685> adresinden alındı
- Bilâ, H. (1999). *CHP 1919-1999*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand, M. A. (tarih yok). *12 Eylül Belgeseli-9.Bölüm*. Mayıs 16, 2019 tarihinde 12 Eylül Belgeseli-9.Bölüm: <https://www.youtube.com/watch?v=3UBjF4aaMgo> adresinden alındı
- Arşivi, 1. E. (Prodüktör), Birand, M. A. (Yazar), & Birand, M. A. (Yöneten). (2017). www.youtube.com/watch?v=3UBjF4aaMgo [Sinema Filmi]. 12 Eylül Belgeseli 9. Bölüm | Demokrasiye Dönüş | 32.Gün Arşivi.
- Boratav, K. (2016). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2000). *İktisat Tarihi (1981-1994), Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995*. (S. Akşin, Dü.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Buğra, A. (1995). *Devlet ve İşadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Can Dündar 22 Mayıs2007 milliyet.com.tr. (2007, Mayıs 22). *İnönü Birleşmeyi Anlatıyor*. Mayıs 29, 2019 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/inonu-birlesmeyi-anlatiyor/can-dundar/guncel/yazardetayarsiv/22.05.2007/200433/default.htm> adresinden alındı
- Cemal, H. (1988, Eylül 23). *Cumhuriyet Gazetesi Arşivi*. 12 23, 2019 tarihinde Cumhuriyet.arşivi.com: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3240066&pageNo=8&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı
- Chomsky, N. (2000). *Neoliberalizm ve Küresel Düzen*. (D. H. Zeren, Çev.) İstanbul: Om Yayınevi.

- Cumhuriyet Dönemi Türk Bilim İnsanları. (tarih yok). *Uluslararası Bilimve Beyin Göçü Derneği*. Şubat 7, 2020 tarihinde <http://ubder.org.tr/cumhuriyet-donemi-turk-bilim-insanlari/> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 06 Şubat 1994. (1994, Şubat 6). Şubat 10, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1994-02-06/> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 1 Ekim 1991. (1991, Ekim 1). Ocak 1, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?clipId=9414207&home=%2Fmonitor%2Findex.shtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 1 Nisan 1992. (1992, Nisan 1). Aralık 1, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?clipId=9329298&home=%2Fmonitor%2Findex.shtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 10 Mart 1989. (1989, Mart 10). Aralık 27, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?clipId=9663189&home=%2Fmonitor%2Findex.shtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 10 Ocak 1989. (1989, Ocak 10). Aralık 26, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3239237&pageNo=1&home=%2Fkatalog%2F192%2Fsayfa%2F1989%2F1%2F10.shtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 13 Kasım 1982. (1982, Kasım 13). Mayıs 14, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3243024&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.shtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 13 Şubat 1989. (1989, Şubat 13). Aralık 26, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1989-02-13/> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 14 Şubat 1995. (1995, Şubat 14). Ocak 7, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1995-02-14/> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 15 Ağustos 1991. (1991, Ağustos 15). Ocak 1, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1991-08-15/> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 17 Ekim 1981 . (1981, Ekim 17). *Cumhuriyet Gazetesi*. Mayıs 5, 2019 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi Arşivi: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242850&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 17 Ekim 1981. (1981, Ekim 17). *Siyasi Partiler Feshedildi*. Mayıs 5, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242850&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 18 Haziran 1983. (1983, Haziran 18). Mayıs 16, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242260&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 19 Mayıs 1983. (1983, Mayıs 19). Mayıs 18, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242101&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 19 Şubat 1995. (1995, Şubat 19). Ocak 7, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1995-02-19/> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi. (1983, Haziran 18). Mayıs 16, 2019 tarihinde Cumhuriyet Arşivi Com: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242260&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi. (1983, Haziran 20). Mayıs 16, 2019 tarihinde Cumhuriyet Arşivi Com: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242264&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi. (1983, Haziran 2). Mayıs 15, 2019 tarihinde Cumhuriyet Arşivi Com: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242138&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 2 Haziran 1983. (1983, Haziran 2). Mayıs 15, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242138&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

- Cumhuriyet Gazetesi 20 Haziran 1983. (1983, Haziran 20). Mayıs 16, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242264&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 20 Kasım 1991. (1991, Kasım 20). Aralık 3, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3215057&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 20 Ocak 1989. (1989, Ocak 20). Aralık 26, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3239247&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 21 Kasım 1991. (1991, Kasım 21). Ocak 3, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1991-11-21/> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 22 Ekim 1991. (1991, Ekim 22). Ocak 2, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1991-10-22/> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 23 Ekim 1992. (1992, Ekim 23). Ocak 3, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3214550&pageNo=5&home=%2Fkatalog%2F192%2Fsayfa%2F1992%2F10%2F23%2F5.xhtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 24 Ocak 1989. (1989, Ocak 24). Aralık 26, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1989-01-24/> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 26 Ocak 1982 . (1982, Ocak 26). *Cumhuriyet Gazetesi*. Mayıs 14, 2019 tarihinde Cumhuriyet Arşivi Com: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242366&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 26 Ocak 1982. (1982, Ocak 26). Mayıs 14, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242366&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 26 Temmuz 1994. (1994, Temmuz 26). Ocak 7, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?clipId=8895390&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 26 Temmuz 2018 . (2018, Temmuz 26). *Cumhuriyet Gazetesi*. Mayıs 3, 2019 tarihinde Cumhuriyet Arşivi Com: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3546070&pageNo=2&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 26 Temmuz 2018. (2018, Temmuz 26). *Emre Kongar, Ecevit'e Veda Umut-13*. Mayıs 3, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com:https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3546070&pageNo=2&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 27 Eylül 1985. (1985, Eylül 27). Mayıs 30, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3241145&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 27 Mart 1989. (1989, Mart 27). Aralık 27, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1989-03-27/> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 27 Mart 1989. (1989, Mart 27). Aralık 28, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1989-03-27/> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 28 Ekim 1980 . (1980, Ekim 28). *Cumhuriyet Gazetesi*. Mayıs 2, 2019 tarihinde Cumhuriyet Arşivi com: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1980-10-28/> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 28 Ekim 1980. (1980, Ekim 28). Mayıs 2, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1980-10-28/> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 28 Mart 1989. (1989, Mart 28). Aralık 27, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1989-03-28/> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi 28 Mayıs 1994. (1994, Mayıs 28). Ocak 7, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3213490&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

- Cumhuriyet Gazetesi 3 Mart 1989. (1989, Mart 3). Aralık 27, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1989-03-03/> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 30 Mayıs 1983. (1983, Mayıs 30). Şubat 10, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1983-05-30/> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 30 Nisan 1983. (1983, Nisan 30). Mayıs 18, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242079&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 31 Ekim 1980 . (1980, Ekim 31). *Cumhuriyet Gazetesi*. Mayıs 3, 2019 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi Arşivi: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3243199&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 31 Ekim 1980. (1980, Ekim 31). Mayıs 3, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3243199&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 5 Ocak 1989. (1989, Ocak 5). Aralık 25, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3239232&pageNo=9&home=%2Fkatalog%2F192%2Fsayfa%2F1989%2F1%2F5%2F9.xhtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 6 Ocak 1989. (1989, Ocak 6). Aralık 25, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3239233&pageNo=1&home=%2Fkatalog%2F192%2Fsayfa%2F1989%2F1%2F6.xhtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 7 Eylül 1980 . (1980, Eylül 7). *Cumhuriyet Gazetesi*. Mayıs 3, 2019 tarihinde Cumhuriyet Arşivi Com: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3243127&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 7 Eylül 1980. (1980, Eylül 7). Mayıs 3, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3243127&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı

- Cumhuriyet Gazetesi 7 Kasım 1994. (1994, Kasım 7). Ocak 7, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1994-11-07/> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi 7 Temmuz 1984. (1984, Temmuz 7). Mayıs 29, 2019 tarihinde <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3241489&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı
- Çağlar Ezikoğlu. (2008, Kasım 05). *DSP'nin Türk Siyasal Hayatındaki Yeri*. 02 10, 2020 tarihinde <http://blog.milliyet.com.tr/dsp-nin-turk-siyasal-hayatindaki-yeri/Blog/?BlogNo=142576> adresinden alındı
- Çelenk, H. (1993, Temmuz 13). *Cumhuriyet Gazetesi*. Ocak 4, 2020 tarihinde [cumhuriyetarsivi.com: https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3214318&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml](https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3214318&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml) adresinden alındı
- Çetingüleç, M. (2018). *Ecevit'in Anıları, 12 Yıl Saklı Tutulan "Veda" Sohbetleri*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Çetingüleç, M. (2018). *Ecevit'in Anıları, 12 Yıl Saklı Tutulan "Veda" Sohbetleri*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Çetinkaya, H. (1993, Ağustos 1). Sosyal Demokratlar... (<https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/192/1993-08-01/>, Dü.) *www.cumhuriyetarsivi.com/oku* , s. 5.
- Çolak, M. (2016). *Bülent Ecevit Karaoğlan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dirlik, S. (2011). *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri II*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Doğan, Y. (1985). *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Doğan, Y. (1985). *Dar Sokakta Siyaset*. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Doğan, Y. (1983, Kasım 7). *www.cumhuriyetarsivi.com*. Mayıs 29, 2019 tarihinde [www.cumhuriyetarsivi.com/oku: https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242126&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml](https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242126&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml) adresinden alındı

- Ergül, T. (2000). *Sosyal Demokrasi de Ayrışma Yılları*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Ergül, T. (2000). *Sosyal Demokraside Bölüşme Yılları* (Cilt 2). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Ergül, T. (2000). *Sosyal Demokraside Bölüşme Yılları* (Cilt 2). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Güler, M. A. (2019/1). *www.calismatoplum.org*. (D. B.-İ. Sendikası, Dü.) Aralık 29, 2019 tarihinde www.calismatoplum.org/sayi60: <http://www.calismatoplum.org/sayi60/aguler.pdf> adresinden alındı
- Haydaroğlu, C. (2016). Türkiye'de Seçim Sistemlerinin Demokrasi ve Ekonomi İlişkisi Çerçevesinde İncelenmesi. (D. Park, Dü.) *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 57.
- Hürriyet Gazetesi. (2012, Nisan 3). *CHP 12 Eylül Davasına Müdahillik Talebinde Bulundu*. Mayıs 5, 2019 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/chp-12-eylul-davasina-mudahillik-talebinde-bulundu-20264107> adresinden alındı
- İnce, A. (2019, Şubat 10). *www.alihikmetince.com*. Mayıs 7, 2019 tarihinde www.alihikmetince.com/haber: <http://www.alihikmetince.com/haber/aryais-i-aydin-dogan-finanse-etmisti-103> adresinden alındı
- İnönü, E. (1996). *Anılar ve Düşünceler I* (Cilt 1). İstanbul: idea.
- İnönü, E. Sosyalist Enternasyonal 18. Kongre. Y. GÜLÖKSÜZ (Dü.). içinde Türkiye Sosyal EkonomikSiyasal Araştırmalar Vakfı.
- Kahraman, H. B. (1993). *Yeni Bir Sosyal Demokrasi İçin*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karakaş, E. (1994). *Demokratikleş(eme)me SHP ve Solda Bütünleşme*. Ekim: Sosyal Demokrasi Yayınları.
- Karakurt, B. (2011). Washington Konsensüsü'nden Küresel Mali Krize Mali Disiplin ve Türkiye'deki Gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı:1 , 33.

- Kaynar, M. K. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006* (1. Baskı b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kırçak, Ç. (1983). *Türkiye'de Gericilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Koloğlu, O. (2001). *Kim bu Ecevit*. İstanbul: Boyut Yayınevi.
- Kömürcü, D. (2008). 1980 Sonrası Türkiye'de Sosyal Demokrasi: Fırsatla, Stratejiler ve Kriz (SODEP ve SHP Deneyimleri). (s. 349-350). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü.
- Kömürcü, D. (2009, Ekim 2). *Geçmişle Gelecek Arasında Bir Alternatif Arayışı SHP*. (Y. D. Üniversitesi, Dü.) Şubat 2, 2020 tarihinde https://www.academia.edu/10113647/Ge%C3%A7mi%C5%9Fle_Gelecek_Ara_s%C4%B1nda_Bir_Alternatif_Aray%C4%B1%C5%9F%C4%B1_Sosyal_De_mokrat_Halk%C3%A7%C4%B1_Parti adresinden alındı
- Kömürcü, D. (2010). Türkiye Merkez Solunda Farklı Bir Deneyim: SODEP. *İstanbul, Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları* , s. 247-270.
- Kumaş, R. (1999). *CHP'nin Soyağacı*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Memleket E-GAZETE. (2012, Nisan 3). *Memleket E-GAZETE*. Mayıs 5, 2019 tarihinde <http://www.memleket.com.tr/ve-12-eylul-1980-hakim-karsisinde-132445h.htm>: <http://www.memleket.com.tr/ve-12-eylul-1980-hakim-karsisinde-132445h.htm> adresinden alındı
- Milliyet Gazetesi 27 Mart 1989. (1989, Mart 27). Aralık 27, 2019 tarihinde <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/03/27> adresinden alındı
- Milliyet Gazetesi 29 Eylül 1985 . (1985, Eylül 29). *Milliyet Gazetesi*. Mayıs 8, 2019 tarihinde Milliyet Gazetesi Arşivi: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1985/09/29> adresinden alındı
- Milliyet Gazetesi 29 Eylül 1985. (1985, Eylül 29). Mayıs 8, 2019 tarihinde <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1985/09/29> adresinden alındı

- Milliyet Gazetesi 31 Ekim 1980 . (1980, Ekim 31). *Milliyet Gazetesi*. Mayıs 3, 2019 tarihinde Milliyet Gazetesi Arşivi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cQvD4Dei5rQSJogqE_x2F_mK0Q_x3D__x3D_ adresinden alındı
- Milliyet Gazetesi 31 Ekim 1980. (1980, Ekim 31). *Günün Yayınları*. Mayıs 3, 2019 tarihinde http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cQvD4Dei5rQSJogqE_x2F_mK0Q_x3D__x3D_ adresinden alındı
- Mumcu, U. (1983, Mayıs 20). www.cumhuriyetarsivi.com. *www.cumhuriyetarsivi.com/oku* .
- Mumcu, U. (1983, Kasım 9). *www.cumhuriyetarsivi.com*. Ocak 10, 2020 tarihinde www.cumhuriyetarsivi.com/oku: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242132&pageNo=6&home=%2Fkatalog%2F192%2Fsayfa%2F1983%2F11%2F9%2F6.xhtml> adresinden alındı
- Mumcu, U. (1983, Kasım 8). *www.cumhuriyetarsivi.com*. Mayıs 29, 2019 tarihinde www.cumhuriyetarsivi.com: <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242129&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> adresinden alındı
- Özdemir, V. (2004). *12 Eylül Darbesi ve Özgürlüğün Bedeli Arayış*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Özmetin, H. U. (2012). Devlet-Sermaye İlişkileri Bağlamında 5 Nisan 1994 İstikrar Programının Değerlendirilmesi. 81,82. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı.
- Patan, M. *Nasıl Bir Sosyal Demokrasi*. İstanbul: DTR Ajans.
- Polat, A. (2009). *1980 Sonrası Türkiye Solu: SHP Örneği*. Aralık 27, 2019 tarihinde Yüksek Lisans Tezi: <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/11078/239148.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı
- Resmi Gazete 16 Ekim 1981 Sayı:17486. (1981, Ekim 16). (17486), s. 1-2.

Saybaşı, K. (1995). *DYP-SHP Koalisyonu'nun Üç Yılı*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

SHP'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri. (1990, Temmuz).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr>, Sosyal Demokrat Halkçı Parti Merkez Yürütme Kurulu. (S. D. Kurulu, Düzenleyen) Aralık 29, 2019 tarihinde <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/957/200305499.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı

Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm

Önerileri. (1990, Temmuz). <https://acikerisim.tbmm.gov.tr>, Sosyal Demokrat Halkçı Parti Merkez Yürütme Kurulu. (S. D. Kurulu, Düzenleyen) Aralık 29, 2019 tarihinde <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/957/200305499.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı

Soysal, İ. (1985, Ocak 21). Siyasi Partiler, 12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (68).

Soysal, İ. (1985, Ocak 21). Siyasi Partiler, 12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (68), s. 2134,2140.

Tanör, B. (2005). *Siyasal Tarih (1980-1995), Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-2003*. (E. S. Akşin, Dü.) İstanbul: Cem Yayınları.

TBMM Genel Kurul Tutanağı. (1994, Ekim 11). www.tbmm.gov.tr. Şubat 12, 2020 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/develop: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic_yazici?P4=579&P5=T&page1=4&page2=4 adresinden alındı

TBMM Tutanak Dergisi 21 Ocak 1988. (1988, Ocak 21). (TBMM, Dü.)

Topuz, A. (2017). *Çağdaş Kimliğimiz İçin Direniş, Umut da Çözüm de CHP Neden? Nasıl?* (2.Baskı b.). (İ. Platformu, Dü.) İstanbul: Net Yayıncı.

Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı. (1991). *Türk Ekonomisine Sosyal Demokrat Çözümler, Cilt II: Büyüme ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri*. İstanbul: Anadolu Matbaa Tic. Koll. Şti.

Yıldırım, E. (1995). *Türkiye'de Siyaset Süreci ve Profesyonel Siyasette Benliğin Kurulması SHP Örneği* (1.Basım b.). Ankara: Ark Yayınevi.

Yüksek Seçim Kurulu 06 Kasım 1983 Seçim sonuçları. (tarih yok). Şubat 10, 2020 tarihinde <http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008> adresinden alındı

Yüksek Seçim Kurulu. (1991, Ekim). Ocak 2, 2020 tarihinde <http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008> adresinden alındı

Yüksek Seçim Kurulu 27 Mart 1994. (1994). Ocak 6, 2020 tarihinde www.ysk.gov.tr/tr:27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804 adresinden alındı

Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.